İLBER ORTAYLI

GEL DÜNYAYI KEŞFEDELİM

GEZGİN BİR TARİHÇİNİN SEYAHAT DEFTERİ

Kronik

Kronik

GEL DÜNYAYI KEŞFEDELİM
Gezgin Bir Tarihçinin Seyahat Defteri

—

İLBER ORTAYLI

KRONİK KİTAP: 516
Hatırat-Seyahatname Dizisi: 22

YAYIN YÖNETMENİ
Adem Koçal

EDİTÖR
Can Uyar

KAPAK TASARIMI
Kutan Ural

MİZANPAJ
Kronik Kitap

1. Baskı, Mayıs 2024, İstanbul

ISBN
978-625-6774-77-3

KRONİK KİTAP
Şakayıklı Sk. N°8, Levent
İstanbul - 34330 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 49639

www.kronikkitap.com
kronikkitap

BASKI VE CİLT
Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI
Bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları Kronik Yayıncılık A.Ş.'ye aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

İLBER ORTAYLI

GEL DÜNYAYI KEŞFEDELİM

GEZGİN BİR TARİHÇİNİN SEYAHAT DEFTERİ

Kronik

İLBER ORTAYLI

1947 yılında doğdu. İlk ve orta öğrenimini İstanbul ve Ankara'da tamamladı. 1965'te Ankara Atatürk Lisesi'nden mezun oldu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (1969) ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. Viyana Üniversitesi'nde Slavistik ve Orientalistik okudu. Chicago Üniversitesi'nde yüksek lisans çalışmasını Prof. Dr. Halil İnalcık ile yaptı. "Tanzimat Sonrası Mahalli İdareler" ile doktora derecesi, 1979'da "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu" çalışmasıyla da doçent ünvanı aldı. 1983'te istifa etti. Viyana, Cambridge, Kudüs, Oxford, Berlin ve Moskova üniversitelerinde misafir öğretim üyeliğiyle birlikte seminerler ve konferanslar verdi. Yerli ve yabancı bilimsel dergilerde Osmanlı tarihinin 16.-19. yüzyıl ve Rusya tarihiyle ilgili makaleler yayımladı. 1989'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdare Tarihi bilim dalı başkanı olarak göreve başladı. Ortaylı, 2005-2012 yılları arasında Topkapı Sarayı Müzesi Başkanlığı görevini sürdürmüştür. 2002-2014 yılları arasında Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Hukuk Tarihi dersleri veren Ortaylı, hâlen bu üniversitede misafir öğretim üyesi olarak ders vermeye devam etmektedir. Almanca, İngilizce, Fransızca, Rusça ve Fars dillerini bilen Ortaylı, Uluslararası Osmanlı Etüdleri ve Avrupa İranoloji Cemiyeti üyesi, Rusya Federasyonu Bilimler Akademisi Şarkiyat Şubesi onursal profesörü ve Bosna Hersek, Makedonya ve Karadağ Bilim ve Sanat akademileri üyesidir.

Yayınevimizdeki diğer kitapları:

Osmanlı Devleti'nde Kadı
İlber Ortaylı Seyahatnamesi
Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı
Türklerin Altın Çağı
Eski Dünya Seyahatnamesi
İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı
Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu
Osmanlı Toplumunda Aile
Gazi Mustafa Kemal Atatürk
Defterimden Portreler
Bir Ömür Nasıl Yaşanır?
Ottoman Studies
Discovering the Ottomans
Eski Dünya Seyahatnamesi
Yakın Tarihin Gerçekleri
Türkiye'nin Yakın Tarihi
The Empire's Longest Century
İnsan Geleceğini Nasıl Kurar?
Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi
Dakikalar İçinde Atatürk ve Dünyası
Türklerin Tarihi
Türklerin Tarihi 2
Zaman Kaybolmaz
Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek
Cumhuriyet'in Doğuşu
Son İmparatorluk Osmanlı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9

BİRİNCİ BÖLÜM
ASYA

ÖZBEKİSTAN 15

AZERBAYCAN 21

KAZAKİSTAN 25
Bozkırın Değişimi 25

TATARİSTAN 31
Kazan Günlüğü 31

MOĞOLİSTAN 37
Uzaktaki Komşu 37

GÜNEY KORE 41

İKİNCİ BÖLÜM
AVRUPA

KIRIM 47

ABHAZYA 57
Güzel Coğrafya, Güzel İnsanlar 57

İSPANYA 61
Tabiatın Herkese Yettiği Ülke 61

Katalunya 66
Toledo ve Diyarbakır 69

YUNANİSTAN 73
Yunan Adaları 73
Deniz İki Dünyayı Ayırmaz: Adalar 77
Rodos 81

KIBRIS 85

AVUSTURYA 89
Dünden Bugüne Viyana 89

FİNLANDİYA 93
Doğu-Batı Köprüsü 93

BELÇİKA 97
Güzel Memleket 97

İSKOÇYA 101

İNGİLTERE 105

İTALYA 109
Eski Devrin Avusturya İtalyası 109
Roma 114
Cenova 120

ALMANYA 125
Avrupa Tarihinin Merkezindeki Kent: Dresden 125

AMERİKA'YI KİM KEŞFETTİ? 129

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BALKANLAR

BALKAN GEZİSİ 135

KARADAĞ 139

BULGARİSTAN 143
Balkanlar'ın Renkli Ülkesi 143

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ORTA DOĞU

IRAK 149
Kerkük 149

SURİYE 153

FİLİSTİN 157
Nablus 157

İRAN 161
Tahran, Kaşan, İsfahan, Yezd, Şiraz 161
İran Şairleri 169
Şah İsmail'in Topraklarında 173
İsfahan 176
Tebriz 179
Mavi Bir Şehir İsfahan 182

LÜBNAN 185
Orta Doğu'nun Renkli ve Çileli Ülkesi 189
Beyrut 192

CEZAYİR 197
Bağımsızlık Mücadelesi 203

ÜRDÜN 207
Çölün Pembe Kayalıkları Üzerine Kazınmış Şehir: Petra 207

MISIR 211
Kahire Notları 211

AKDENİZ DÜNYASI 215

BEŞİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE

TÜRKİYE'DE GEZİ ROTALARI 221

HER MEVSİMDE GEZİLECEK YERLER 225

ANADOLU'DA BİR HAFTA 231

İZMİR 235
Türkiye'nin Rengi 235

AYVALIK 239
Ege Tarihine Işık Tutuyor 239

ESKİŞEHİR 241
Umut Veren Şehir 241

KARS 245
Ani Harabelerinin Seslenişi 245

AKSARAY 251
Anadolu'nun Kavşak Noktası 251

SAFRANBOLU 255
Türkiye'nin İtalyası 255

KAPADOKYA 259
Anadolu'ya Işık Tutan Bölge 259

RİZE 265
Karadeniz Gezileri 265

ZONGULDAK 269
Zeugma'nın Rakibi Çaycuma Mozaikleri 269

LİKYA YOLU 273
500 Kilometrelik Doğal Şaheser 273

AYDIN 277
Priene Antik Kenti 277

MANİSA 281
Yanık Ülke Kula 281

İNDEKS 284

ÖNSÖZ

BU KİTAP, size takdim ettiğim seyahatname kitaplarımın üçüncüsü... Bölümleri, gezip gördüğüm bölgelere göre ayırdık. Sonuncu bölümde Anadolu'dan manzaralara yer verdik.

Hayatımdaki ilk yurt dışı gezilerimi yaptığım zaman Orta Doğu ve Akdeniz'de gezmek bugünkü kadar kolay ve hızlı değildi. Kervanlar ve yelkenliler devrini tabii ki geçmiştik ama buhar medeniyetinin de ağır işleyen bir zamanı vardı. Demiryolunu ve gemileri bol bol kullandım. Orta Doğu bölgesinde bu araçların yerini otobüs aldı. Zaman, araçlar ve gördüklerim değişiyor ve değişmeye de devam ediyor.

Hiç şüphesiz ki Türkiye kendi vatanımız olmasaydı, biz birer yabancı dahi olsaydık, bu ülkeden kopmak, ondan ayrı kalmak mümkün olamazdı. Türkiye çok renkli bir ülke; derin bir tarihi var, eski eserleri kadar tabiatı da insanı büyülüyor. Toplumları ayırmanın doğru olmadığı bir gerçek ancak Türkler yabancılara karşı -Anadolu tabiriyle- "nuhuset" davranışlı değildirler. Usulünü bildiğimiz takdirde Türkiye gezmesi çok ucuz bir ülke ve insanı da ziyadesiyle yardımseverdir.

Bu seyahatnamede eski eserleri ve tabiatı betimlemenin dışında başka bir yol daha izledim. Gezdiğim ülkelerin siyasal bakımdan ilginç yapılanmalarını, bilinmesi gereken önemli olaylarını, bilhassa Orta Asya coğrafyasının kültürel miras ve başlıca kalıplarını anlattım. Orta Asya, 21. yüzyılı kültürel değişim çağı olarak yaşayacak. Bunun sonucunda ortaya çok ilginç görünümler çıkacağına inanıyorum.

Modern Avrupa'nın hatta Balkanların bile en ilginç bölümü Akdeniz kıyısında olan kısmıdır ve bu bölge kendini hep muhafaza eder. Balkanlar olarak ayırdığımız kültürel dünyada bile Akdeniz'e özgü yanları açıkça görürüz. Bazen olumlu bazen olumsuz değerlendirsek de şuna kâni olalım ki Türkiye de bir Akdeniz ülkesidir ve orayı iyi tanımak zorundayız. Bu kitapta Akdeniz'de İspanya ve İtalya ile Balkan ülkelerinden esintileri sizlere ulaştırmayı bir borç bildim.

İtalya'yı gezerken onun uzak-yakın tarihine de değindim. Son derece ilginç ve renkli bir ülkedir. Bazı ahvalde talihsizlik denebilecek olayları, İtalyanlar bir yenilenmeye, yeniden canlanmaya çevirebildiler. Bunu göstermek için İtalya'daki Avusturya dönemini ele aldım. Zannetmeyin ki İtalya Avusturyalılaştı. Avusturya nasıl İtalyanlaştı ve kuzeydeki Alman yaşamından, kültürel kalıplarından farklı olan yönleri nasıl ortaya çıktı? Avrupa ülkelerinin birbiriyle olan ilişkileri sanıldığından daha ilginçtir.

Sovyet Avrasya'sını gezerken şüphesiz ki Rusya'dan da bahsedilecek. Ama Orta Asya'nın çehresini 19. yüzyıl Rusya'sı belirlemiyor. Değişimdeki payı o kadar büyük değil. Geçmişteki büyük Doğu uygarlıklarının ve Türklerin kendi step halklarına has özelliklerinin kümelendiği ve katmanlandığı bu dünyanın Rusya'nın, Küçük Asya'nın ve İran'ın üzerinde ne gibi etkileri olduğunu bu gezilerde daha iyi anlarsınız. Kastamonu "Kasaba Camii" âdeta Özbekistan Hive'dekilerin bir kopyasıdır. Semerkant'taki yapılarda İran'ın etkileri vardır. Bütün Hindistan'ın kuzeyinde bu mirasın izlerini görürsünüz. Birleşmiş Milletler'in Hindistan tasvirlerinde dahi bu gerçek popüler şekilde vurgulanır.

İran'a ilk gidişimde güzergâh; Ankara'dan hareketle Doğu Beyazıt, Bezirgan kapısı üzerinden İran'daki Maku'yaydı. Maku'nun ülkemizin Doğu Anadolu Bölgesi'ne nispetle daha düzenli ve zengin olduğunu görmüştüm. Ama bu durum ülkenin her yeri için geçerli değildi. Tebriz'den Sultaniye'den Tahran, nihayet İsfahan

ve Yezd, unutulmayacak müzeler ve sonra Meşhed… Ardından Halep ve Şam, Hama, Humus, zengin Lübnan, Filistin'in Kudüs'ü ve Ölü Deniz havrası (Hebron-El-Halil)… Bir gördüğünüzü bir daha göremezsiniz ve gördüğünüz yer gelecek sefer aynı yer değildir. Bu, Türkiye için de böyledir. Mesela Mardin 1964 yılından beri her gördüğümde bir öncekinden farklıdır.

Türkiye'nin güzel tabiatını, zengin kültürel yapısını, adım başındaki ilginçliklerini tanıyan ve seven bir gençliğin buradan kopması pek mümkün değildir. Hatta göçün kendisi bile bu yüzden geçici olabilir. Bu bakımdan Türkiye'ye dair yazılarımı özel bir bölümde topladık. Umarım sizleri güzel mevsimlerde hareket geçirecek ve ülkemizin zenginliklerinin farkına varacaksınız.

Gezilerde mümkünse çabukluk ve kolaylık olarak görülen uçak gibi araçları tercih etmemek gerekir. Bir gezi ancak bu şekilde öğretici olur; mesleki faaliyetler içinde yorgun olan beyninizi temizleyip tazelenmenin yolu da budur. Çok bereketli bir dünyada yaşıyoruz. ABD'nin batı kıyılarında ya da Arkansas gibi bir merkezde oturuyor olabilirdiniz. O vakit görülmeye değer pek çok şeyi keşfetmekte sıkıntı çekecektiniz. Talihli bir ülkede, satır aralarında bir gezgin olarak dolaşacaksınız; yolunuz açık olsun.

İlber Ortaylı
Levent, Mayıs 2024

BİRİNCİ BÖLÜM

ASYA

ÖZBEKİSTAN, Orta Çağlar boyunca eski İran medeniyetinin izlerini en parlak örnekleriyle taşımış bir coğrafya. İslamiyet'in ilk asırlarında bugünkü Özbekistan'ın orta ve güney kısımları, 'Dari' denen lehçeyle Farsça konuşurdu. Kuzeyde Karakalpak bölgesi ve Fergana Vadisi, Türk dili konuşulan Özbekistan'ın kaynağıdır.

Timuriler devrinde Türkleşen bir ülke söz konusu. Çeşitli ırklar ve dilleriyle yaşar. Yahudi dünyasında Buharalı denilen Özbek Yahudileri çok renkli bir cemaattir. Ziraatı zengindir. Altın madenleri ve hatta gazı vardır. Buna rağmen SSCB ekonomisinin iflas ettiği, pamuk tarımının çok kötü tekniklerle, yanlış ilaçlamayla çevre kirlenmesine sebep olduğu bir ülkedir. Kalkınması maalesef Kazakistan gibi parlak rakamlarla ifade edilemez. Ama gayretli ve dirençli bir halkı var.

Özbek Kültürü Uzak Değil

Türkiye ile ilişkileri çok sınırlıdır. Özbek bürokrasisinin ve politikacılarının haşin tavrı kadar, Türkiye'nin tutumu da sert. Oysa bu iki ülkenin birbirini tanıması lazım. İlk bakışta Özbekçe, bizimkilere çok yabancı geliyor. Halbuki edebiyat, tarih ve ilahiyat okuyan Özbek aydınlarıyla, Osmanlıcaya biraz yakınlığı olanlar anlaşmak ne kelime, müzikal ve renkli bir sohbet edebiliyorlar. Modern şair Fitrat'ın bu dünyadaki en iyi uzmanlarından biri, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü çıkışlı, Harvard Üniversitesi hocalarından Gönül Tekin'dir. Türkiye'de az okunan bir Özbekistan araştırması, eski bakanlardan tıp profesörü Ahat Andican'ın 'Türkiye ve Orta Asya' kitabıdır. Ferganalı bir aileden gelir. Bu değerli eseri hiç değilse Şevket Süreyya'nın Enver Paşa serisinin üçüncü cildiyle birlikte okuyalım.

Orta Asya'nın Renkli Şehri Hive

Hive'yi, dostum Yasemin Pirinççioğlu ve arkadaşlarıyla birlikte özel olarak gezmiştik. O zaman Hive hiç şüphesiz ki çok daha romantik, az kalabalığın bulunduğu, caddelerin ve binaların en azından geçen asırdan beri pek el değmediği bir yerdi. Bugünkü Hive ise daha fazla imar görmüş, daha bakımlı ve restore ediliyor. Kalenin içerisinde oturan aşağı yukarı 3 bin kişi ki 250 kadar hane ediyor, orada yaşıyorlar ve çalışıyorlar; bunlar turizmle geçinen Harezimliler.

Hive, Ürgenç ile Harezim bölgesinin başkentidir. Bugünkü Özbekistan'ın otantik şehri, Harezmşahlar Devleti'nin Moğol ordusu karşısında uğradığı hazin akıbetten sonra daha fazla dirilme gösterememiştir. Ama her şeye rağmen 11. ve 13. miladi asırların iki asırlık serveti, o medeniyetin ne olduğunu yeterince

göstermektedir. Coğrafyası ilginçtir. Çölün ortasındadır; yani İpek Yolu'nun ortasında.

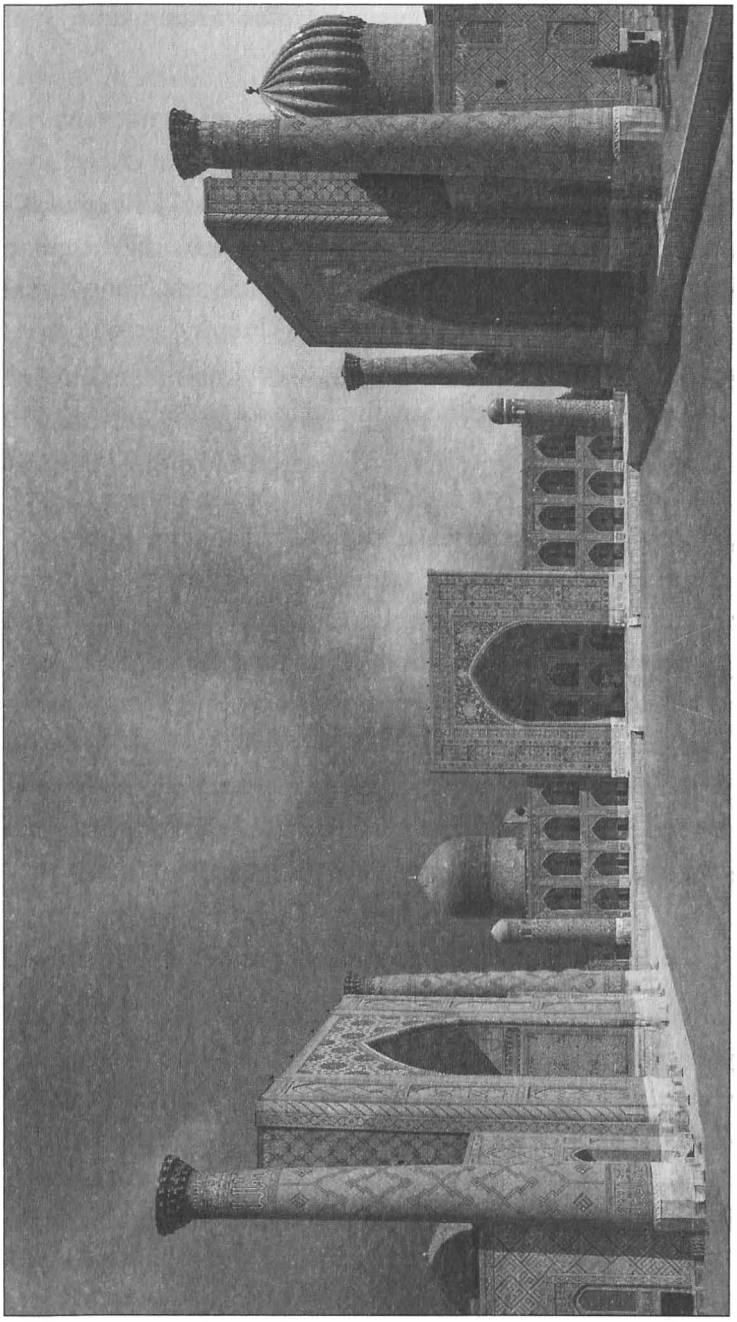
Çölün Mukaddes Hayvanı

Hiveliler devamlı bir baktriya devesi resmediyorlar. Çölün mukaddes hayvanı; onun sayesinde Çin'den Şam'a, Haleb'e diğer taraftan zamanın Selçuklu Türkiyesi'ne, bugünkü Antalya ve Sinop kıyılarına kadar uzanan ürünler bu coğrafyaya gelmiştir. Osmanlı ordusunda kullanılan hecin develeri bu cinsten değildir. Fakat baktriya develerinin yerli türlerle çiftleşmesinden başka türler Osmanlı İmparatorluğu'nda bolca kullanılmıştır. Çünkü bize lazım olan, çok uzun seferler yanında bazen askerî araçları da taşıyan hecin develeriydi. İmparatorluğun son yılına kadar da kullanılmışlardır.

Hive'nin ilginç bir tarihi vardır. Harezmşahlar Devleti ortadan kaldırıldıktan sonra Timur İmparatorluğu başta olmak üzere birçok hanedanın himayesi altında kaldı. Ama nihayet Rusya devrinde Hive hanlarının otonom prensler olarak Rusya İmparatorluğu tarafından tanınmasıyla kültürel renklerini kısmen koruyabildi. Orta Asya'nın Rusya İmparatorluğu içinde de ismini duyuran münevverleri bu bölgeden çıkar. Sadece rejimle, çarlıkla uyuşanlar değil; muhalif milliyetçiler, hayli Cedidci de buradan çıkmıştır.

Eserler Rutubetle Korunmuş

Bilim tarihinde cebirde sıfırı kullanan Harezmî ve İbn Sînâ gibi büyük insanların çıktığı bu memlekette bildiğimiz büyük astronomlar da vardır. Diğer taraftan kıtaların coğrafyası üzerinde büyük bilgi sahibi olan Bîrûnî gibilerin yanında buralarda ilginç bir biçimde ismini duyuran matematikçiler de vardı. Şu kadarını belirtmekte yarar var; Orta Asya'nın bilim tarihinde oynadığı büyük rolün en mühim merkezleri, Semerkand, Buhara, Tebriz, İsfahan'ın yanında asıl Mâverâünnehir bölgesinin bu şehridir.

Semerkant'ta Registan Meydanı.

Bugün bu güzel şehir eski abideleriyle kendi özgün şivesi olan Horezmi'yi konuşan Özbekleriyle bizim için bir renktir. Orta Asya'da gördüğünüz nehirler akmaz çünkü sıcakta buharlaşıp gider. Bunu saklamak için İran ve Afganistan ahalisinin "kanat" dedikleri ve "mukannat" denen ustalar tarafından korunan yeraltı kanalları, burada "karız" sistemi olarak anılır. Ve yeraltında saklanan sularla şehrin ikliminde de bir değişiklik hatta kurak çöl ikliminin yanında bir rutubet bile hissedilebiliyor.

İlginç bir şekilde Cuma Camii'ndeki onlarca ahşap sütun hiç bozulmadan bu yeraltı rutubeti sayesinde ayakta. Sanat tarihinde rutubeti temizlenerek muhafaza edilen eserler var. Mısır piramitlerinin içindeki desenler ve duvar dekorları gibi. Bir de böylesine kurak yerde rutubet kazandırılarak muhafaza edilip yaşayan ahşap eserler. Cuma Camii'nin örneklerini Beyşehir'de Eşrefoğlu Camii'nde, Ankara'da Arslanhane Camii'nde ve Kastamonu'da Kasaba Camii'nde görmek mümkün. Tabii büyük sütunlu cami Kurtuba'dadır ama o ahşap değil; doğrudan doğruya kargir ve mozaiklere dayanmaktaydı ancak bir hayli zedelendi.

Münevverlerimiz Mutlaka Görmeli

Şunun üzerinde durmamız gerekiyor; Buhara, Hive ve Semerkand bizim memleketteki münevverlerin mutlaka görmeleri gereken üç yer. Özbekistan Cumhuriyeti'nin zarif daveti ve Türk Devletleri Teşkilatı'nın desteğiyle burada bulunduk. Bu, benim uzun bir aradan sonra Hive'deki ikinci deneyimim. Birincisinde şehre çok zor ulaşmıştım. Buhara'ya karadan geçmek, ufak bir macera sayılırdı. Bugün ise artık hızlı trenlerin hükmettiği, uçuşların düzenlendiği bir şehir. Daha güzeli; şehirde modernleşme var ama eski yapılara hiçbir şekilde dokunulmamış, yapılanlar da eskilere uydurulmuş ve binaların boyuna çok dikkat ediliyor. Şehrin yanı başındaki surların hemen yanında görülen oteller, restoranlar zincirinde asil

havanın varlığını takdir etmemek mümkün değil. Orta Asya halkı sıcak ve kibar, çocukları afacan ama cana yakın ve tatlı gözleriyle gelenleri ısrarla gözlüyorlar.

Hive bence geleneksel yaşamın ilk defa bu kadar rahat, renkli ama aynı zamanda ciddi ve müreffeh olduğu tek şehir. Hayat ilerliyor. Tatlı esintileri olan zamanlar bazen insanı sarsan bir rüzgâra da maruz kalır. Gezi sırasında çok eski arkadaşım Deniz Adanalı aradı. Sevgili eşini, hepimizin çok sevdiği Mehmet ağabeyi kaybettiğimizi öğrendim. Gariptir! Mâverâünnehir'in mistik havası ve coğrafyası içinde her zaman çok özleyeceğimiz bu muhterem dostu anılarımızda defnedecek yeri buldum. İnsanlar doğar, yaşar ve ölür. Arkasında dürüstlük, doğal dostluk ve sıcaklık bırakırsa her zaman yaşar ve de anılır.

YÜZÖLÇÜMÜ itibarıyla Türkiye'nin 1/4'i kadardır (192 bin 752 km²). Bugünün Azerbaycan'ı, İran Şahlığı'nın tam idaresinde değildi ama nüfuzu altındaki hanlıklardan oluşurdu. 1828 ve 1829 yılları Osmanlı İmparatorluğu ve İran için felaket yıllardı. Azerbaycan bölgesinin en bereketli kısmı Türkmençay Antlaşması ile Rusya'ya verildi, diğer kısım ise İran'da kaldı. Şurası bir gerçektir; İran'da kalan Azerbaycan'ın siyasi, toplumsal ve kültürel hayatı üzerine bu tip bir bölünmenin olumsuz sonuçları olduğunu söylemek abartılı olur. Çünkü kendilerini eski isim Türk ve Türkmen olarak adlandıran bu takımın İran'ın siyasi idaresindeki, bilhassa ordusundaki, iktisadi hayatındaki rolü her zaman başat olmuştur.

Fars Kültürünü Severek Benimsediler

Fars kültürü zorunlu bir kabul ettirmeden çok 11. miladi asırdan beri; yani Gazneli ve Selçuklu devrinden beri Türk unsurun okumuşları tarafından sevecenlikle benimsenmiştir. Azerbaycan ve Horasan'ın Türk ahalisi içerisinde İran'ın meşhur şairleri, edipleri, yazarları vardır. Rusya Azerbaycan'ı ise bazı iddiaların aksine Batı medeniyetine Rusya sayesinde girmeden evvel tıpkı güney kısmı gibi Avrupa ve bilhassa İtalya ile temas halinde olduğundan, Batı kültürüne Rusya İmparatorluğu'nun Rusya halklarından evvel nüfuz eden ve bunu devam ettiren kesim olmuştu. 19. asrın Azerbaycan edebiyatı, düşünürleri, sanatçıları içinde öncü durumda olanlar yüksek sayıdadır. Stalinist dönemden önce Bakülü bir entelektüelin Farsça ve Rusça yanında Fransızca veya Almanca bilmesi nadir rastlanan bir olgu değildi. Musiki zevklerinde bir çifte yön vardı. Tebriz ve Bakü arasında bu kültürel rekabet ve iletişim hep devam etmişti. Sovyet iktidarı kurulmadan evvel Azerbaycan Müstakil Cumhuriyeti'nin harf devriminden başlayarak birtakım konularda öncü olduğu gerçektir. Kısa süren bu dönem Sovyet iktidarıyla bitti.

Azerbaycan isminin etimolojisi çok münakaşalıdır fakat Azeri tabiri yanlış kullanılıyor. Gerçekte Azeri diye bir kavim vardır ve nüfusu yarım milyondan daha azdır. Hazar kıyısında Bender Enzeli ve Gilan bölgelerinde yaşarlar ve Sasani devrinin hoş Farsçasını konuşurlar. Bundan dolayı Güney Azerbaycan ve kuzeyde yaşayan Azerbaycanlılara bu tabirle hitap etmek, yani "Azeri" demek doğru değildir. Zaten imparatorluk devrinde hatta Stalinist dönemde Azerbaycanca ve Azerbaycan gibi bir kavim adı kullanılmaz. Lügatler bile Türkçe–Rusça, Almanca–Türkçe basılırdı. Ancak 1930'larda Azerbaycanlı ve Azerbaycanca tabiri uygulandı.

İran'ın tarihindeki Türkmen hanedanları, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safeviler, Nadir Şah'ın Afşarları ve Kaçarlar'dan sonra

hâkimiyet Pehlevilere geçti. Ama akıbet bellidir. İran ve Azerbaycan'ın resim sanatı birçok yönleriyle minyatürü zorlamıştır. Buralarda bir İtalyan tesirinin varlığından söz edilebilir ama her hâlükârda mesela Osmanlı minyatür tekniğinin burada benimsenmediği görülüyor. 14. asırdan beri İran ve Azerbaycan bölgesinin eserleri oldukça ihmal edilmişken, bunları ilk defa İmparatoriçe Farah Pehlevi bir araya getirdi ve bir koleksiyon yarattı. Halı üzerindeki tetkikleriyle de imparatoriçe, bugün Azerbaycanlıların çok hürmet ettiği bir tarihî kişilik. Bakü'deki muhteşem halı müzesinde baş köşede onun portresi yer alıyor. Bu müzenin görülmesi halı sanatını anlamak bakımından Tahran'dakiyle eş değerdedir. Hatta Bakü daha öne geçer.

27 Nisan 1920'de Azerbaycan'ı işgal eden Kızıl Ordu, parlamento ve hükümeti feshederek Azerbaycan'ı Trans-Kafkasya Sovyet Federal Cumhuriyeti'nin bir üyesi olarak teşkilatlandırdı. 1936 Sovyet Anayasası'yla da bu sefer Sovyetler Birliği'nin üye Cumhuriyetlerinden biri haline getirdi. Sovyet iktidarının lağvından sonra kan ve barutla müstakil olan Azerbaycan, ülkemizle dış politikayı hemen hemen paralel yönetiyor. Savunma iş birliğimiz kuvvetli. Ticari şirketlerin aktiviteleri yükseliyor. Ne var ki Azerbaycan'da hâkim ekonomi petrole dayandığı için bu iş birliğinin çeşit alanlara yayılması şimdilik çok söz konusu değil fakat zamanla genişleyecek. Bütün yapılacak iş kültürel iş birliğini yürütmektir. Türk televizyonları çok etkili fakat bazı kanallarda bir süredir garip bir telaffuz kullanılıyor. Şunu söylemek zorundayız; gerek devlet ve özel TV şirketleri en başta da RTÜK dil alanındaki mesuliyetini idrak etmeli ama etmiyor. Türk dilinin doğru telaffuzunun birinci derecede önemli olduğunu anlamalıdır. Siyasi sansür veya ahlak zabıtalığı ön planda gelecek bir şey değildir. Zaten yerkürede o konuda herkes etkisiz kalmaktadır. Ön planda gelecek olan kurtaracağımız dilimizdir.

İş Birliğimiz Bölgeye Yarar Getirir

İlk 20 yılın içinde petrol gelirlerinin hayata bir türlü eşit yansıyamamasına rağmen bu 20 yılın sonunda taşradaki kentlerde de olumlu etkiler görülmeye başlamış. Bakü'nün yenilenmesi ilginç. Bu dönüşümde ilk önce göklere yükselen bir Bakü tercih edilmişken şimdi o durdurulmuş. Eski Bakü'nün de korunmasına dikkat ediliyor. Şüphesiz ki iklim şartları bu petrol bölgesinde en tercih edilecek şey değil ama Azerbaycan'ın Şeki, Şamahı, Kuba, Gence gibi kuzeyin havasını Kafkasya eteklerine taşıyan şehirleri olması ve Lenkeran gibi âdeta Akdeniz'in bitki örtüsü ve tarımına sahip bir bölgesi olduğu da herkesin malumu. Gelecekte bu bölgede Türkiye ve Azerbaycan iş birliği, bilir bilmez konuşan bazı insanların aksine Kafkasya'daki milletlerin dengeli yaşamı ve varlığı için de hayırlı olabilir. Nihayet İran etkisi şu sıralar daha ölçüsüzce ilerleme niyetinde görülüyor. Bu tabii siyasi hareketlerde bir panik yaratıyor. Bütün mesele Arap Orta Doğu'sunun tersine İran, Türkiye ve Kafkasya arasında daha akıllı bir politik iş birliğinin, en azından karşılıklı anlayışın var olmasıdır. Dış politikalarda bu yürütülebildiği gün, bölgenin Avrupa Birliği yanında ve dışında daha açık bir istikbalinin olacağına hiç şüphe yoktur. Kaldı ki tarihte bu bölgenin Akdeniz ülkeleriyle olan verimli iktisadi ve kültürel ilişkileri bu asırda daha etkili bir biçimde ilerler. Yani Akdeniz dünyası aslında Portekiz'den başlar, Türkiye ve Kafkaslar üzerinden Afganistan sınırlarına kadar uzanır.

BOZKIRIN DEĞİŞİMİ

BUNDAN YILLARCA EVVEL Almatı'dan geçip Asitane'de iki gün geçirmiştim. Kazakistan benim kitaptan, hatırattan dinlemeyi tercih ettiğim bir ülkeydi. Doğrusu Özbekistan'ın ruhu ve rüyaları dolduran abideleri, Fergana Vadisi'nin özlenen bereketi Kazakistan'ı hep ertelememe neden olmuştur. Son yıllarda ise arka arkaya üç kere gittim, Almatı'yı, Çimkent'i, Yesi'yi (yeni adıyla Türkistan'ı) Ahmet Yesevi'nin türbesini doymaz gözlerle ve düşüncelerle inceleme ve düşünme tiryakisi oldum.

Asrın Ülkesi...

Kazaklar hâlâ göçebeliğin özelliklerini ve tarzını muhafaza etmelerine rağmen değişim yaşayan bir toplum. Değişim yaşayan bütün

halklar gibi zarafetle uyumsuzluk, parlak bir zekâyla birlikte saflık, beceriklilik ve marifet yanında, beceriksizlik ve bilgisizlik yan yana görülüyor. Kazakistan asrın ülkesi. Bu kavmin istediği olsa da olmasa da şimdiden ismi kalacak bir yer. Sovyetler Birliği'nin ilk devirlerine kadar Orta Asya'nın en göçebe ulusuydu ve at göçebeliğiyle geçinen bir kavmin bütün özelliklerini taşırlardı. Rusya'nın sanayileşmesi ve Sovyet teknolojisinin ve ziraatının Kazakistan'a el atmasıyla birlikte Rus nüfus da geldi. Göçerlerin toprağa yerleşmesi kolay değildir. Âdetlerin kavgasını yaşarlar, aile yapısı sarsıntılar geçirir. Fakat Kazaklar galiba klasik aile bağlarını korumayı becerdiler. Ülkenin çevresi değişir, hatta umulmadık hastalıklar çıkar.

Sürgün Gelenler…

Viyana Üniversitesi'nin ünlü tarihçilerinden bir müddet hocalığımı yapan ve her zaman dostluğunu hatırlayacağım müteveffa Prof. Walter Leitsch çocukluğunu Kazakistan'da geçirmiş. Daha doğrusu Alman istilası karşısında Avrupa Rusyası'nın sanayi tesisleri, bazı müzeleri, hatta âlim ve sanatçıları yanında, ırki imha tehdidi altındaki Hitler Almanyası'ndan kaçan Yahudiler ve bunların aksine Almanlarla muhtemelen iş birliği yapacak diye mütalaa edilen Volga Almanları ve onların aksine Nazilerin imha etmesi tehlikesi altında bulunan Baltık ve Avrupa'daki Yahudi veya Yahudi karışımlı kavimler de tedbir için Kazakistan'a sürülmüştü. Genç Walter Leitsch orada Rusça öğrendi ve sıcak duygular beslediği Kazakları inceledi. Saf göçerlik hayata devam edebilir ama çok kötü olaylara da maruz kalabilir. Mesela toprağa yerleştirilenlerin arasında tüberküloz ve frengi salgını bile baş göstermişti. Alkol, Sibirya ve Orta Asya halklarının maruz kaldığı en önemli menfi alışkanlıktır. Bunu yeni dönemin kapitalizmi ve menajerlik disiplini bir ölçüde değiştirebilirse ne âlâ ama Kazaklar etrafa göre ciddi bir ulus.

Kazakça Duyulmuyor

Parlamentodaki görüşmeleri televizyondan takip ettim. İç açıcı olmayan bir görünüm, bütün mebuslar Rusça görüşüyor. Parlamentoda dahi Kazakça duymak mümkün değil ama madalyonun öbür yüzü; bu derecede temiz, parlak bir Rusça ne başka halkların arasında (Ermeniler, Gürcüler ve Baltıklılar) ne de hatta Rusya dumasında bile duyulur. Belki Azerbaycan ve Kazan Tataristanı istisnasıdır. Bir çelişki; zamanla eriyip gitse de Rus dilini en iyi muhafaza eden eski Sovyetler Birliği üyeleri Türk halkları olacak. Ayakta kalmak, Sovyet rejimine intibak etmek için, güzel Rusça öğrenmişler. Nitekim Türkçe ve İngilizce öğrenen Kazak gençlerin de çok başarılı ve mükemmele adım atan cinsten olduğunu gördüm.

Allah Vergisi Coğrafya...

Kazakistan dünyanın en geniş topraklara sahip dokuzuncu ülkesi durumunda, fakat nüfus itibarıyla yoğunluğu en düşük olanlarından. Coğrafya çok değişik; güneydeki Tanrı Dağları ve Altay Dağları'nın dışında geniş bereketli ovalar hâkim ve insanlar buralarda yoğun tekniklerin kullanıldığı bir ziraat ve hayvancılık yapmaya lüzum görmüyorlar. Hudayinabit (Allah vergisi) az zahmetle kendiliğinden yetişen arpa, buğday, doğal enerji kaynakları zenginliği getiriyor. Sovyet coğrafyasının değişimi de en az sıkıntıyla geçiştiren ülkesi. Otoriter bir rejim yapısı var ama hiçbir zaman bunaltıcı ve gaddar olmadı. Kavim her şeye müsait, gürül gürül akan ırmakların, yeşil steplerin yanında çorak bozkır ve çöl de var. Tevfik Fikret'in Nef'i için yazdığı mersiyedeki gibi (Öyle bir nehr-i muazzam gibi cûş etmişsin / Fakat, eyvah, çorak yerde akıp gitmişsin!)

Astana Bir Kültür Şehri

Kazakistan'da coşan, akan nehirlerin bir müddet sonra çölde buharlaşıp kaybolduğunu da görüyorsunuz. Bunları tutmak için şimdilik baraj ve suni gölet gibi tedbirler çok yavaş ilerliyor, demek ihtiyaç hissedilmiyor.

Kuzeyde inşa edilen yeni başkent Astana çok masrafa mal oldu. Bir maket şehir gibi ama aynı zamanda bir kültür merkezi. Uluslararası Nazarbayev Üniversitesi, şehrin operası ve konser salonu işleyişleriyle ve verdikleri itibarla bütün Şark âleminin çok üstünde. Bir milyonu geçen nüfusuyla eski başkent Almatı şaşılacak derecede kendine özgü eski Sovyet cumhuriyetlerinden, Moskova dahil hiçbirinde rastlanmayacak kadar cıvıl cıvıl. Hem garp kültürünün kurumlarını, hem hayat tarzını, hem de şarkı içinde barındıran bir şehir.

Bir kararname ile en güneydeki eyaletin adı Turan'a çevirildi. Başkent Çimkent ki 800 bin nüfusla üçüncü şehir iken ayrı bir özerk statü verilip eyalet başkenti "Yesi"; yani şimdiki adıyla Türkistan oldu. Yesi'ye gittiğiniz zaman bir Orta Anadolu şehrinin zenginleşme halini görüyorsunuz ama aynı zamanda da imkânsızlığını. Her zaman için bu şehrin ortasında Timur'un 1389 yılında yaptırdığı muhteşem Hoca Ahmet Yesevi Türbesi yer alıyor. Şehrin biraz ötesinde de Ahmet Yesevi'nin hocası olan Arslan Baba'nın türbesi ve camisi var. Bu masmavi çiniler, güney Kazakistan bozkırının ortasında bütün heybetiyle yükseliyor. Bir dönem çok tenkit edilmişti, Türkiye üniversiteyi neden Özbekistan sınırında, başkent Taşkent'in yakınına kurdu diye. Doğrusu üniversitenin çalışması konusunda büyük zorlukları vardı. Fakat şimdi isabetli karar olduğu anlaşıldı çünkü koca eyaletin yeni başkentinde tek üniversite Türkiye-Kazakistan ortak kuruluşu olan Ahmet Yesevi Üniversitesi. Kurumun geleceği de bunun için parlak. Bunu muhterem rektörle konuşmamızda tespit edebildik.

Kusur da Var Meziyet de...

Kazakistan coşan bir coğrafya; bu toplumun kusurları da var, her toplumda rastlanmayan meziyetleri de. İnşallah Nef'i'ye ithaf edilen şiirdeki gibi sönüp giden değil yoluna aynı coşkuyla ve bollukla devam eden bir ülke olarak yol alır. Galiba bütün Doğu coğrafyasında Türkiye'ye en yakın boyutlar gösteren üç ülkeden biri.

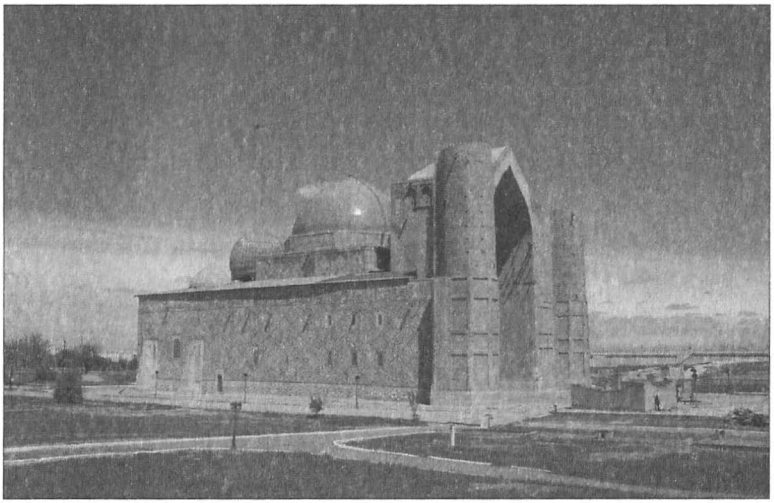
Kazakistan'da Latin Harflerine Geçiş

Kazakistan'ın Çimkent bölgesinden sonra ona çok uzak olmayan eski Türkistan'ın Yesi şehri Ahmet Yesevi'nin, bölgenin İslamlaşmasında rolü önemli olan ululardan birinin kabri civarıdır. Bu kabri yaptıran Timur Han. Tamamıyla siyasi bir misyon, gerekçesi de Ahmet Yesevi'nin Timur'a rüyada Buhara'nın fethini müjdelemesiymiş.

Yesevi Türbesi Dimdik Ayakta

Timur maalesef bu türbenin yapılışı daha bitmeden, Farabi'nin de doğduğu Otrar şehri civarında bol sulu Arıs Nehri'ni geçerken atından suya düştü. Yüzüp kurtuldu lakin 69 yaşındaki cihangir o gün orada üşütmüştü. Sonra da o tarihte çözümsüz bir dert olan zatürreden öldü. Çin bölgesi bir cihangirin fethinden daha bu şekilde kurtuldu; ardında kalan perişan Osmanlı dünyası ise devlet bünyesindeki sağlamlıkla yeniden toparlandı.

Yesevi Türbesi yarım kalmış haline rağmen bütün güzelliği ve ihtişamıyla dimdik ayakta. Ahmet Yesevi üzerine tezler yazılıyor; kitaplar basılıyor. UNESCO'nun Yesevi Yılı da mevcut. Benim katıldığım küçük toplantı ise Yesevi'yi anmaktan çok Kazakistan'ın geçeceği Latin harfleriyle ilgiliydi. Alfabe değişikliğinin kararı alınmış. Âdet olduğu üzere uzmanların ve kültür adamlarının reyine başvuruluyor, sözleri dinleniyor.

Hoca Ahmed Yesevi Türbesi.

Kazakistan'da Latin harflerine geçişe değineyim. Bu geçiş kaçınılmaz. Çünkü Latin harfleri teknik bakımından daha mükemmel. Kiril harfleri ne Türk dillerinin ne de Romence-Moldovca gibi Latin asıllı dillerin yazımına uygundur. O, ön planda Rusça gibi büyük bir dilin ve doğu Slav gruplarının lisanlarına daha elverişli. Ayrıca, batı Slav dünyası Kiril'i hiç almadı; güney Slav dünyasında da Kiril bugün terk ediliyor.

Alfabe bir milliyetçilik unsuru olamaz ama bu demek değildir ki o halkın kullandığı eski alfabeleri de unutmalı. Öğrenmek kolay; fakat hiçbir şey yapmadan sızlanmak daha da kolay. Onun için lüzumsuz hüzünlü bir şarkıyla, harf değişimi meselesi her yerde sorun haline getiriliyor.

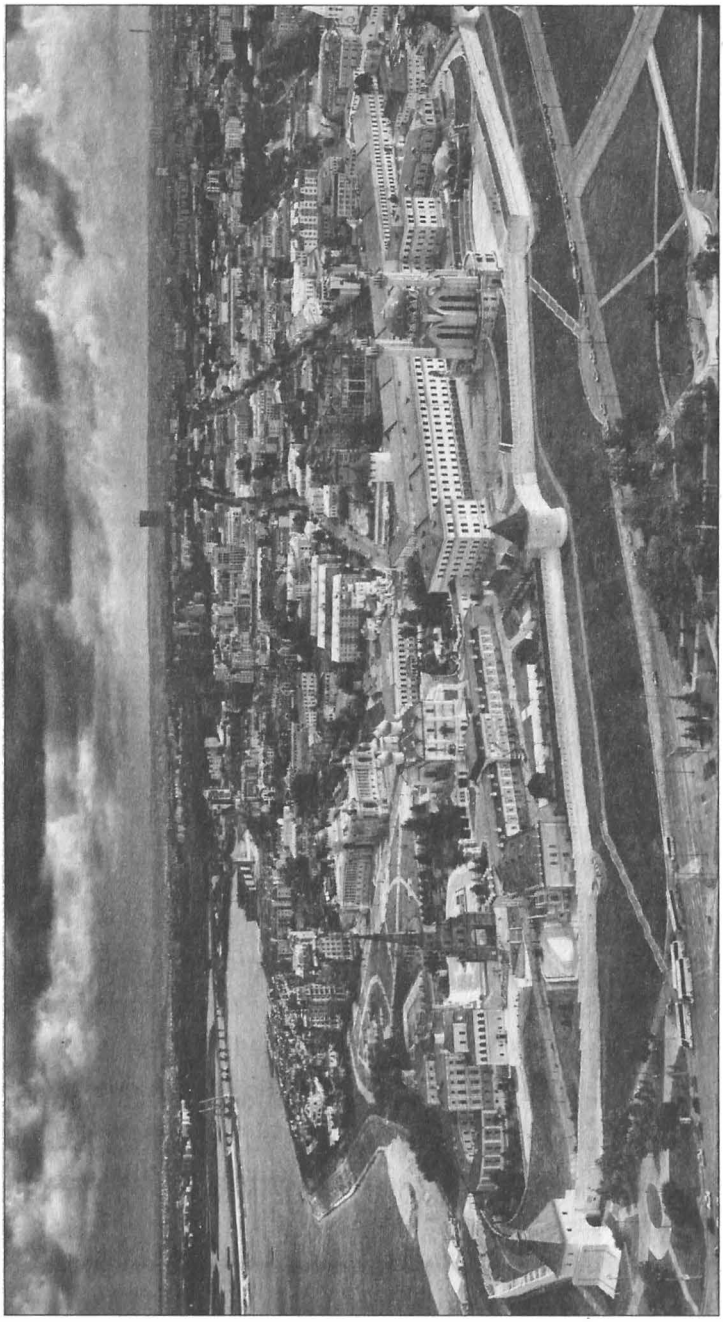

KAZAN GÜNLÜĞÜ

BUGÜNKÜ TATARİSTAN, eski Sovyet coğrafyasının istisnasız en eşitlikçi, en müreffeh yaşayan kısmıdır. Fert başına millî gelir 12 bin doların üstünde. Petrol kaynakları ve sanayi altyapısı çok iyi kullanıldığı için şehirlerde bir düzen, temizlik ve zenginlik var. Bu bolluğun arkasında uzun ve bizi çok yakından ilgilendiren bir tarih mevcut.

Kazan Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nün (eski Sovyet Rusya'sında 'enstitü' denir) davetlisi olarak Tataristan'daydım. Kazan Üniversitesi eski bir kurum ve Rusya İmparatorluğu'nun tarih itibarıyla üçüncü eski üniversitesi. 18. asırdan beri hizmet veriyor.

Aklınıza gelebilecek büyük insanlar ya buranın mezunu ya da burada okumuşlar. Tolstoy, buradaki Şark Dilleri Bölümü'nü

Kazan.

bitirmeden terk etti; Lenin, ağabeyinin suikasta karışması dolayısıyla önce hukuk fakültesinden atıldı, bilahare müracaat ederek açıktan imtihanla bitirdi. Kendisine müzakerat ve aracılık eden Simbirsk'teki eğitim müdürü babasının (İlya Nikolayeviç Ulyanov) halefi Kerensky idi (oğlu Şubat İhtilali'nin lideri Aleksandr Kerensky).

Türk Dünyasının Çok Sanatçı Yetiştiren Halkı

Kazan aynı zamanda Rusya Müslümanlarının önemli bir dinî ilimler merkezi. Türk dili ve araştırmaları tarihi de onun için burada inkişaf etmiş. Çünkü insanlar hem Rusya İmparatorluğu'nun coğrafyasını tanıyorlar, hem de Arapça, Farsça gibi dilleri icabında ta Kahire'deki El-Ezher'e gidip öğreniyorlar. İstanbul'da okuyan Kazanlı münevver sayısı hiç de az değil. Müzik bakımından hem Doğu hem de Batı müziğini benimseyen bir halk. Galiba sadece Türk dünyasının değil bütün Doğu dünyasının Batı müziğiyle en çok temasta olan, sanatçı yetiştiren halkı Kazanlı Tatarlar. Bunda tabii Rus kültür dünyasıyla yakın ilişkinin de rolü var.

Tarihin Önemli Figürlerinin Ana Yurdu

Kazan hem Rusya'nın zenginlik ve kültürünü, hem Doğu'nun ilmini ve Müslümanlığını barındıran bir ülkeydi. Bütün Rusya'nın en müteşebbis zenginleri buradan çıkmıştır. Mesela Yusuf Akçura'nın ailesi Akçurinler bütün Rusya çapında hatta Amerika'da bile şubeleri olan bir ticarethane sahibiydiler. Türk inkılabının yakından tanıdığı Sadri Maksudi'nin damat girdiği aile de böyle. Zeki Velidi Togan ki Başkurdistan Cumhuriyeti'ni kurdu, tarihî coğrafya ilminin en önemli isimlerindendir. Rusya'da Arap harfli ilk matbaa bu bölgede çıktığı gibi Türkoloji ilmi de burada önemli ilerlemeler kaydetti. Kazan Üniversitesi'nin ilk önemli Türk hocası, Batı'da da tanınan Ebu Musa Kâzım Bey, Azerbaycanlıydı.

Yeni Zenginlik Kaynağı Tarım

Bugünkü Tataristan, eski Sovyet coğrafyasının istisnasız en eşitlikçi, en müreffeh olarak yaşayan kısmıdır. Fert başına millî gelir 12 bin doların üstünde. Petrol kaynakları ve sanayi altyapısı çok iyi kullanıldığı için şehirlerde bir düzen, temizlik ve zenginlik olduğunu belirtmiştim. Perestroika devrindeki Cumhurbaşkanı Mintimer Şeymiyev, fevkalade zeki bir politikacı. Nur Sultan Nazarbayev'le birlikte, bu coğrafyada makul ve ustalıklı hareketle kalkınmayı sağlayan iki devlet adamından biri. En önemli özelliği de Tataristan'da tarıma önem vermesi, bunu teşvik etmesi. Sovyet döneminde herkesin ihmal ettiği, sorunlar dolu sektör şimdi Tataristan'da bir zenginlik ve rahatlık kaynağı. Dolayısıyla her türlü yatırım ve özellikle de Türkiye'den giden girişimcilerin yatırımları devam ediyor.

Türk Öğrenci Mutlu

Tarihin akışı içinde Sovyetler Birliği'nin perestroika ile kabuk değiştirip kendini feshetmesi gibi mühim bir olayın 1980'lerin sonuna rastlaması Türkiye açısından bir bakıma isabetli oldu. 1960'ların ve hatta 1970'lerin Türkiye'si iktisadi ve içtimai bakımdan Sovyet dünyasını etkileyecek bir ülke değildi; çok fakirdi, kırsal ağırlıklıydı. Burjuvazi henüz tamamıyla laf ebesiydi. Eski Sovyet dünyasında doğanların hayatına intibak edecek, oralarda çalışacak gençler bile ancak 1980'lerden sonra yetişti. Bugün her eski Sovyet cumhuriyetinde, oraların dilini bilen, tarih ve coğrafyasını araştıran, sokaktaki insanla, yöneticiyle, üniversitedeki akademisyeniyle ve ülkenin yerli aydınlarıyla temas edebilen insanlarımız var. Dışişleri bu yeni dünyaya uydu. Moskova Büyükelçiliğimiz Rusça bilen memurlarla tanınırdı. Bir dönem Kazan Başkonsolosumuz olan Turhan Dilmaç da hem yerli dili Kazan Tatarcasını hem Rusçayı bilir. Bunun cumhuriyet

yöneticilerinden sokaktakilere kadar ona duyulan sempatiyi ne kadar artırdığını görmek lazım.

Kazan Üniversitesi Türk öğrenci dolu. Uyúmları mükemmel görünüyor. Türk dünyasının hatta İslam dünyasının Batı'ya en açık ve teşkilatlı bölgesinde bulunmak, Türk öğrenciler açısından bir kazanç olmalı. Bunu verdiğim konferansta da gözlemledim. Gelen sorular konulara uyumlarının mükemmel olduğunu gösterdi.

Oraları gezip görmek isteyenler için de bir tavsiyem var: Herhalde bahar ayları ve yaz için Kazan şehri ve iki yüz elli kilometre ötesindeki Bolgar Hanlığı'nın harabeleri, nefis çam ve kayın ormanları ve Volga boyları görülecek yerler arasında.

700 Yıldır Tarihin Merkezinde

13'üncü asırdan beri Altın Orda Devleti'nin önemli merkezlerinden ve Altın Orda'nın mirasçılarından olan Kazan Hanlığı'nı, Çar Müthiş İvan (Grozni) 1552'de alıp ilhak edince, Müslüman nüfus üstünde de baskı uyguladı. Bir kısım halk Hristiyan oldu. Hristiyanlığa dönen Kazan soylu ailelerinden biri de Yusupovlardır. Çar hanedanı Romanovların damadı Prens Feliks Yusupov, Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Rasputin'i öldüren üçlünün içindeydi. Rusya'yı kurtaracağını düşünüyordu. Gerçi suikastla bir memleket kurtarılmaz. Mülteci Ruslar arasında dahi bazıları "Rasputin'in bedduası tuttu, Rusya bu yüzden felakete sürüklendi" derler.

Türk Halklarının Tatar Irkıyla Bir İlgisi Var mı?

Şu sıralar Kazan Tataristan'ın tarihçileri "Biz Tatar değil, Bolgar'ız" diyorlar. Bolgar Hanlığı, Kazan'ın 250 kilometre güneyinde yer alıyor. Rusya Müslümanlarının ilk Müslüman devleti onlar (tahminen 930 yıllarında bu dini kabul ettiler). 7. asırda bugünkü

Bulgaristan'a akın yapan ve Asparuk'un liderliğinde oraya yerleşen, bu Slav coğrafyasındaki memlekete Bolgar adını verenler de onlar. Tezin birincisi doğru; Rusya'nın Türk halklarının Tatar ırkıyla ve diliyle alakaları yok; onlar Kıpçak, Tatarlar ise Moğolistan'da yaşayan bir büyük kabile. 13. asırda Rusya'nın istilasını Kıpçaklarla birlikte yaptılar. Öncü komutan olduklarından onların adı duyuldu. 19. asırda bu bölgede eğitim hayli gelişti, siyasete de karıştılar. Sadri Maksudi Arsal, 1905 devriminden sonra kurulan Duma'ya mebus olarak girdi. Rus ihtilaline aktif olarak katıldılar. Bolşevik devrimine de Kazanlı Seyyid Sultan Galiyev önderliğinde iştirak ettiler. Galiyev'in stratejisi ve teorileri çok Türkçü bulunduğu için sonraları Stalin tarafından bir grup Türk (Özbek, Azerbaycanlı) ve Rus ile Yahudi grup içinde harcandı.

UZAKTAKİ KOMŞU

MOĞOLLARLA her halükârda iyi ilişkilerimizin olduğu açık. Bugün de dünyanın iki ayrı ucunda yaşayan iki uzak komşuyuz ve bunun üzerinde durmak gerekir.

Uzak komşu Moğolistan, Uzak Asya'da Rusya ve Çin arasında yer alan bir kara ülkesi. Yüzölçümü Türkiye'nin iki misli, nüfusu ise sadece 3 milyon. Orta Çağlar tarihi demek Moğolların ve Cengiz Han'ın dönemidir. İran'da ve bugünkü Rusya'da birincisi Hulagû'nun, ikincisi Batu Han'ın ve haleflerinin kurdukları İlhanlılar ve Altın Orda devletlerinin etkileri 15. asır sonuna kadar sürdü. İran ve bilhassa Rusya tarihinde bu dönemin kalıntılarının ne kadar etkili olduğu halen tarihçileri çok meşgul eden renkli bir konu.

Moğolistan'ın başkenti Ulanbator'a bir saat uzaklıkta Tsonjin-Boldog bölgesinde yer alan, kırk metre boyundaki dev Cengiz Han Heykeli.

Moğol ülkesinin hangi ziraatla uğraştığını sormayınız ama 63 milyon deve, sığır, at, koyun ve keçi bu ülkenin zenginliğini oluşturuyor. Dünyada çeşitli göçebeler vardır. Atçılıkla uğraşan bozkır halkları malum. 11'inci asra kadar Moğolistan coğrafyasının batısında Türkler, doğusunda Moğol kabileleri yoğun olarak yaşardı.

Türk isminin tarihe ilk defa Türklerce kazındığı "Tonyukuk Anıtı" iyi korunan bir anıt. Cengiz Han'ın tahta "Ulu Han" olarak çıktığı mevkinin hemen birkaç kilometre yakınında dikili duruyor. Göçebelik kültürlerinde var ve bununla övünüyorlar.

Başkent Ulanbator'un 300 kilometre doğusunda Cengiz Han'ın başkenti Karakurum ve hemen yanı başında da Göktürk atalarımızın kalıntıları Bilge Kağan ve Kültigin anıtları ve kitabeleri var. Bunların son 20 yıldaki bakımı için söyleyecek bir şey yok. Bazen fazla ihtimam da göz çıkarabilir.

Biraz ötede bir Cengiz Han anıtı yapılmış ve nihayet Terenc denen bu mevkide Sibirya Ormanları'nın başlangıcına rastlıyorsunuz. Moğolistan aslında bir Sibirya ülkesi ve halkı hâlâ bozkır halkı. Göçebelik kültürlerinde var ve bu mirasla iftihar ediyorlar.

Cengiz Han'ın torunları sakin tabiatlı, bizim "efendi" dediğimiz gruptan. Gençler güler yüzlü ve mutlaka işlerine dikkat eden bir kuşak yetişiyor.

Moğolistan'ın yeni dünyadaki parlak geleceği ve problemi yeraltı zenginlikleri olacak. Yüksek kaliteli ve kolay çıkarılan kömürünün şimdiden başlıca alıcıları Çin ve Avustralya. Bakır kaynakları işletmeye açılmak üzere. Altın da var ve rezervlerin henüz açıklanmadığı uranyum da. Bunlar üç milyon insana bir istikbal hazırlıyor ve tabii beynelmilel haydutların da iştahını kabartıyor.

Ulanbator bilhassa kışın ağır bir kömür kullanımıyla kirlenen şehirlerden. Ben oradayken henüz kirli havaya girmemişti. Bozkıra çıktığınız zaman her yerde sevimli Moğol atları, bodur görünen bol tüylü ama güçlü binek hayvanları görülüyor. Koyunlar ve keçiler temiz havadan ötürü parlak tüylü. Moğol tabiatında da endemik bitkilerin sayısız olduğu anlaşılıyor ama bunu Teknik Üniversite'deki maden profesörü hoca söylüyor; tetkikatı sırasında bizim Giritliler gibi o otları çokça tanıdığı ve kullandığı, ileri yaştaki hocanın sıhhatinden belli.

Küçük Yerleşimler Yaygın

Hocanın ismini vermiyorum. "Bu maden zenginliği ortaya çıkınca burası haydut dolar" dedim. "Doldu bile" dedi. Haydutlarla baş etmek için etkili politika gerekiyor. Moğolistan'ın işi zor ama çözüm imkânsız değil. Moğol ülkesinde en büyük vilayet merkezi bile 70 ila 100 bin nüfusu geçmiyor. Küçük yerleşimler yaygın. İnsanlar "ger" dedikleri, bizim yurt diye bildiğimiz çadırlarda yaşıyorlar. Bu çadırların içi, ağır kış şartlarına dayanıklı. Zaten asri evleri yapanlar bile bahçelerine çadır kurmayı ihmal etmemiş.

Tarihte Türkler ve Moğolların komşuluğuna rağmen, dilleriyle Fino-Ugri dillerle olan benzer gruplaşmamız dışında bir akrabalığımız yok. Birtakım benzer kelimeler veya aynıları var. Bunlar ya göçebelik ya da askerlikle ilgili olabilir ama akraba

dillerdeki müşterek sözlük söz konusu değil. Moğollarla her halükârda iyi ilişkilerimizin olduğu açık. Tarihte Cengiz Han'ın ilerlemesi sırasında civardaki Türk kabilelerinden kalabalık bir katılım olmuştu. Bugün de dünyanın iki ayrı ucunda yaşayan iki uzak komşuyuz ve bunun üzerinde durmak gerekir.

Hepimizin bildiği bozkır göçebesi miskin bir kalabalık demek değildir. İtiraf etmem gerekir, 1,5 milyona varan Ulanbator'da o nüfusa ulaşan birçok dünya şehrindeki tatsızlığı hissetmedik. Millî Opera ve Bale Tiyatrosu'nda fevkalade kaliteli seslerin ve Rus balesinin etkisinde geliştiği anlaşılan bale grubunun, bu salonu dolduran halkı etkilediğini ama önemli bir kesimin de geleneksel Moğol müziğini de aynı şevkle takip ettiğini söylemeliyiz. Şimdilik uyuşamayacağımız tek husus ete dayalı Moğol mutfağı. Sebze Moğolistan'da henüz pek kolay elde edilemeyen bir yiyecek türü.

DAHA İLK BAKIŞTA anlaşılıyor ki Kore terbiyeli bir kavmin ülkesi. Her ülke gibi Kore'nin de görülecek yerleri var mutlaka. Ama bence asıl görülmesi ve tanınması gerekenler Koreliler. Her yerde mezarlar, mabetler ve Budist heykelleri var.

Kore'nin güneyinde Gyeongju (Gyonju) denen şehirde toplanan Uluslararası İpek Yolu seminerine katıldım. Tokyo'nun ikizi Seul'ün aksine bu şehir bir açık hava müzesi olarak bilinir. Şehrin ortasında tümülüslerden (yığma mezar) oluşan bir park, her yerde mezarlar, mabetler ve Budist heykelleriyle kırsal Kore'nin sükûneti duyulan bir alan var.

Kıtaların Bağlarını Geliştiren Yol

Uzak Doğu durgun ve geç gelişmiş gibi görünür ama yanıltıcıdır. Japonya dünyanın en eski seramik ülkesidir. Ne var ki

Japonya'nın 17. asırda porselen sanayisini kurması Koreli bir zanaatkâr tarafından mümkün oldu.[1] Bu geç ama görkemli porselen sanayisi Japonya'nın dış ticaretine hâkim oldu. Topkapı Sarayı'ndaki dünyaca ünlü Japon porselen koleksiyonu da bu nedenle önemlidir.

Çin, Kore ve Japonya'nın yazıtları Avrupa'dan daha eskiye gider. Matbaanın en eski döküm örnekleri Kore'dedir. Japonya okuma yazma seferberliğini daha 18'inci yüzyılda yapmıştır. İpek Yolu, Çin'den İtalya'ya kadar uzanan bir ticaret ve medeniyet yoluydu. Kıtaların bağlarını geliştirdi ve sadece ticari malzeme ve lüks eşyanın değil, fikirlerin ve inançların da taşınmasına yardım etti. 431 Efes Konsili'nde aforoz edilen Nasturi mezhebi kısa zamanda ta Moğolistan'a kadar ulaştı. Çin'in ham ipeği veya ipekli dokumaları Bizans'ta sadece lüks bir giyim aracı değildi. Bizans diplomasisinin kuzeydeki barbar kavimleri kendine kazandırmakta başlıca rüşvet aracıydı. Sulhu sağlayan önemli, yumuşak bir silahtı. Türkler Anadolu'ya ilk geldikleri anda İpek Yolu ticaretini destekleyen en önemli tesisleri ve kaleleri kurdular; kervansaraylar...

Selçuklu İmparatorluğu bugünkü İran'da Horasan'dan ve Türkmenistan'dan başlayan yol üzerinde büyük kervansaraylar ve kapalıçarşılar zincirini Anadolu'ya taşıdı. 1960'ların başında Türkiye'ye gelen İtalya'nın ünlü sanat tarihçisi ve restoratör mimar Profesör Sanpaulesi, Halil İnalcık hocamıza unutulmaz bir mukayese yapmıştı: "Konya yolu üzerindeki ünlü Sultan Hanı,

1 Dünya Japonya'nın porselenini İmari Porseleni olarak tanır. Aslında Japonya porselen konusunda hem Çin'den hem de Kore'den daha geç kalmıştır. Fakat bir başlamıştır, pir başlamıştır. İmari, nehrin ağzındaki limanın adıdır. Porselen buradan ihraç edilir. Yasak bölge olan Japonya'nın içinde asıl üretim alanı nehrin öbür ucundaki Arita şehrinin 17. asır başında, 1600'lerde üretime başladığı tespit ediliyor. Yi Sam-pyeong adlı Japon bir ustadan bahsediliyor. Bu usta aslında Korelidir. Japon-Kore Savaşı'nda Koreliler yenilince esir alınanlar arasında Koreli porselen ustaları da vardır.

Alaeddin Keykubat tarafından 1220'lerde yaptırıldı diyorsunuz, bu tarihlerde İtalya'da böyle büyük bir eser yoktur." Profesörün mukayesesi doğruydu, ne var ki Selçuklu İmparatorluğu'nun da bu hanların büyüklüğünde bir sultan sarayı bile yoktu. Elimizdeki Kubadabad yazlık sarayı bu kervansaraylarla mukayesesi güç bir yapı gibi gözüküyor. Devlet ve toplumun bütün enerjisi, askerî savunma ve iktisadi kalkınmaya harcanmıştır. Türkiye İmparatorluğu'nun Orta Çağ'daki refahı ancak Pax-Romana döneminin zenginliğiyle mukayese edilir. Bir ölçüde de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki zenginleşmesiyle, Anadolu'nun yeni refahı doğdu.

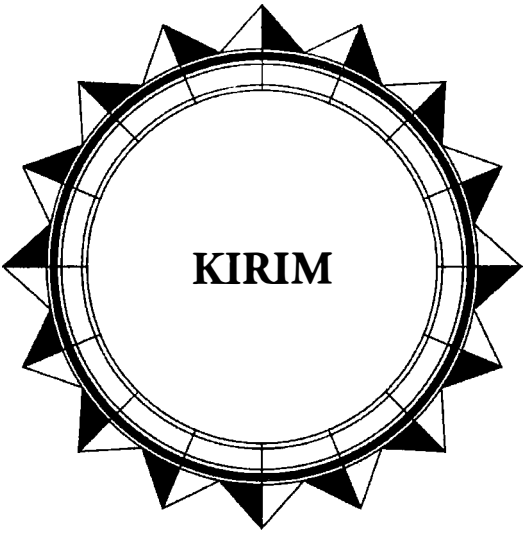
Duygularını Yüzlerine Pek Vurmuyorlar

Şüphesiz İpek Yolu'nu bile Batı Avrupa'nın inisiyatifiyle doğan bir iktisadi atılım olarak değerlendirenler var; oysa Uzak Doğu'nun yarattığı bu zenginliği Avrupa'ya ulaştırmakta Asya'nın ve Anadolu imparatorluklarının büyük payı var. İlk defa beynelmilel ticarette bir güvenliği sağlamak söz konusuydu. Bugün dünyanın en önemli hatta Çin'de bile eşi olmayan Çin porselenleri koleksiyonuna Topkapı Sarayı'nın sahip olmasını (12 bin parça ve Yuan, mavi-beyaz, Ming gibi önemli üsluptaki eserler, seladonlar) nasıl açıklayabiliriz? Kore terbiyeli bir kavmin ülkesi. Toplumda ve şirketlerde bu kuralların çoğu Japonya ile eşit gibi. Ama Kore halkında ve gençlerdeki saygıda bir utangaç çocuk havası var. Kore'de görev yapmış büyükelçilerimizden Naci Sarıbaş Korelileri, kendilerini tek tek insanlara karşı değil, insanlığa saygı göstermekle yükümlü bir halk olarak betimliyor. Herhalde herhangi bir yeri yöneten yöneticinin, Gyeongju vali yardımcısı hanımefendi tarafından "Aa siz kardeş cumhuriyetten geliyorsunuz" diye selamlanması bir nezakettir. Benim gördüğümse ne boş lafla diğerlerinin başını şişiren insanların ne de kendi

işsizliğinden dolayı kapı kapı dolaşan adamların ülkesi olduğudur. Bir günün planı yapılırken ve birisiyle ilişki kurulurken en çok dikkat edilen şey dakikaların tespit edilmesi. Bir konu daha var; Uzak Doğulular duygularını yüzlerine vurmuyor. Bence bu sahtekârlık değil; kimsenin olumsuzluğunu heykelleşmiş olarak görmek zorunda değiliz. Her ülke gibi Kore'nin de görülecek yerleri var. Ama bence asıl görülmesi ve tanınması gerekenler Koreliler.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA

KIRIM

ÇARPICI manzaraları, eşsiz doğası ama en çok tarihsel zenginliği, kültürel çeşitliliğiyle dikkat çekiyor Kırım Yarımadası. Cenevizlilerin, Kırım Tatarları denen Türklerin, Osmanlıların, Rusların izlerini silinmemecesine taşıyor. Bu hanlar ve hanedanlar ülkesinin şehirlerinde Osmanlı Kırım'ından, Romanovlar Kırım'ına geçişin abideleri yükseliyor.

Karadeniz sahilleri güney tarafında da, kuzeyde de Kırım Yarımadası hariç öyle fazla girintili çıkıntılı bir bölge değildir. Kırım Yarımadası'nın kıtayla bağlantıları coğrafi olarak oldukça sınırlıdır. Bu yarımadanın öne çıkan özelliği, güney kesiminin Yayladağı dediğimiz sıradağlardan ötürü kuzey steplerinin rüzgârlarına kapalı, subtropik bir güney kıyı şeridine sahip olmasıdır. Bu subtropik şerit üzerinde bütün Rusya'da görülmeyen bir ziraat ve bahçecilik vardır. Narenciye; hatta sakinlerinin pek de istifade edemediği, ıslah edemediği zeytin ağaçları bile görülmektedir. İklim

mutedildir. Gerçi bizim kıyılarımız ve İtalya'nın Akdeniz kıyıları derecesinde olmasa da yılın dört mevsiminin yaşandığı söylenebilir. Önemli bir fark daha vardır. Güneyin ılıman rüzgârlarına Kırım Yarımadası'nın sahilleri daha fazla açık olduğundan, bizim Karadeniz kıyılarına göre bu iklimin orada daha mutedil bir ziraata vesile olduğu söylenebilir. Bu özellik Abhazya kıyılarında, Soçi'de de göze çarpmaktadır. Orası da aynı şekilde kuzey ikliminden sıradağlar, Kafkas Dağları dolayısıyla masun kalmaktadır.

Kırım gezisini Akmescit (Simferopol), güneyde Yalta, Aluşta, Alupka, Akyar (Sivastopol), Akmescit'e 30 kilometre kadar uzaktaki Kırım Hanlığı'nın başkenti Bahçesaray ve Kefe (Feodosia) ile onun hemen yanı başında, eski Kırım'da Suğdak denen şehir ve nihayet en kuzeyde Karadeniz kıyısındaki Gözleve (Evpatoria) ile tamamladım.

Bu şehirlerin özelliği şudur; bunlar Osmanlı Kırım'ından Romanovlar Rusyası'na geçişi abideleriyle temsil eder. Bugünkü Kırım'ın 19. ve hatta 20. yüzyılın 1940'lı yıllarına kadar olan nüfus kompozisyonu değişmiştir. 1944 yılının Mayıs'ında Kırım Yarımadası'nın sakinleri büyük ölçüde sürülmüştür. Burada yaşayan Almanların ama en başta Kırım Türklerinin, bazı başka küçük azınlık grupların yarımadanın dışına çıkartıldığı ve burada yaşayan nüfusun sürgün ve imha yoluyla yarımadadan uzak tutulduğu bilinmektedir. Ancak 1966 yılında çıkan bir kararname ile hukuken dönüş yolu açılmış, fiiliyatta ise bu çok uzun yıllar tatbik edilmemiştir. O gün için istisnai olarak yarımadaya avdetine müsaade edilenler çok gariptir ki şarapçılık ve bağcılıktan anlayan Müslüman sakinlerdi. Çünkü yarımadada bu iş pek iyi yürümüyordu.

Bugünkü Kırım'da süt ürünleri, hayvancılık yani inekçilik ve bağcılık ile ona bağlı şarapçılık, arıcılık gibi dalların eski zamanlarla mukayese edilmeyecek kadar gerilediği görülüyor. Bir başka problem daha ortaya çıkmaktadır. Yılların iklim değişikliğine göre meyvecilik, tahıl ve buğday üretimi kadar garantili olmadığı için meyve bahçeleri yok edilmekte ve ihracatta garantili bir gelir

sayılan buğday ekimine ağırlık verilmektedir. Bu nedenle çok yakın gelecekte yarımadanın kuzeyinde kalan geniş Kırım arazisinin tadı malum meyve ziraatından uzak tutulacağı, buğday üretimine öncelik verileceği söylenmektedir. Bir başka özellik de Kırım'ın bilhassa sahil kesiminin çok yoğun bir biçimde, garip bir mimariyle şeklinin değişmesidir. Esasen Sovyetler Birliği'ndeki sanatoryum kültürü bu bölgede abartılı cesamette binaların yapılmasına başlangıç teşkil ediyordu. Maalesef bu anlayış bugün de devam etmektedir. Daça kültürü Kırım Yarımadası için bir büyük çirkinleşme ameliyesine dönüşmüş olabilir. Bugünün Yalta Livadya ve Suğdak gibi kıyı şehirleri maalesef zevksiz ve çevreyi bozan binalarla doluyor. 750 metre yüksekliğindeki Angara Tepesi'nden (Angarski Perevol) bu manzaraları görmek mümkün. Bunun ileride düzeltileceği ve durdurulacağı ümit edilmektedir. Çünkü çevre bilincine herhalde Rusya ve Ukrayna'da, dünyanın öbür bölümlerinde olduğu kadar dikkat edildiğini ve edileceğini düşünmek istiyorum.

Eski Kırım, Kırım Yarımadası'na yerleşen Tatarların ve Kıpçak kabilelerinin Müslümanlığı 13. asırda benimsemeleriyle ortaya çıkmıştır. Burada Eski Kırım denen şehirde Özbek Han'ın yaptırdığı cami Kırım'ın ilk Müslüman abidelerinden biri sayılabilir. Kefe ise ismi itibarıyla (Caffa) Cenevizlilerin bıraktığı bir mirastır. Feodosia diye telaffuz edilen Theodosia ismi yanıltıcı olmasın. Çünkü bu II. Katerina devrinde adaya neogrek bir karakter kazandırmak için bolca konan isimlerdendir. Mesela Simferopolis, mesela Kefe'ye Feodosia demek, Akyar'a Sivastopolis demek, Gözleve'ye Yevpatoria demek. Arada çarın sarayının bulunduğu yere Saranda veya Oreanda demek gibi... 1944'ten sonra birtakım isimlerin yerine daha ideolojik olanları konmuştur. Mesela Krasnoktyobirska vs. gibi birtakım kolhoz adları. Bunlar da zamanla değişmiştir fakat burada çok eskiden kalma isimler her yerde görülmektedir ve muhafaza edilmektedir. Benim soyadımın alındığı Ortay kasabasından ise geriye neredeyse hiçbir şey kalmamıştır. Sadece Baedeker *Russland* atlasında bulunan haritadaki yeri ve

Kefe Müzesi'nde bulunan arkeolojik kalıntıların havuzundaki kazılardan çıkan amfora ve diğer malzemeler vb. Hülasa Kırım, bugün 2 milyonu aşkın nüfusuyla oldukça kozmopolit yapısını devam ettirmektedir. İçerideki siyasal gerilimler şiddet eğilimini kaybederse daha uyumlu bir yaşam sağlanacağına şüphe yoktur.

Kırım'ın asıl başkenti Akmescit'tir. Hanlar devrinden sonra da, yani 1783'ten sonra Kırım'ın merkezi Rus valinin oturduğu bu yer olmuştur. Tavrida (Kırım Yarımadası ve Aşağı Dinyeper ile Karadeniz arasında sahayı içeren bölge) valisi yarımadayı buradan idare etmiştir. Sovyet İhtilali'nden sonra da millî Kırım hükümetinin, bilahare Sovyet idaresinin merkezi olarak devam etmiştir, bugün de öyledir.

Simferopol'ün yakınındaki Bahçesaray ise özellikle Kırım Türklerinin yoğun olarak oturduğu ve nüfus itibarıyla yarıya yakın kesimini meydana getirdiği, belediyenin de bu nedenle Türk unsura yakınlık duyduğu, yakınlık duymak zorunda kaldığı bir yerdir.

Akyar (Sivastopol), Ukrayna'nın ortasında halen eski Rusya'nın araştırma kurumlarının bulunduğu, -Moskova Lomonosov Üniversitesi'nin şubesinin burada bulunduğunu bilelim- bir yer. Asıl önemlisi Ukrayna donanmasıyla birlikte Rus donanmasının da burada yer alması nedeniyle yarı askerî bir bölgedir ve Rusya burada yaşamaktadır.

Kırım'ın sahil kesiminin sayısız turistik problemleri vardır. Fakat bu bölgeler eski Romanovlar Rusya'sının ve bizim anladığımız Tolstoy, Puşkin, Çehov kültürünün yaşadığı yerdir. O kadar ki, Eski Rusya'da, Kırım'da bir daçası, bir köşkü bulunmak herhangi bir büyük aristokrat aile için imtiyazdı. Buna 19. asırda Ruslar tarafından ilhak edilen Orta Asya hanlıkları da dahildi. Mesela Buhara emiri, Kırım'da bir saraya sahiptir.

En önemli mimari eser Knyaz Voronzov ailesinin köşküdür. 1837'de 3 milyon altın ruble sarfıyla yüzlerce dönüm araziyi bahçe kültürü bakımından, özellikle arborium olarak ıslah eden ve botanik çevreyi yaşatmak için Anton Keebach gibi ünlü bir Alman

botanikçiyi kullanan, bölgede hakikaten bugün bile bir korunmuş saha yaratan Knyaz Voronzov'un ismini burada belirtmeliyiz.

Suğdak, Cenevizlilerin müstahkem kalesiydi ve daha Selçuklular devrinde Anadolu'nun hâkimiyetinin duyulduğu bir yerdi. Çünkü 13. asırda Kırım'ın sahil kesimi Selçuklu dünyasının yönetimine, ticari ağına, askerî kontrolüne tabi olmuştur. Kefe'de ise birçok halkla birlikte Cenevizlilerin hâkimiyeti vardır. Fatih Sultan Mehmet devrinde Osmanlı İmparatorluğu'na katılmıştır. Osmanlı döneminde Kefe ve civarındaki Suğdak, Kerç ve Azak gibi yerler doğrudan bir sancak olarak merkeze tabidir (Kefe sancağı). Hepimiz biliyoruz; burayı Yavuz Selim Han şehzadeliği zamanında sancak şehzadesi olarak yönetti. Çok serbest hareket ederdi. Kafkasya taraflarında fetihlerde bile bulundu. Bu bir aşırı hareket değildir. Çünkü Budin beylerbeyi, Van beylerbeyi, Azak beyi ve Kefe sancak beyinin komşu ülkelerle diplomatik ilişki kurma, sınır tashihi konusunda anlaşmalar yapma ve hatta bazı halde merkezi beklemeden geçici, ani durumlarda silahlı mücadeleye girebilme hakkı vardı. Yavuz Selim Han bunu Kırım Hanlığı'nın kıyısında kullanmıştır.

Kırım Hanlığı Osmanlı idare sistemi içinde tıpkı Erdel (Transilvanya) krallığı, Eflak, Boğdan gibi mümtaz eyaletlerdendi. Mümtaz eyalet ne demektir? Bunu bugün anlatmak için örnek vermek gerekirse eski Doğu Bloku Varşova Paktı üyeleri gibi düşünmeliyiz. Silahlanma konusunda belirli sınırlamalar vardır. Ve kesinlikle Devlet-i Aliyye'nin koyduğu normlar geçerlidir. Osmanlı hâkimiyetindeki mümtaz eyalet idarelerindendir. Kırım süvari ülkesidir. Ağır ateşli silahlar kullandırılmaz, hafif ateşli silahlara izin verilir ve burada yerli askerin yanında asıl silahlı kuvvet sancaktaki yeniçeri garnizonudur. Tabii merkezden, İstanbul'dan tayin edilen kaadı hukuk işlerini düzenlerdi ama bunun yanı başında yerli ulemanın kaadı naibi olarak yerel bürokraside çok önemli rolü vardı. Nitekim Kırım Yarımadası daha ahidnameden yani II. Mehmet'in ilhakından evvel Osmanlı ülkesine önemli ölçüde âlim ve fakih sevk eden bir bölge olarak tanınır. Gene aynı şekilde Kefe

sancağının bazı görevlileri vardı. İstanbul'daki Balkapanı ve Yağkapanı, çarşı ve depolar büyük ölçüde Kefe'den gelecek denizaşırı yiyeceğe bağlı idi; yani Kefe payitahtın beslenmesinde tıpkı Dobruca'nın buğday ve et konusundaki rolü gibi besinlerde, süt gibi ürünlerde, bazı meyvelerde çok önemli bir rol oynamıştır.

Kırım Yarımadası'nda bilhassa 16. yüzyılda Osmanlı mimarisinin etkileri görülmektedir. Bunu Gözleve'deki camide, Hansaray civarında görmek mümkündür. 15. asırdaki bütün eserlerde artık Anadolu mimarisinin etkileri görülmeye başlanmıştır. Kırım halkının mutfak zevki, bilhassa Bahçesaray'da, Osmanlı Anadolu ülkesiyle, Balkanlar'la büyük bir benzerlik içindedir ve bu konuda bir yabancılaşma görülmez.

Bu ülkenin, Rus Çarlığı tarafından ilhak edilmesinden, yani 1783'ten sonra da Osmanlı ülkesiyle yakın ilişkileri olmuştur. Her şeyden evvel çok büyük ölçüde göç meydana geldiği görülmektedir. İnsanların eğitim için gittiği görülmektedir. Kırım Savaşı'ndan sonra gene büyük bir göç dalgasıyla Bulgaristan ve Romanya'da Dobruca bölgesi Kırımlılarla dolmuştur. Mithat Paşa'nın bu iskânda büyük bir rolü vardır. Şunu belirtelim; Kırım Yarımadası'nın eğitim konusundaki bağı sadece Müslüman din görevlisi, medrese konusunda değildir. Askerî okula giden, hukuk eğitimi gören, Darülfünun'da, Tıbbiye'de okuyan gençler de her zaman olmuştur. Sovyet devrinden evvel Kırımlı münevverlerin Osmanlıca diyebileceğimiz İstanbul lehçesi, jargonu ve yazı diliyle çok iyi yetiştirildikleri, hatta uzun bir dönem Kırımlı münevverlerin, benim tanıdığım yaşlıların İstanbul Türkçesini çok iyi kullandıklarını hatırlamak mümkündür.

Kırım'a yapılacak bir seyahatte Kefe'nin mutlaka görülmesi gerektiğini söyleyelim. Karaulov ve Sosnogorova adlı iki seyahat yazarının 1883'te bastırdıkları Kırım rehberinde şöyle bir ibare var. "Kefe" diyorlar "bugün on bin nüfusu olan güzel bir sayfiye yeri, mazide ise bu Cenova medeniyetinin parlak bir merkezi". Gerçekten de şehirdeki en eski kalıntıların bulunduğu küçük

Cenova Mahallesi bile kalan yapılar ve atmosferiyle Cenevizlilerin önemini göstermektedir. Şehirdeki sinagog ve mescit kalıntıları da buranın bir zamanlar âdeta Beyrut, Selanik, İzmir gibi kozmopolit, Akdeniz karakterli bir Karadeniz şehri olduğunu ve iç kesimlerin zenginliğini dünyaya aktaran bir liman halinde geliştiğini göstermektedir. Bugün buranın bir sayfiye şehri olma özelliğini sürdürdüğünü de belirtmek gerekir.

Buradaki Ayvazovski Müzesi bizim Dolmabahçe Sarayı'ndaki koleksiyonlarından tanıdığımız ve Sultan Abdülmecit'in hediye ve nişanla taltif ettiği Ayvazovski'nin eserlerinin en geniş toplandığı yerlerden birisidir. Kefe'ye kadar uzanan demiryolu Kırım Savaşı'ndan sonra yapılmıştır. Bu da ülkeyi çok erkenden iç taraflara bağlamakta rol oynamıştır.

Yine aynı şekilde Bahçesaray gezisini yaptığınız zaman Hansaray'a bakmak gerekir. Esas olarak çok eskiden, 15. asırdan kalma bölümleri olmasına rağmen Hansaray, Kırım hanlarının ikametgâhıdır. Ulus Beyi olan Mirzalarla ve saray memurlarıyla birlikte namaz kıldıkları cami buradadır. Hansaray'ın haziresi hanlığın tarihi ve şecere tespiti yönünden çok önemlidir. Bu bina tıpkı Lübnan'daki Beytüldin (Maanoğullarının Dürzi emirlerinin sarayı) veya Balkanlar'daki daha küçük çaptaki binalar gibi büyük bir Topkapı Sarayı taklidi olarak düşünülmelidir. Çok canlı olarak geçmiş asırlardaki ressamlar tarafından yapılan resimlerde, halkın daima Hansaray'ın önünde yerleştiği, pazar faaliyeti yürüttüğü görülür. Belirli zamanlarda Kafkasya'dan Karaşay kabilelerinin ziyaret ettiği, bilhassa yeni doğan hanzadelerin 6-7-8 yaşlarına geldiği vakit bunlar tarafından alınıp Kafkasya'ya götürüldüğü, binicilik ve silah eğitimi aldıkları ve on sene kadar sonra geri getirildikleri bilinmektedir. Bahçesaray gezisinde en çok dikkat edilecek şey, elçi kapısı denen yerdir. Çünkü Kırım Hanlığı mümtaz bir eyalet olarak tıpkı Eflak Buğdan, tıpkı Transilvanya (Erdel) gibi dış ülkelerle elçi teatisinde bulunabilmektedir. Hatta bunların dış ülkelerde mukim elçileri vardır. Dış ülkelerde

mukim elçilik Bab-ı Âli'nin tenezzül etmediği bir kurumdur. Bu nedenle (Litvanya) ve Moskova gibi bazı yerlerde Kırım Hanlığı elçileri bu görevi yerine getirirdi. Bu elçi kapısında Kırım hanlarının Moskova, Polonya, Litvanya, Macaristan'ın Erdel, Eflak, Buğdan gibi ülkelerle temasını görmek mümkün olmaktadır.

Kırım'ın sahil kesimindeki, Yalta Konferansı'nın yapıldığı II. Nikola'nın yazlık sarayı görülecek yerlerdendir. Kırım'ın en güzel manzaralarından biri buradadır ve yanı başındaki kilise bir hazin tarihî sayfayı hatırlatmaktadır. Hesse Prensesi Alice -ki aynı zamanda II. Nikola'nın biraz uzaktan kuzenidir, çünkü her ikisi de Kraliçe Victoria'nın torunlarıdır- ailesinden getirdiği ırsi hemofili hastalığıyla Rus tahtına hasta bir veliaht doğurmuştur. Kadıncağızın çilesi bu kadarla bitmez. Ortodoks mezhebine geçtiği veya âdeta yeniden vaftiz edildiği, kutsandığı kilise –ki burada Aleksandra Feodorovna adını almıştır- bir daha kullanılmamıştır. Bu kilisede galiba en son ibadet eden ana imparatoriçe Maria Feodorovna'ydı. Rus Devrimi'nin ardından meydana gelen iç savaşta bazı hanedan üyeleri ve aristokratlarla buraya sığınmıştı. Ana imparatoriçe, çar ailesinin, yani oğlu, gelini ve torunlarının Yekaterinburg'daki feci akıbetlerini, hapsedilip nihayet kurşuna dizildiklerini buradaki sarayda öğrenmiş ve âdeta "Kızıllar gelip beni de öldürsünler" diye ölümü beklemek istemiştir. Çar ailesine iltica hakkını esirgeyen İngiltere, bu olaylar üzerine geride kalan hanedanın ve akraba olanların hepsini Litvanya'dan bir savaş gemisiyle alarak, onların Avrupa'ya iltica etmelerini sağladı. Saranda'daki saray ise son çarın babası III. Aleksandr'ın yazlık ikametgâhıdır.

Mimari itibarıyla hükümdarın mizacına uygun olarak fevkalade mütevazı bir yapıdır. Bu tabii ki Voronzovların yazlığıyla tezat teşkil etmektedir. Kırım'ın bu bağlık ve meyvelik kesimi bugün yoğun bir iskâna konu olmaktadır. Buralarda Çehov Evi'ni görmek gerekir. Unutmayalım tüberküloz (verem) olan Çehov, burada bir süre oturmak zorunda kalmıştı. Karısı Bolşoy tiyatro artistlerinden Olga Knipper Çehova'nın ve zaman zaman

Çehov'un ziyaretine gelen Gorki ve Tolstoy'un buradaki görüşme ve münakaşaları bilinmektedir. Bilhassa Gorki'nin anılarına bakacak olursak bu üç ayrı dünyanın adamı arasındaki müşterek noktalar ve tezatlar çok ilginç bilgiler edinmemizi sağlayacaktır.

19. ve 20. yüzyıl başlarındaki Kırım, yurt dışına bilhassa meyve ve şarap sevkiyatının yapıldığı zengin bir bölgeydi. Buradaki toprak sahipleri de buna bağlı olarak zengindi. Yerli soylular olan Mirzalar idareye belirgin ölçüde katılmışlardır. Bunların başlarında bir ayan temsilcisi olurdu, ona "predvoditel dvoryanstvo" (reisü'l-ayan) denirdi. Duma meclisine buradan üyelerini gönderebilmişlerdir. Çünkü kıtanın içinde sözü geçer. Bir araştırmacımızın, Hakan Kırımlı'nın belirttiği gibi çar ailesine gayet cömert hediyelerde bulunanlar da bunlar arasından çıkıyordu. Burası zengin bir bölgeydi ve buradaki yapılanma enteresandı. Kırım'a getirilip yerleştirilen Katerina devrindeki Ruslar çok kısa zamanda kendi Rusçalarını ikinci plana ittiler. Yerel Tatar lehçesini konuşmaya başladılar. Tatar âdetlerini benimsediler. Gelen Almanlar için de bu geçerlidir. Dil öğrenmeye başladılar. Tabii kendi çalışkanlıkları ve teknikleriyle ziraat alanında Almanlar zenginlik meydana getirdiler.

Kırım'ın asıl değişimi Sovyet devrinde olmuştur. Yoğun Rus iskânı burada eski yapıyı bozmuştur. Bilhassa İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelenlerin, bölgenin ziraatı ve yerel kültürüyle, ziraat kültürüyle pek bağdaşamadıkları görülür. Kırım'ın eski sakinleri Cenevizliler ise Kırım Hanlığı devrinde de orada yaşamaya devam ettiler. Mesela Kırım Hanlığı'nın Litvanya'daki elçisi Mirza Vincenti, Cenevizli bir yerel Patriçi idi.

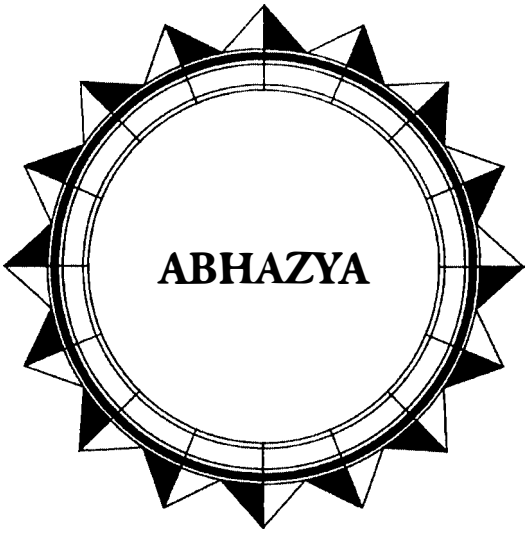
Şu konu üzerinde durmak gerekir; bu yarımada çeşitli ulusların, dillerin, uyum içinde yaşadığı bir bölgedir. Aksine dayatmalar, zorlamalar huzursuzluk çıkarmaktadır. Ümit edilir ki bunlar kısa zamanda tasfiye edilecek ve yine eskisi gibi çeşitli renklerin âdeta 1918'de Kırım'ın reisicumhuru olan Çelebicihan Numan'ın dediği gibi bir demet çiçek halinde, halkın bir arada yaşaması mümkün olacaktır.

KEFE

Cenevizlilerin hâkimiyetindeki Kefe, Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı İmparatorluğu'na bağlandı ve sancak merkezi oldu. Yavuz Sultan Selim, bölgeyi buradan sancak şehzadesi olarak yönetti. Kefe, o devirlerde İstanbul'un yiyecek deposuydu. Cenovalıların ve Osmanlıların izlerini taşıyan şehir, ressam Ayvazovski'nin eserlerinin sergilendiği bir müzeyi barındırıyor. Kırım'ın önemli sayfiye şehirlerinden biri olan Kefe, başkent Simferopol'e uzanan tren yolu sayesinde de hareketli bir limana sahiptir.

Kırım hanları, yarımadaya 1783 yılına kadar hükmetti. O tarihte Ruslar tarafından ilhak edildi ve Kırım Tatarları kitleler halinde Osmanlı topraklarına göçtü. Yarımadada kalanlar da II. Dünya Savaşı'ndan sonra toptan sürüldü. Sovyetler dağıldıktan sonra yaklaşık 300 bin Tatar, ataların topraklarına döndü. Kırım Hanlığı devrinde hanların mirzalarla (Tatar beyleri) birlikte namaz kıldığı iki minareli Han Camii'nde, günümüzde Bahçesaray'da yaşayan Tatarlar ibadet ediyor. Cenaze namazı sonrası okunan dualara kadın ve erkekler birlikte katılıyor.

Kırım hanlarının ikametgâhı Hansaray, Topkapı Sarayı'nın bir taklidi niteliğinde. Bahçesaray şehri de işte bu saray etrafında gelişti.

GÜZEL COĞRAFYA, GÜZEL İNSANLAR

ÇOK DEĞİŞİK, yüksek dağlarla çevrili, Karadeniz'in en ılıman kıyılarını içeren, cennet gibi bir coğrafyadır Abhazya... Abhazlar da benzersiz bir halk. Yaşamlarında incelik hâkim ama aynı zamanda da misafire hakikaten meraklılar. Çok zor bir dilleri var. Türkiye'deki Abhazlar da buradaki kültürü eksiltmeden sürdürüyor.

Gürcistan'ın kuzeybatısında, Karadeniz'in doğusunda, 8 bin 600 kilometrekarelik Abhazya cennet gibi bir ülke. Palmiyelerle başlayan orman, gür çamların arasından geçerek kısa zamanda 2 bin 500 metreye ulaşıyor. Arada Ritsa Gölü var. 2 bin 500 metreye ulaştığınızda 4 bin metrelik dağ silsilesi karşınıza çıkıyor. Her birinde ayrı bitki örtüsü, rengârenk çiçekler ve hayvanlar...

Abhazlar, haklı olarak ülkelerinin dünyanın en güzel yeri olduğunu söylüyorlar. Herkes yurdunu sever, böylesi daha çok sevilir.

Burada Okumak Bir İmtiyaz

Ülkesinin eşsiz olduğunu herkes söyler ama burada olmak şu kadarını söyleyeyim, değişik bir duygu. Servilerin arasındaki Abhazya Devlet Üniversitesi denize tepeden bakıyor. Herhalde böyle bir yerde talebelik bir imtiyaz olmalı. Üniversite ziyaretinde bir konferans verdim. Profesörlerin ve akademi başkanının Türkiye tarihine dair ilgileri ve hatta bilgilerine şaşırdığımı söylemeliyim.

Dillerini Öğrenmek Çok Zor

Abhazlar, öğrenmesi gerçekten çok zor olan, Georges Dumezil gibi bir dâhinin bile kıvıramadığı Ibıhça gibi, bu dili öğrenmek için de çok çaba sarf etmek gerek. Yaşamlarında incelik hâkim ama aynı zamanda da misafire hakikaten meraklılar. Sıradan bir söz değil, yabancı dostu selamlamak için devlet sanatçısı bile olsalar büyük bir tevazuyla 'azara' denen korolarını teşkil edip yeri göğü titreten şarkıları ile gülbankı çekiyorlar.

Gürcistan'la Problem...

Kafkasya'nın bu güzel ülkesinin Gürcistan'la problemleri var. Ağustos 1992'de başlayan Abhazya Savaşı sonunda bu ülkedeki Gürcü nüfus ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Diğer etnik gruplar, Abhazların yanında Gürcülere karşı savaştı. Gürcüler belki fazlasını istediler, belki yanlış strateji uyguladılar. Abhazya'daki çoğunluklarını, bu ülkedeki yaşam haklarını kaybettiler. Ancak, 1994 tarihli Moskova Ateşkes Antlaşması'na göre dönemin Kurucu Devlet Başkanı Vladislav Ardzınba tarafından Abhazya'yı terk etmek zorunda kalan insanlara geri dönüş hakkı verilmiştir.

Yeni Afon Manastırı, Abhazya.

Neredeyse Dünyadan Silindi

Üç günlük bir geziyle, çok değişik, yüksek dağlarla çevrili, Karadeniz'in en ılıman kıyılarını içeren bir coğrafyayı gözlemek ve farklı bir halkı tanımak mümkün. Türkiye'deki Abhaz nüfus bir zamanlar zorla göç ettirildikleri bu ülkeyle bağlarını koruyorlar ama bir gerçek ortada; neredeyse dünya yüzünden silinmek durumuna gelen bir halkın en kalabalık kesimi de Türk İmparatorluğu'nun ve cumhuriyetinin şefkatli kollarında yaşamını ve kültürünü sürdürdü. Anadolu topraklarının bazı meziyetlerini görmek ve hissetmek durumundayız.

Ormanlar Koruma Altında

Bugün bu küçük ülkeye yılda altı milyon kadar turist geliyor. Kömür ve mermer yataklarına sahipler. Maden ocakları, ormanların koruma altına alınması yüzünden faaliyet gösteremiyor,

bunu takdir etmek lazım. Bugün ülkede nüfusun çoğu Abhaz. Gürcü, Rus ve Ermeni azınlık gruplar var. Küçük ve savaşçı ülkenin Güney Amerika'daki Nikaragua ve Venezuela, Okyanusya'da ise Nauru, Vanuatu ve Tuvalu gibi dostları var.

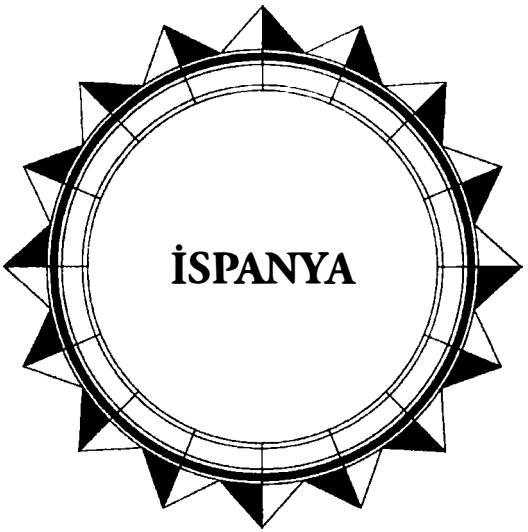
Ülkemizdeki Abhazlara Hayranım

Bir noktanın üzerinde durmak lazım: Türkiye'de yaşayan Abhazlar dil ve kültürlerine daha bağlılar ve galiba dünya üzerindeki Abhazlığı da onlar yaşatıyorlar. Ben bizim ülkemizdeki Kafkasyalılar grubunun bazı yönlerdeki sabır ve iradesine doğrusu hayran olanlardanım.

Abhazya'nın başkenti Sohum'da ve diğer bölgelerde tropik iklim var. Mandalinaları, Karadeniz'in en nefisi. Bir zamanlar bu mandalinaların en güzellerinden 'satsuma' cinsi Rize'de de vardı. Ama bizimkiler "Çay dikeceğiz" diye ağaçları söktü. Abhazyalılar sökmedi.

Atalara ve Tabiata Sadakat Önemli

Abhazlar Rusya'da Kafkasya'yı tanımayan kitle arasında genellikle Hristiyan diye bilinir. Oysa Türkiye'de ana yurttakinin üç misli Müslüman Abhaz var. Abhazya halkı için dindarlık bugünkü dine bağlılık yanında eski pagan kültüre, atalara ve tabiata da sadakat demektir. Nitekim bu hava dolayısıyla ülkemizin Müslüman Abhazlarıyla, Hristiyan kardeşleri arasında dinî bir ayrışma sorunu yok.

TABİATIN HERKESE YETTİĞİ ÜLKE

47 MİLYONLUK İspanya nüfusunun içinde bir hayli göçmen var ve İspanyollar Fransa ile Almanya'nın tersine bu göçmenlerden hiç rahatsız değiller. Tabiat herkese yetiyor. Gelenler de İspanya'ya uymayı bilen gruplar. Asıl önemli unsur Güney Amerikalılar. Bu kadar kalabalık göçmen sayısı göze batmıyor. Mahşer kalabalığı olan 80 milyon turist de ülkenin tabiatını ve tarihî profilini tahrip etmek şöyle dursun, âdeta kedi ustalığıyla sıyrılarak gezdiriliyor. Beynelmilel gruplarla burun buruna gelinen tek yer El-Hamra Sarayı ve Sevilla gibi mıntıkalar. Ülkede belli ki ustaca bir turizm servisi veriliyor.

Doğaya ve Şehre Saygılılar

Gıda fiyatları bazı maddelerde neredeyse buradakinden ucuz. Hayatları daha düzgün. İspanyollar kibar bir ulustur. Çalışma hızları

da bizimkiyle mukayese kabul etmez, ağırdır. Bu kadar hareketli Türkiye'nin hâlâ sıkıntılı bir hayat çekmesi insanı dışarıda daha çok hiddetlendiriyor. İspanya da para kazanıyor, otelciler var, inşaat şirketleri ve müteahhitler var, fabrikalar var ama önüne gelen nehir ve dereleri kirletmiyor, canının istediği yere mendebur binalar çıkamıyor. Hele tarihî eserleri gölgelemeye kimsede cesaret ve vicdan yok. Kıyılara kimsenin betonla uzandığı yok. Yasağı koyan ne sol parti ne de komünist özentililer; bizzat General Franco'nun kendisi. En lüks oteller bile kıyının gerisinde. Kumsala ancak markalı şezlonglarını koyabilirler; müşterileri oradaki halkla birlikte güneşlensin diye.

Müslüman Mirasına Isındılar

Ülkede daha değişik bir tarih bakışı seziliyor. İspanya, Müslüman mirasına da benim tanıdığım son 10 sene içinde gittikçe ısınarak bakabilen bir ülke. Tabii Kurtuba Camii'nin hali için bunu söylemek mümkün değil. Güzelim sütunlu salon Şarlken'in bile beğenmediği, monte edilen bir katedralle simetrisini kaybetmiş. Bizzat İmparator Nikeferos'un Konstantinopolis'inden gelen mozaik taban bu şekilde parçalanmış. Buna rağmen ziyaretçi çok ama binanın tadını çıkarmak mümkün değil.

Şurası açık; bir ülkenin en önemli sorunu dengeli yerleşme. Modern Avrupa iki milyonu geçmeyen şehirlere düşkün. Miktar bunu aştığı an alarm veriliyor ve önleniyor. İspanya'da sokaklarda gezdiğin zaman âdeta "Öbür insanlar nerede?" diye soracağın geliyor. Bir kere tabelalar insanı boğmuyor. Açıkçası her biri süzmeden geçip gelmiş. Sansür belki siyasi değil ama kesinlikle estetik. Her sokakta birtakım hamburger, birtakım döner büfesi ve mekânı yok. Vakıa bunlar da İspanya'da yok değil ama İstiklal Caddesi'nde yürüdüğün zaman nerede olduğunu anlamak mümkün değil. Yıldan yıla çehre değiştiriyor. İspanya'da Beyoğlu İstiklal Caddesi gibi yok olan mekân yok.

Müzik Zevkinin Önemi

Neşenin geleceği bir yan sokak yok, lokantalarımızda olsun sokakta olsun müzikal bir toplum olmadığımız belli. İnsan Cumhuriyet rejiminin ilk 20 yılında niçin müzik eğitimine bu kadar önem verildiğini hatırlıyor. Müzik zevki olmayan bir milletin yaşama, süsleme ve gezinme kültüründe de noksanlık var. Başınız ağrımadan çıkacağınız bir restoran yok gibi. Sokaktaki çalgıcılar da isteyen istediğini çalıp oynasın minvali üzere gidiyor, şehre kültürel bir hava vermiyor. Ne Prag ne Paris ya da ne İspanya ne de İtalya'da herhangi bir şehirde böyle rastgele müzik olmaz.

Bir zamanlar İspanya'da Müslüman ve Yahudiler musta'rib (Mozarab); yani Araplaşmış Hristiyanlarla birlikte bir kültürel birlik ve yaratıcılık içindeydiler. Tıptan felsefeye herkesin bugün daha iyi anlaşılan ve hissedilen bir katkısı var. Gözlük kafes demek çünkü hekim El Gafaki'dir. 15. asrın sonunda tamamlanan Reconquista (Yeniden Fetih) ile İspanya yeniden Hristiyanlaştı. Uzun bir birlikte yaşama dönemi katı bir Hristiyanlığa dönüştü. İspanya bugün o dönemde yok olanların rehabilitasyonu ile uğraşıyor. Tabii ki geç bir çaba ama hiç değilse zihinler değişiyor.

Zeytinle Yaşayan Bir Ülke

Son günlerde "Yüce Danıştayımız" Türk milleti adına alkışlanacak bir karar aldı. Tarım ve Enerji Bakanlıklarının ortak tasarrufu olan zeytinlikleri maden için yok etme projesi böylelikle durdurulacak diye ümit ediyoruz. Sözün kısası bu. Gezip geldiğim İspanya zeytinle yaşıyor. Üstelik zeytini bizimki kadar lezzetli değil. Çalışıyorlar ama bizimkiler daha çok çalışıyor. Akhisar halkı "Dağı taşı İspanya'ya çevireceğiz" diyor. Kötü kömürcüler işe karışmazsa olabilir. Bazen insanın umutları canlanıyor. Biz bir Akdeniz ülkesiyiz; diğer Akdenizlilerin ne yaptıklarına, iyi ve kötü örnekleriyle dikkatlice bakıp gözlemlemeliyiz.

TOLEDO

Orta Çağ İslam tarihinin en önemli merkezlerinden biridir. Madrid'in güneyindeki Toledo (Tuleytula) ve daha ileride Kurtuba önemli iki şehri. Toledo'da da 15'inci yüzyıldan sonra ülkemize göç eden Sefarad Yahudiliği'nin izlerini, yaşadıkları 1000 yıllık bölgeyi, onun yanı başında da İslam kültürünün Toledo'ya bıraktıklarını görmeniz mümkün. Kurtuba, İslam sanatının ve medeniyetinin en önemli yeri. Mazide Romalı Cordoba Seneca'yı çıkaran bölge; İslam devrinde İbn-i Rüşd gibi büyük bir filozofu, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'yi ve Yahudi filozof Maimonides'i çıkarmış. En büyük mimari eser, maalesef hâlâ katedral olarak kullanılan Kurtuba Mescidi. Bu büyük eserin en önemli yönü, çatıyı tutan sütun ormanı ve tavanlarındaki Müslüman döneme ait Bizans modeli mozaikler... Binanın dıştaki dört cephesiyse içerisi kadar ilginç. Kurtuba'da İslami dönem, gerek sur içindeki zenginlikler gerekse surların dışındaki Medinetü'z-Zehra adlı küçük saray yerleşmesinde kendini gösteriyor. Güneye doğru inince El-Hamra Sarayı'nın bulunduğu Granada'yı (Gırnata) ve nihayet Sevilla'yı (İşbiliye) göreceğiz. Sekiz asırlık Müslüman İspanya'nın dünya tarihindeki önemi ve Avrupa'ya etkilerini gözlemek mümkün. Tabii yarım yamalak gezmek bir şey ifade etmez. Madrid'in Prado ve Kraliçe Reina Sofia gibi ünlü müzelerini, operasını da programa eklemeli.

İspanya, sanayinin ve muasır medeniyetin merkezi olan bir bölge. Mimar Gauidi'nin eserleri bu şehirde. Picasso ve Salvador Dali de buralı. Barcelona civarındaki Girona-Figueres'de görülmesi şart olan Salvador Dali Müzesi'ni unutmayalım. Barcelona bir musiki, opera şehri. Tabii kentin konser salonu (Palau de la Música) ve opera binası da (Gran Teatre del Liceu) önemli. Çarşısı, pazarı zengin; mutfağını tatmak lazım. Katalunya'nın başkenti, Avrupa'nın en Avrupa olan başkenti. Katalanca herkesin bileceği kadar çok konuşulan bir dil değil (yedi milyon) ama Katalanlar İspanyolların aksine tıpkı Basklar gibi çok dil biliyor.

KATALUNYA

ADRİYATİK kıyısında Hırvatistan'a bağlı Dubrovnik, bir zamanlar Osmanlı himayesinde, daha doğrusu Osmanlı'nın haraçgüzarı olan tüccar bir şehirdir. O zamanlar küçük Venedik veya Dobrovenedik diye de bilinirdi. Büyük Venedik ile ikisinin bugünkü ortak tepkisi, şehri kirleten milyonlarca turist ve limanı dolduran gökdelen kılıklı yolcu gemilerini protesto etmek... Hiç de haksız değiller.

Turist istemeyen bir pırlanta şehir daha var. Bu şehrin her bir sokağındaki her bir binaya tıpkı öbür ikisinde olduğu gibi, bakmaya ve gezmeye doyulmuyor. Mutfakları hoşlukta diğerlerini zaten geçiyor. Avrupa müziğinin ve geleneksel dansinglerin son yıldızı, Katalunya'nın başkenti Barselona'dan bahsediyorum. İki milyona yaklaşan şehir nüfusu, yıllık 35 milyon turistten yaka silkmiş. Bu turistlerin büyük bölümü otel bile kullanmıyor. Otel kullanmamaya itiraz edilemez ama tuvalet ve çöp kullanma konusunda hiç titiz olmadıkları açık.

Katalunya, İspanya'nın yüzde 33'üne varan zirai geliri, yüzde 37'sine varan endüstrisi ve kendi bölgesel gelirinin yüzde 60'ını teşkil eden hizmet sektörüyle yıldızı. Bu arada onlar da çok eski tüccardır. Lisan ve dünya bilgileri açısından da İspanyollardan zengindirler. Mısır'da Memlukların verdiği kapitülasyonları 1517'de Katalan konsolos, Yavuz Selim Han'ın önüne getirmiş, o da tasdik etmiştir.

Katalanlar bağımsızlık istemeye karar verdi, fazla kazanan kimse başkasıyla paylaşmak istemez. Mesela petrolü olan bölge, öbür aç bölgelere para yedirmek istemez. Katalunya gibi, endüstrisi, turizmi, ticareti sayesinde bol kazanan da öbür taraflardaki

yatırımlara ve hizmetlere kesesinden para ayrılmasına tahammül edemiyor.

İnsan eşitlik ve sosyalizmin edebiyatını sever. Önce Katalan dilinin serbestisi tartışıldı, İspanya demokrasiye geçince bu iş serbest kaldı, hatta bugünkü kralın veliahtken Katalancayı iyi öğrendiğini anlatırlar. Ayrıca Katalunya'da İspanyolca okul soran İspanya'dan gelmiş ana babanın çocuğunu okutması mümkün değil; "bizde Katalancaya kaydolunur" derler. Tabii iş mali kaynakların kontrolüne bindi. İspanyol federalizmi bazı vergilemelerde ve kontrolde buna imkân veriyor.

Gerçekte Avrupa Birliği bu tip bölünmeleri dehşetle karşılıyor. Brexit'ten önceki İskoç referandumundan ödleri koptuydu. Belçika'daki muhtemel bölünmeyi de -Flamanlar bunu çok istiyor- dehşetle karşıladılar. 1970'lerden beri Avrupa Birliği'nin yoğunlukla önlemeye muvaffak olduğu Belçika'nın parçalanması eğilimidir. Kaldı ki Avrupa Birliği'nin hiç istemediği Kuzey İtalya'daki 'Lega Nord' gibi hareketler ve şimdilerde yine romantik biçimde uyanıyor görünen Venedik ayrılıkçılığı bu gibi bölünmelerle tekrar ortaya çıkabilir.

"Bölünmek dünyanın diğer tarafındaki 'az gelişmiş' ülkeler içindir. Uygar Avrupalı toplumlar bir masanın etrafında oturmayı bilir" diyorlar. Sözü çok ediliyor ama gündeme getirilmesi başarıyla önleniyor. Hırvatistan'ın Adriyatik kıyıları da Avrupa Birliği olmasa çoktan ayrılma taraftarıydı. Üstelik dili ve dini de aynı. Zengin Avrupa'nın ayrılma çabaları da öbür taraftan farklı. Dünyanın eski kültür merkezi olan Suriye'nin şu haline bakınız. Bu gibi manzaraları herhalde Avrupa bir asırdır defterinden silmiş gibi.

Mistik Münevver Gaudi'nin Topraklarında...

Kibar bir halktır Katalanlar. Altmışın üstündeki çiftlerin tango ve komparsita yapmak için müzikhollerin önünde kuyrukta beklediğini görürsünüz. Turistten bıkmalarına rağmen bezginliklerini

karşılarına gelen turiste çemkirerek göstermiyorlar. Katalunya, Picasso'nun ve Dali'nin ülkesi. Gaudi gibi bir mimar ve mistik münevver bu ülkeyi belki de en iyi temsil edecek portre. Liseler ve üniversite halen en iyi eğitimi veriyor. İklim hoş.

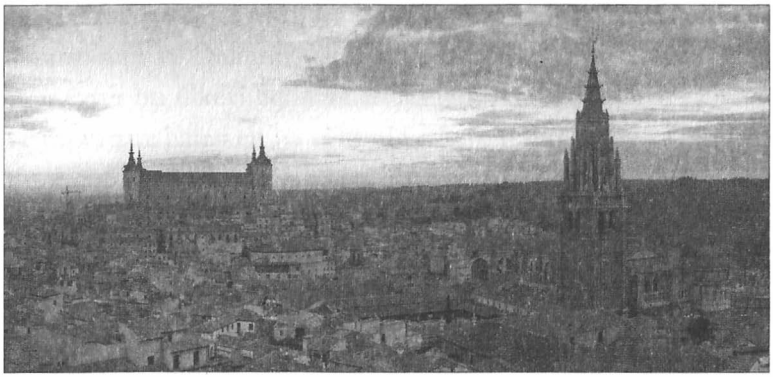
Katalanlar, 17. asırdan beri İspanya yani Kastilya tahtıyla hep mücadelede. İç Harp'te Franco kuvvetlerinden fena darbe yediler ve demokrasi gelene kadar pek hoş yaşamadıkları da bilinir. Galiba hayatlarındaki en tatsız görünüm de "Ben Katalanım ama önce İspanyolum" diyenlerdi. Bu tip seçim yapanlar artık birdenbire azalmış. Katalunya, "İspanya'yı beslemem" diyor. Kuşkusuz bunu çok tasvip edemezsiniz. Yalnız işin bir başka tarafı var. Bu zengin bölgenin zengin otomobil sanayisini ve hizmet sektörünü besleyenler İspanya'nın başka tarafından gelen proletarya. Haliyle sadece yedi milyon kişinin bildiği Katalancayı değil kendi dillerini de konuşuyorlar ve çocuklarına da onu öğretmek istiyorlar. Özerk idare "Bizde Katalunya içinde İspanyolca okul olmaz, özel okul bulup gönderin" diyor. İspanyolca eğitimli devlet okulu yok gibi... Hangi işçi özel okul parası bulur? Üstelik bunu yapan Katalanlar başka memleketlerde özgün dillerin kullanılması ve okutulması konusundaki kampanyaların başını çekiyorlar. Bu da gülünç bir tezat.

TOLEDO VE DİYARBAKIR

DİYARBAKIR surları ülkemizdeki en iyi korunaklı sur kalıntılarındandır. Aslında benzer bir durum Kayseri iç surları için de, Ankara kalesinin iç iki suru için de, hatta İstanbul surları için de söz konusudur. Ne var ki suriçleri için aynı şey söylenemez. Nasıl ki Trabzon surlarının içinin 12'nci veya 18'inci yüzyılların Trabzon'uyla alakası kalmadıysa Diyarbakır'ın Suriçi bölgesi de Orta Çağlar mimarisiyle aşağı yukarı 40-50 yıldır kat-ı alaka (ilgisini kesmiş) etmiş bir beldedir. Her gördüğümde daha bir acayip oluyordu.

Eski Diyarbakır'dan kalma Cahit Sıtkı Tarancı Evi veya Meryem Ana Kilisesi gibi birkaç örnek dışında her yerde sevimsiz kalfa yapıları, kesme taş sokakların üstüne dökülen asfalt, tabela ve formika yığını altında boğulmuş çarşı, güzelim siyah bazalt taşının beyaz yağlı boyayla mahvedildiği bir Ulu Cami ile bu şehrin Toledo'ya (Emevi İspanya'sındaki tabiriyle Tuleytula) nasıl dönüştürüleceği bir muammadır. Bu kolay telaffuz edilmiş bir politikacı temennisidir. Şehirlerin il teşkilatına sızan müteahhitler ve aç gözlü esnaf, güzellik ölçüleri çok değişik halkla, laubali bir eski eser envanterinin hâkim olduğu Türkiye şehirlerinde bugün hiçbir yeri ne Tuleytula yapabilirsin ne eski Bursa ne Edirne ne de Dersaadet yani Suriçi İstanbul...

Van, Gevaş'taki nefis Selçuklu eseri Halime Hatun Kümbeti'nin arkasındaki heyula binayı diken zihniyetin Suriçi'ni nasıl Tuleytula yapacağını merak ederim. Evvela Kazlıçeşme'deki gudubet gökdelenleri halledip Darülhilafeti'l-Aliyye'nin profilini

Toledo.

ve şerefini kurtarın da Diyarbakır Tuleytula'sı nutuklarını öyle dinleyelim.

Kültür Değişimi Bazen Din Değişiminden Daha Kuvvetli ve Yaygın Olur

Tarık Bin Ziyad'ın komutasındaki kuvvetler 8'inci asrın ilk yarısında Andalusya'ya yani İspanya'ya ayak attılar. İber Yarımadası'nın fütuhatı hızla ilerledi ve Latinlerin "Toletum", o çağda yerli Vizigotların "Toledo" dedikleri kent "Tuleytula" diye anılmaya başladı. Fetihten hemen evvel şehrin Yahudilerinin başına gelecekler açıktı. Oysa Müslüman fethiyle bir Rönesans'a girdiler. Müslümanlarla birlikte Yahudiler felsefe, ilim, tıp, mimaride dev adımlarla ilerlediler. Yerli Hristiyanlar da onların dışında kalmadı. Vizigot gençler Arapça öğreniyordu, ilimleri ve edebiyatı tahsil ediyorlardı. Arap şiiri ve edebiyatı derken İslam dinini bile öğrenmeye başladılar. Bu yeni kültürü benimseyen ama kendi Hristiyan kimliğini muhafaza eden zümreye Araplaşmış anlamında (Musta'rib) İspanyolca Mozarap denirdi. Mozaraplar Hristiyan kaldılar. Ama Arap-İslam kültürünün de en sadık mensuplarıydılar. Sevilla piskoposu bu gençlerden

şikâyet ederken; "Bir Pater noster duasının Latincesini okumayı beceremezler ama Arapça edebiyat hatta Kur'an şerhi yapıyorlar" diyordu.

Kültür değişimi bazen din değişiminden daha kuvvetli ve yaygın olur. Müslüman Endülüs'te Yahudiler Yunan kültürünün Arapçasını Latinceye taşırlardı. Papa II. Sylvester gibileri talebeyken orada yetiştiler. Musa ibn Meymun Yahudi felsefesinin en iyi ürünlerini orada verdi. Devletin idaresinde Yahudi de Hristiyan da vardı. İbn Rüşd o ülkenin çocuğudur, İbn Haldun o kültürün çocuğudur. O kültürü yıkan da kabile barbarlığı ve taassuptu.

Bize Her Şeyi Gözleyen Bilinçli Bir Halk Lazım

Bugün İspanya'nın en orijinal şehirleri Toledo (Tuleytula), Cordova (Kurtuba), Sevilla (İsbiliyye), Granada'dır (Gırnata). Tam sekiz asır o şehirlerin mimarisi, o kültürün tezahürü olarak gelişti ve yaşadı. Şimdi de İspanya'yı besliyor. Toledo'nun nüfusu 90 bin. Üçkâğıtçı müteahhit ve açgözlü politikacılar İspanya'da da çok ama kimse o şehrin taşına bile dokunamıyor. Tıpkı İtalya'da olduğu gibi, tıpkı Dubrovnik'te olduğu gibi. Yunanistan'da ise pek öyle değil. Ama İsfahan'da öyle. Örneğin İsfahan halk ve idaresi yanlışlıkla karar verilip yükseltilen bir gökdeleni yıkıverdi. Esad'ın gaddar birlikleri topa tutana kadar Halep hep aynı Halep'ti. Nüfusu 10 misline katlansa da başka yerde büyümüştü.

İspanya İç Savaşı'nda Toledo Cumhuriyetçilerle Franco'cular arasında kanlı ve inatçı çatışmaların cereyan ettiği yerdi. Alcazar (yani El Kasr) denen kale karargâhtakiler Franco'cu komutan Jose Moscardo Ituarte'nin oğlunu rehin almışlardı. Telefona bağlanan rehin oğul "Baba bunlara boyun eğme" demiş. Bütün Franco devrinde ve sonrasında da bu telefon kaydı Alcazar'ı gezenlere dinletilirdi. Komutanla oğlunun prensip sahibi olduğu açık ama iç harplerde hiçbir taraf kendisiyle övünmesin; övünülecek şey değildir.

Türkiye'nin zengin mirasında yer alan kentlere Toledo'nun hakkını vermek için utanmazlığı, açgözlülükle karışık cüretkârlığı, kurnazlığı zekâ zanneden zihniyeti püskürtmek ve asıl önemlisi bu tip çevrelerin idarede söz sahibi olmasını önlemek gerekir. Bunun için de bilinçli bir halk lazımdır. Her şeyi gözleyen ve önleyen yahut iyi şeyleri destekleyen bir yurttaş kitlesi…

YUNAN ADALARI

HİÇ KİMSE tarih ders kitabına veya coğrafya atlasına bakarak, zihnimizde bakir noktalar teşkil eden yerleri öğrenemez. Aksine tarih kitapları ve coğrafya atlaslarından, ancak buraları gezip tartışmaya başladığımız vakit hakkınca yararlanılabilir. Yunan adalarını gezmeye başlamak için iyi seçenek.

Türkiye'nin turizm kapasitesi büyüyen nüfusu karşılamaya yetmiyor. Fransa'nın özellikle kıyılarında, İtalya gibi memleketlerde görüldüğü üzere yerli nüfusun tatile çıktığı zamanlarda ana vatan, yavrularını ağırlamaya yetişemiyor. Komşumuz Yunanistan bu bakımdan bir ferahlık getirdi. Ülkede yoğun bir nüfus yaşamadığı ve tabiat bizdekinin aksine el değmeden sürdüğü için orada herkese yer var.

İkinci olarak, konaklama ve yemek yüksek fiyatlara ulaşmış değil. Bilhassa restoranlar Türkiye'nin Batı sahillerine göre çok

ucuz. Bundan başka Yunanistan ve Bulgaristan gibi ülkelerin ve maalesef artık gezilmesi biraz imkân dışı kalan Suriye'nin, ayrıca Lübnan ve Ürdün'ün geniş vatandaş kitlelerimiz tarafından ziyareti ve buralarda tatilini geçirmesi bizim kültürel dünyamız için bir kazanç sayılmalıdır. Dediğimiz gibi hiç kimse sadece tarih ders kitabına veya coğrafya atlasına bakarak, zihnimizde bakir noktalar teşkil eden bu ülkeleri öğrenemez.

Yunan Halkı Plajlarda İyi Hizmet Alıyor

İzmir'in Sığacık beldesinden kalkan bir feribotla ulaşılan Samos Adası, II. Mahmud döneminde otonom bir prenslik haline getirilen Sisam eyaletidir. Bu yemyeşil adanın karşısındaki Türkiye kıyıları da jandarma bölgesidir, yeşili koruyabildiğimiz nadir kıyılardandır. Samos-Sisam'ın bayram tatillerinde 15 bin kadar ziyaretçi çekmesi bekleniyor. Adanın yaşaması için çok önemli bir turist miktarı. Bunu Türkiye temin ediyor. Kuşkusuz halkımızı buraya çeken nedenler değişik. Osmanlı-Yunan tarihinin bu önemli köşesini gezginlerimizin tanıması mühim.

Sisam'dan ziyaretlerim dolayısıyla uçakla ulaştığım Atina aynen burası gibi sıcaktan kavruluyor. Ama şehrin birçok kıyısında denize girmek mümkün ve su temiz, plaj hizmetleri belediye tarafından ücretsiz ve nitelikli olarak sunuluyor. İktisadi krize rağmen bazı şeyleri Yunanistan halkı elde etti ve bunlar muhafaza edildi.

Halkida, Fatih Sultan Mehmed'in 1470'te fethettiği kıta Yunanistan'ına en yakın adalardan. Bizim 'Eğriboz' dediğimiz İtalyanların 'Negroponte' diye isimlendirdiği bu coğrafya Akdeniz'in en renkli noktalarından. O sıcakta bile sağa sola koşuşan dinamik tiplerin başında belediye reisi ve maliyeci geliyor. Yunanistan'da belediye önemlidir ve belediye meclisleri ve meclis üyeleri gerçekten politika da yaparlar, iş de yaparlar. Yunanistan'ın politikacı yetiştiren kademelerindendir.

'Saline' Denilen Taş Midyesinin Lezzeti...

Pagonis'in anne tarafı Ürgüplü. Zaten Halkida'da Ürgüp'ten ve bugün Mustafa Paşa dediğimiz Sinasos'tan gelen mübadiller oldukça kalabalık. Ürgüplülerin bir kısmı Karaman Rum'u olup Türk asıllılardır. Şehrin içindeki tarihî yapılar renkli bir geçmişi belirtiyor. Emirzade Camii'nin bulunduğu meydanda 18'inci asırdan kalan bir Türk konağı, 50 metre ötesindeyse Venedik hâkimiyeti dönemini anlatan Baylo'nun (Yunanlar da bizim gibi 'Baylos' derler) yani valinin veya kethüdanın sarayı görülüyor.

Yunanistan'da Venedik kolonilerinden aldığımız yerler çok. Bunların bazıları tıpkı Halkida gibi 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra elden çıktı. Fakat 30 yıl geçmeden tekrar geri alındı. Tıpkı güneydeki Nafplion (Anabolu) gibi Eğriboz'da da bu nedenle iki dünyanın kalıntılarını yani San Marco aslanı kabartmalarını, Osmanlı kitabelerini ve tuğralarını görmek mümkün. Hiç şüphesiz ki bu bölge deniz ürünleriyle meşhur. Şimdi artık nadir ürünlerden sayılan ve satışı sınırlı Saline dediğimiz taş midyesi böyle bir ürün. Salgıladığı asitle taşın içine yerleşen ve ancak taşın kırılmasıyla ortaya çıkan kahverengi midyeyi daha çok ekler pastasına benzetmek mümkün. Adı 'boru' anlamına gelen bu deniz ürününün lezzeti unutulmayacak kadar güzel. Balıklar ve çeşitli nebatlar Yunan denizindeki yerleşme yerlerinin mutfağını meydana getiriyor.

Yurttaşlarımız Adalarda Fevkalade Aranan İnsanlar

Dönüşümü Midilli üzerinden Ayvalık'ta tamamladım. Midilli bir başka yazının konusu olacak kadar önemli ve son yıllardaki yaşamını tamamıyla Türk turistlere bağlamış gibi. Şunu özellikle belirtmek gerekir, Ege adalarına giden yurttaşlarımız fevkalade aranan, yerlilerle dostça ilişki kuran, eli gönlü açık insanlar. Turizmin geliri bir yana beş asır oturduğumuz bölgeleri tanımak zorundayız; bu gibi geziler buna yardım ediyor. Gezileri tertipleyen turizm örgütümüz oldukça ehliyetli; Türkçe hazırlanıp piyasaya çıkarılan

rehberlerde bile çok öğrenilecek bilgiler var. Kısa tatillerinizi geçirebileceğiniz yerlerin başında Ege adaları geliyor. İkinci seçenek İtalya, üçüncüsü İran. Maalesef daha güneyimizdeki bölgeler için siyasi ortamın yumuşamasını beklemek zorundayız.

Yunan adalarının başında Midilli, Sakız ve Samos, daha güneyde de Rodos ve Akdeniz'in müstakil adalarından sayılan Girit gelir. Ege'nin batısında yani Kiklad Adaları içinde yer alan Mikonos, Naksos da rağbet gören adalar arasında. Her biri son bin yıllık tarihleriyle fevkalade ilginç, Bizans-Venedik, Venedik-Osmanlı arasında gelgitle yaşayan bölgelerdir bunlar. Dile kolay Rodos ve Sakız neredeyse dört asır, Midilli, Taşoz, Limni, Eğriboz ve Samos Adası ise beş asra yakın Osmanlı hâkimiyetinde kaldı.

Adaları terk edip etrafa açılmak o kadar kolay değil. Ne Yunanlar ne de yerleştirilen Türkler bunu çok rahat yapamazdı. Bazı adalar iki kez Venedik hâkimiyetine girdi. Konuşulan dil iki taneydi.

Bazı adalarda Venedik'in, bazı adalarda Ceneviz'in hâkimiyeti 15-16'ncı asır başlarına kadar sürdü. 1699 ile 1730 arasında Venedik bazı adalara yeniden sahip oldu. Bu adalar sonra tekrar Osmanlı'ya döndü. Kiklad Takımadaları 19'uncu asırda elden çıktı. On İki Ada ve kuzey Ege adalarıysa 1912'ye kadar elimizdeydi. Girit ise kısmen uzun süre tam olarak hâkim olunan, kısmen de özerk geçinen koca bir adaydı. 1660'lardaki Osmanlı hâkimiyeti askerî bir kuşatma olarak gözlenecek olaydır. Adaların halkının etnik yapısı ve karşılıklı hâkimiyeti bugüne kadar yeterince ele alınmış değildir. Türkiye'de Yunan tetkikleri yapan Türkler ve Yunanistan'da Türk tarihini inceleyen uzmanlar ortaya çıktıkça hakikatler daha mukayeseli ve sağlıklı olarak serimlenebilmektedir.

Gezerken Ne Okumalı?

İlk adımda amatörce ve çok göz kararıyla gezilen bu yerler zamanla daha iyi görülüyor. Bazı mihmandarların yani turist rehberlerinin kaleme aldığı kitaplar, mesela Mehmet Ali Gökaçtı'nın "Geographika: Yeniden Keşfedilen Yunanistan"ı iyi bir kaynak.

DENİZ İKİ DÜNYAYI AYIRMAZ: ADALAR

TÜRKLER adalara gitmeyi seviyor. Betonla doldurduğumuz sahillerimizde kalmayan bir yaban tabiatı var.

Mevsim uygun. Ege'nin hem güneyi hem kuzeyi, hatta rüzgârları ve fırtınalarıyla meşhur batı kesimi yani Kiklad Adaları dahi bugünlerde deniz yolculuğuna son derece müsait. Türk halkı, burnunun dibindeki, 1912'ye kadar 'Cezayir-i Bahr-i Sefid' yani Akdeniz adaları diye bildiğimiz bu bitişik bölgeyi bugüne kadar pek gezemezdi. Şimdi geziyor. Akdeniz adaları Osmanlı'nın klasik devrinde, Dîvân-ı Hümâyun üyesi bir vezir olan kaptan paşanın yönetimindeydi. Vergilerini o toplar, asayiş ve idareyi de o temin ederdi. 1912'den sonra Türkiye İmparatorluğu'nun elinden çıkan On İki Ada (Dodecanese) ve kuzey Ege adalarında, kilise halen Atina'ya değil, doğrudan Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlıdır. Buralardaki kiliseler, gezenlerin dikkatinden kaçmamış olsa gerek, Patrikhane'nin sarı renk üzerine çift başlı kartal amblemli bayrağını taşır.

Paraları Yok Ama Huzurları Var

"Türkler adalara gitmeyi seviyor," dedik. Adalardaki küçük köy ve kasabalarda, bizim 1960'lardaki Ege kırsalını andıran bir hava var. Doğrusu adalar bize ucuz geliyor. Restoranlarda hizmet daha memnun edici. Ama herhalde bazı münasebetsizlerin "Paranız yok" diye küçümsemesine maruz kaldılar ki şu sıra oradaki

dükkân sahipleri, "Paramız yok ama huzurumuz var" diyor. Doğru, huzur var. Hayat yeknesak biçimde devam ediyor. Kimsenin açlık çektiğini de görmüyorsunuz. Geçmiş 60 yıl Yunanistan'a belki büyük bir kalkınma ve eskiden çok farklı bir sanayileşme getirmedi ama gelir dağılımındaki eşitlik memleketimizle mukayese edilmeyecek kadar sağlıklı.

Adalarda Osmanlı İzleri...

Sakız Adası'nın Pirgi ve Mesa gibi köylerinin her köşesi ilginç, son dört asrın tarihi, buralarda daha canlı olarak yaşıyor. Aynı manzaraya Rodos'un köylerinde ve apayrı özellikleri olan Akdeniz'in üçüncü büyük adası olan Girit'te de rastlamak mümkün. Girit, bir zamanlar tarıma hâkim olan Müslüman nüfusunu 1920'lerde tamamen öteledi ve göçe zorladı. Buna rağmen dört asrın kalıntıları göze çarpıyor. Nasıl ki Akdeniz adalarında Osmanlı öncesi Venedik ve Cenova hâkimiyeti kendini hissettiriyorsa, Osmanlı'nınki de aynı derinlikte.

Kuşadası'nın burnunun dibindeki Samos, yani Osmanlı'nın özerk 'Sisam Emareti', sempatik, küçük yeşil bir adadır. Fenerli bir beyin başkanlığında ilk yerli meclis, II. Mahmud devrinde burada kuruldu. Takımadalar içerisinde en ilginç olanı Naksos'tur; II. Selim Han buraya İspanyol engizisyonundan kaçan bir Yahudi'yi, Yasef Nassi'yi 'Naksos Dükü' olarak tayin etti. İslam İmparatorluğu'nda bir dukalık var; padişah halife, diplomasiden ve maliyeden çok iyi anlayan bir Yahudi'yi oraya dük tayin ediyor. Naksos gerçekten güzel, bağlık-bahçelik, mimarisi hoş, görülmeye değer bir ada.

Hafta Sonu Tatili İçin de Uygun

Geçmiş yıllarda adalar halkı Türkleri tanıdı. İki tarafta da bazı münasebetsiz insanlar olsa da aydın ve kibar davranışlı yerli halk

ve esnaf, iktisadi hayatlarını oldukça düzene koyan bu yeni kitleye, İstanbul ve Ege bölgesinin halkına, daha saygılı, hatta sevecen davranıyor. Ne de olsa deniz, iki dünyayı çok fazla ayıramaz.

Türk ve Yunan mübadelesinden sonra eski vatan, insanlar için eski kuşaklara ait bir hatıra. Bunun ötesinde kimsenin fazla bir şey istediği ve gösterişe girişmediği açık. Akdeniz tarihinin en iyi öğrenilip hissedilebileceği bölgelerin başında Ege adaları ve Girit gelir. Fiyatlar da şu an uygun. Bu nedenle bu kozmopolit yapılı ülkelerin içine girmekte fayda var.

Mesela Yunanistan ana karasında olmayan bir unsur, Sakız'da, Rodos'ta, Girit'te var. Bir zamanlar tıpkı Adriyatik'teki İyonya adalarında olduğu gibi, Sakız'da Katolik Helen nüfus yaşardı. Bu nedenle Sakız'da Yunancayı Latin harfleriyle yazan bir topluluk bile vardı. Buna 'Frangokiotika' denir. Yazıda ve ibadetteki bu renkliliğin günlük yaşantıya, giyime, hele mutfağa yansımadan kalması beklenemez. Bilhassa mimaride bu izler çok belirgin. Küçük Asya'ya yakın adalarda ilk göze çarpan yapı cami ve minare. Bu binaların mimari proporsiyonu bizim camilerden çok daha düzgün.

GİRİT

Girit'i görmeden 17'nci ve 20'nci yüzyıl Türk Tarihini anlayamazsınız.

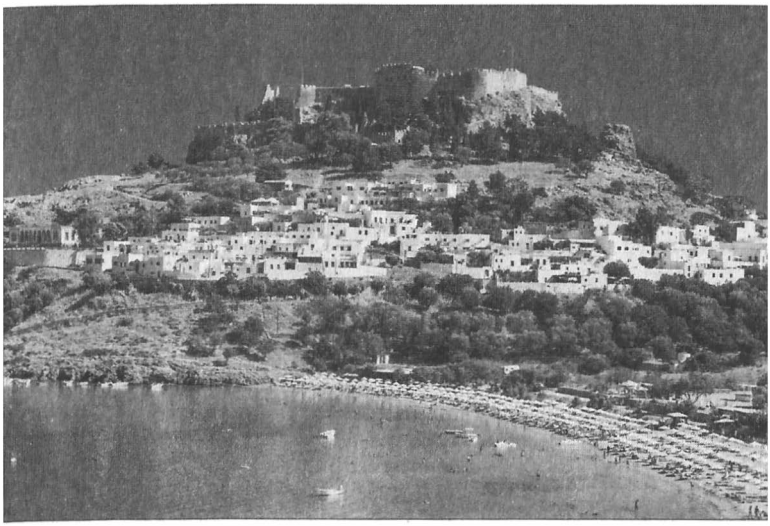
Eylül için bugünkü Yunanistan adalarında görmeniz gereken en önemli kıta Girit Adası'dır. Girit özgün bir yer. Konuşulan Rumca bile kendine has. Bir zamanlar ada nüfusunun önemli kısmını oluşturan Müslümanlar bugün artık Türkiye'de. Ama çoğu Giritlinin, ecdat toprağını tanımadığı biliniyor. Lütfen Hanya limanındaki iskeleyi ve camileri, adanın başkenti Kandiye (bugün Heraklion) gibi Osmanlı ve İtalyan merkezlerinin yanında gene bu özellikleri taşıyan Rethymnon'daki (Resmo) eserleri görün: Mutasarrıflık binası, çeşmeler, ufak mescitler, Venedik kalıntıları (bilhassa lonca binası) tavsiyelerimiz arasında. Kandiye'deki mezarlık (taşlar müzede) ve Mevlevihane kalıntısı da görülecek yerlerden... Girit'te Mevlevihane padişah idaresiyle Aydın Mevlevihanesi dervişleri ve şeyhi tarafından kuruldu; Mevlevilik orada tutundu ve taraftar topladı. Son şeyh (postnişin) aslen Giritli ve Ankara Belediye Başkan Yardımcısı Efdal Ciliv merhumdur. Burası iklimi, coğrafyası ve bitki örtüsüyle en ilginç zeminlerdendir. Girit'i bilmeyen Akdeniz tarihini ve 17'nci ve 20'nci yüzyıl Türk tarihini de anlayamaz.

RODOS

Renkli Tarihi

RODOS'UN verimli tarihinden bütün Akdeniz milletleri kendi ulusal tarihleri için bir yıl dönümü çıkarabilir.

Aralık 1522'de genç padişah muhteşem Süleyman Han, Rodos Adası'nı fethetti. Kale beş ay boyunca kuşatılmıştır; ordunun üstünlüğüne ve kuşatan askerlerin canhıraş saldırısına rağmen şehit verilmişti. Rodos şövalyeleri son müstahkem mevkilerini ölümüne savundular. Bodrum kalesi daha önce Fatih Sultan Mehmet tarafından üç kere kuşatılmasına rağmen alınamamıştı. Kale, Saint Jean şövalyelerinin elindeydi. Haçlı Seferleri zamanından beri muharip ve doğu Akdeniz'in hac yollarını tutma ideali etrafında ticari gemileri de vuran bir korsan tarikatı haline gelmişlerdi. Ada vira (söz ve bağışlama) ile teslim oldu. Toplar hariç silahları ve zenginlikleri ile kaleyi terk eden şövalyelerin üstadı L'Isle-Adam padişah tarafından kabul edildi. Büyük üstat tahliyenin salimen düzenlenişinden ötürü Sultan'a teşekkür etti. Tarikatın elinde mühim bir rehine grubu vardı; Cem Sultan'ın torunları. Hristiyanlığı kabul eden bu akrabalara Sultan Süleyman Han çıkış izni vermedi. Şövalyeler de onları teslim etmekte tereddüt etmediler ve bu torunlar idam edildi. Asırlar sonra Avrupa'da kalan torunun soyundan gelenler, Osmanlı hanedanına başvurarak hanedan üyeliklerinin tescilini ve aralarına kabul edilmeyi hanedan reisi durumunda olan Şehzade Osman Ertuğrul Osmanoğlu'ndan talep ettiklerinde, aldıkları cevap; bu

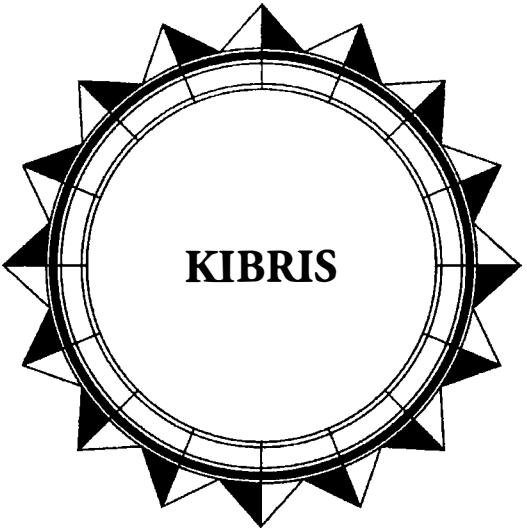

Rodos Kalesi.

akrabalığın geçerli olduğu, ancak Hristiyanlığı kabul eden; yani tanassur eden üyelerin Osmanlı ailesine kabul edilemeyeceği biçiminde oldu.

Rodos, sancak beyi rütbeli bir amiralin idaresinde Kaptanpaşa eyaleti dediğimiz Akdeniz adalarından biri olarak hayatına devam etti. Şövalyelerin forsalığa mahkûm edileceği zindanda tuttuğu Müslüman esirler serbest bırakıldı. Türklerin kuşatmasına karşı beş ay kadar direnen ve artık hiçbir üsleri olmayan St. Jean Şövalyeleri'ne İspanya kralı V. Charles Malta Adası'nı verdi. İleride Malta'yı da kuşatacak Turgut Reis bu adayı alamayacak ve şehit düşecekti. Tarikat da tarihe Kanuni'ye kadar "Rodos şövalyeleri", Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra da "Malta Şövalyeleri" ünvanıyla geçecekti. Rodos Adası'nın yerli Rumlar yanında Türklerle de iskân edildiği görülüyor. Kuzey Afrika ve Mısır'dan yerleşenler de oldu. Bugünkü Rodos'un çok değerli ve aydın Türklerinden Mehmet Sadi Nasuhoğlu adanın Türkler devri tarihini yazanlardandır (Rodos-Anılar ve Tarihçi, Muğla

2008). Osmanlı belgeleri ve Evliya Çelebi'ye dayanarak adanın iskân tarihi ve zanaatları hakkında zevkle okunan bilgiler verir. 1911'de İtalya, Trablusgarp'a başarısız bir saldırı yaptı. Sahilde tıkalı kaldı. Tutunmak için Türk İmparatorluğu'nu başka bir noktadan vurdu. Donanmasının üstünlüğüne dayanarak On İki Adalar ve ezcümle Rodos'a saldırdı. 5 Mayıs 1912'de yani 390 sene sonra Rodos Adası düştü. Ne gariptir, adanın Türkleri kadar yerli Rumlarının da bilhassa Faşist İtalya döneminde Türkiye ile iyi ilişkilerini sürdürdüğü görülüyor. ATASE (Askerî Tarih Arşivi'ndeki belgelerde) Türklerin de Rumların da İtalyan askerî gücünün adadaki hareketi üzerine Türkiye'ye gönüllü istihbarat hizmeti verdiği görülmektedir. Avrupa'da savaş bittikten sonra 8 Mayıs 1945'te Almanlar İtalyanlardan ele geçirdikleri adaları ve Rodos'u Yunanistan'a terk ettiler. Resmen Yunanistan'a verilme tarihi 31 Mart 1947'dir. Rodos'un verimli ve renkli tarihinden bütün Akdeniz milletleri kendi ulusal tarihleri için bir yıl dönümü çıkarabilir. Osmanlı dönemi ve modern tarihe dair Ege Adaları'nın tarihçiliği ortaya çok da parlak örnekler çıkarmış değildir. Rodos güzel bir ada, yanı başındaki Kos (İstanköy) ve bilhassa Türkiye sahillerine çok yakın olan Simi (Sömbeki Adası) bizim tatilcilerin çok itibar ettiği adalar.

Vazgeçmek Olmaz

İSVİÇRE'NİN Crans-Montana kasabasında on gün boyunca süren Kıbrıs müzakereleri, herhangi bir sonuca ulaşmamıştır. Bu vesileyle Kıbrıs meselesine girelim. Rusya'nın Akdeniz hamleleri söz konusuyken, tüm dünya bölgeye stratejik bir nokta olarak bakarken, Kıbrıs hakkında neden geri adım atalım?

Kıbrıs, Türkiye'nin güneyinde yer alan ve kıyılarımıza son derece yakın bir ada. Stratejik konumu, ulaşım noktası ve zenginlikleri açısından Akdeniz'in en önemli dört adasından biridir. Hatta bunların içerisinde üsler bakımından, Girit ve Kıbrıs önem arz etmektedir. Sicilya'nın yeriniyse çok küçük bir ada olan Malta almıştır. Malta Şövalyelerinin de bir zamanlar hâkim olduğu bu küçük ada halen bir üstünlük gösteriyor.

Kıbrıs'ın öncelikle bu bakımdan vazgeçilmez bir yönü vardır. Birtakım yazarlar "Nükleer silahlar çağında bu gibi stratejik

bölgelerin ne önemi var" demektedirler. Ama nükleer silahların ve gücün kullanılması hem çevre bakımından hem ekonomik bakımdan pahalıya mal olmaktadır. Nüfusun mahvolması, coğrafi yapının yok olması; daha birçok bedel sayabilirsiniz.

Kıbrıs 19'uncu yüzyılda olduğu gibi bugün de önemlidir. O yüzden de Britanya oradan çekilirken önemli üsler elde etti. Bu üslerin orada bulunması sadece İngiltere için mühim değil. Bugün Güney Kıbrıs da buna önem veriyor; konu bizim için de önemlidir.

Kıbrıs'ın Kaderinin Germanya'yla Ne İlgisi Var?

Kıbrıs'ın kozmopolit bir ada ve ulaşım yeri olarak yaşaması çok önemli. Buna kimse karşı değil. Doğu Akdeniz kültürü renkli bir kültür ve o kültürü sadece Kıbrıs'ın Helen unsuru meydana getirmiyor, başkaları da var. Bunların hepsinin korunması lazım. Niçin adanın sadece Helenizasyonunu ve Avrupalılaşmasını kabul edelim? Kıbrıs'ın kültürü üzerinde Küçük Asya'da, Suriye'de, Mısır'da yaşayanların değil de ta uzakta Germanya'da yaşayan Germenlerin mi payı var? Böyle bir şeyi bir Romalıya söyleseniz gülerdi. Çünkü Kıbrıs adasında hiçbir Germen lejyonu yoktu. Bu çok açık bir şey. Bu adanın kaderini ne için Avrupa tayin edecek? İngiltere gitti; yerine Batı Avrupa'yı mı koyacağız? Bu gibi girişimlerin önünü almak lazım.

Kıbrıs'ta biz kendi komşularımızla, komşu kültürlerimizle bir arada yaşamanın yolunu aramalıyız. O da eski statünün devamıyla mümkündür. Tabii ki 1974 sonrasında bazı uygulamaların belirli ölçüde düzeltilmesine gidilebilir. Zannediyorum ki Kıbrıs için daha iyi kurulmuş bir yapı ve kontrolün getirilmesi ve o yapılaşmanın zaman zaman gözden geçirilmesi lazım. Ama ben bugünkü Türkiye'nin, Londra ve Zürih Antlaşmalarından, ki onları birtakım değerli hariciyecilerimiz bir antlaşmadan çok bir mütareke gibi niteliyorlar, geri adım atmasının, Kıbrıs'ı o

Bir zamanlar Kıbrıs.

mütareke temeli dışında tamamıyla terk etmesi ve bırakmasının hiçbir anlamı olduğunu düşünmüyorum.

Adadaki Nufüs Dengesi Sağlanmalı

Kıbrıs'ta Türk unsur var. O Türk unsurun, oraya sonradan yerleştirilen nüfus dolayısıyla Türkiye'ye antipati duyduğu söyleniyor. Bu söylentiler abartılabiliyor. Abartılmasa bile alınacak tedbir açıktır. Burada huzuru önce kendi içimizde sağlamalıyız. Adaya yerleştirilen nüfusun dengesini başkalarından evvel biz sağlamalıyız. Bunların dışında Kıbrıs'a gelen 15 bin kadar muhacir Tuna Boyu (Bulgaristan) Türk'ü var. Kuzey Kıbrıs'ın kalkınması ve refahı için çok büyük faydaları dokunan nüfus... Kültür ve yaşam tarzı bakımından da yerli Türk nüfusla çok iyi uyum sağlamaktadırlar. Dolayısıyla Kıbrıs'taki politikalarımızın ayarlanması ve hangi modeli izlemesi gereği açıktır. Kıbrıs 3 bin yıllık bilinen

yazılı tarihi ve prehistorik kalıntıları itibarıyla kozmopolitik bir adadır. Bu kozmopolit yapı ve farklı tarihî kalıntılar ön planda adanın Akdeniz'in denizci milletlerinin; yani Mısırlılar, Fenikeliler, Foçalı ve Giritlilerinin trafiğinin telaki (buluşma) noktası olmasından ileri gelir. Malum bakır madenleri de ikinci çekici unsurdur. En son yoğun yerleşim Osmanlı fethinden sonra Toros Türkmenleri ve 18. asırdan itibaren yayılan kıta Yunanistan'ı göçleridir. Eski Yunan kalıntıları mirasa yol veren ana unsur değildir. Kıbrıs'ın modern, çağdaş nüfusu görüldüğü gibi son dört asırda oluşan bir mecburi yerleştirme ve gönüllü Helen göçüne dayanır. Bugünkü Türk nüfusun 1974'ten sonraki yerleştirilmesi sayıca fazla değil, fakat sorunludur. Yerleştirmeyi gözden geçirmek ve yerli Kıbrıs Türklerinin kültürel yapılarına ve dünyasına dikkat edilmesi gerekir. Bu yapıya anlayış gösterilmez ve ana vatandan gelen göçler aynı zamanda o nüfusun nüfuz kazanmasına fırsat verirse çok yanlış bir politika güdülmüş olacaktır.

DÜNDEN BUGÜNE VİYANA

1791 ZİŞTOVİ Barış Antlaşması'yla biten 2.5 asırlık savaşlar 1914'te tarihin cilvesiyle iki müttefik yarattı. Monarşinin yıkılmasından sonra asırlarca birbirini yiyen Habsburg ve Osmanlı hanedanının vârisleri Avrupa soyluları içinde en yakın dostlar haline dönüştüler. Son veliaht Otto von Habsburg gerçekten Türk taraftarı bir politikacıydı, Avrupa Birliği Parlamentosu'nda da bu tavrıyla en öne çıkan oydu.

Türkçeyi Dinliyorlar

İkinci konferansımı Yunus Emre Enstitüsü'nde verdim; Çanakkale Harbi üzerine. Bir şey yine dikkatimi çekti, geçen yıllarda Türkçe konferansı dinlemekten sıkılan gençler artık daha rahat dinliyorlar. Demek ki Türkçe okuma alışkanlığı yerleşiyor.

Schönbrunn Sarayı, Viyana, 1760, Canaletto.

Bence bu tip enstitülerin en büyük faydası Türkçeyi Türk olmayanların arasında yaymak kadar, oradaki Türk nüfusun gençlerine de dili ve edebiyatı sevdirmek olmalı. Bu konuda bir ölçüde ilerleme gördüm.

Ben Avusturya'yı bilinçli olarak ilk defa 1971 Ekim'inde gözlemledim. Eğitim bursu almıştım ve Viyana Üniversitesi'nde Oryantalistik ve Slavistik bölümlerine devam ediyordum. Ünlü hocamız Andreas Tietze'nin ABD'den geldiği yıldı. Eski Avrupa bilgini ve entelektüelinin son temsilcilerinden sayılır; Türkoloji bilgisi kadar Bizantoloji ve Yunan araştırmaları, Slav araştırmaları konusunda da derindi. Slavistik'teki profesör F.V. Mares bilimsel kişiliği ve hocalığı yüzünden kürsü başkanlığına getirilmişti, hatta bu nedenle Avusturya Cumhurbaşkanı süratle onun vatandaşlık statüsünü tasdik etmişti. Üniversitede çok değerli hocalar vardı, talebeler henüz bugünkü kadar kalabalık değildi. Türk öğrenci tek tüktü. Şehir ise tam anlamıyla ölüydü. Nüfusun yüzde 70'inin 60 yaş üstü olduğu belliydi. İhtiyar nüfusun tüketimi sınırlıydı. Onun için pırıl pırıl dükkânlar da yoktu. Gece saat 10.00'da tiyatro, opera veya konserden çıktığım zaman şehrin en kalabalık

semtleri farelerin bile dolaşmaktan korkacağı kadar ıssızdı. Fakat asayiş berkemaldi. Hayat yine kafelerde geçerdi. Ben "Koratan" adlı Katolik bir talebe yurdunda kalıyordum. Yanı başımızdaki kafeye "Dullar kafesi" denirdi. Oradaki ihtiyarlardan son asrın Avusturya tarihinin çok ilginç yanlarını dinlemek şansına sahip oldum.

Tramvay Pahalıydı

Hayat sadeydi ve bol bol yürünüyordu, çünkü tramvay pahalıydı. Metro da yoktu. Müzeler canlıydı ve her şeye rağmen "Lawrence of Arabia" veyahut Pasolini'nin "Decameron"u gibi filmleri Türkiye'de izleyememişken orada görme şansım vardı. Opera devrinin en güzel yıllarını yaşamıyordu herhalde ama benim talebe kartıyla gidebileceğim bir yerdi ve şüphesiz ki yine de muhteşemdi. Tiyatroları unutamıyorum; çünkü Almancanın en yüksek kalitesi olan Prag Almancası, Burg tiyatrosunun diliydi, bugün artık onu boşuna aramayın, ancak teyp kayıtlarında bulabilirsiniz.

Bugünkü Viyana bir talebe şehri olmak yolunda. O günden bugüne nüfus sadece üçte bir artmış. Bir zamanlar yüksekokul olan müstakil kurumlar ayrı, tam teşkilatlı üniversiteler halinde. O zaman da kozmopolit bir nüfus vardı ama kıyıda köşede oturan doğu Avrupalı entelektüel mülteciler veya Yugoslavya'dan gelen yabancı işçiler ki halkın "Çuşlar" lakabıyla çok tenkit ve hücumuna uğruyorlardı ve henüz göze batmayan Türk işçiler vardı. Bugün durum değişti. Şehir gece gündüz ışıl ışıl, her yer mağazalarla dolu. Klasik fakir kahveler dışında şehir merkezindeki eski kafeler dolu ve lüks devam ediyor. Operada yer bulana aşkolsun ama şehir tiyatroyla dolu. Kozmopolit alt orta sınıftan Doğu Avrupalı özellikle Polonyalı Slovak kalifiye işçi sınıfının doldurduğu bir şehir. Daha evvel zor ayin yapan bazı kiliseler Polonyalılara da hizmet veriyor ve dolmaya başlamış.

Hiç şüphe yok bu kalabalığın ortasında muhafazakâr Avusturya'nın tek hedefi var: Türkler. İçine kapalı cemaatimizin bu

hengâmeyi nasıl atlatacağını herkes gibi biz de merak ediyoruz. Artık eskisi gibi göçe devamla Amerika'ya gitme etme şansı da olmadığına göre özellikle genç Türklerin bulundukları ülkenin kültürüne daha yakın ve onu öğrenecek kadar gayret göstermeleri lazım.

Bir gezide Stephan Katedrali ile işe başlanır. Aynı Kärntner Straße üzerindeki Maltalılar Kilisesi'nin (Malteserkirche) ve tarikatının muteber eserinin kapısında esir bir yeniçeriyi temsil eden bir heykel vardır. Opera turuna, opera temsiline gitmeseniz de Opera Binası'nı ziyaretle devam ediniz. Augustinian Galeri'de hoş bir sergi vardır. Viyana her zaman Hofburg Sarayı'nın bu kısmında beynelmilel sergiler düzenler.

Ring Caddesi (Centure veya Kalze gibi) turu eski şehrin etrafını dolanmanızı sağlar; yürüyerek yapılmalıdır. Ring Caddesi üzerinde Marie Theresa Meydanı (Maria-Theresien-Platz) ve Kunsthistorisches Museum (Sanat Tarihi Müzesi) karşısında Tabiat Tarihi Müzesi yer alır. Mebuslar Meclisi klasik Yunan stilinde, Krathaus; yani Belediye (Gotik taklidi), Votivkirche (Votiv Kilesesi) de Avusturya'nın talihsiz Prensi Maximillian'ın Meksika imparatoru olarak oraya gittiğinde hazin sonunu hatırlatır. Devam edin, Borsa Binası turu tamamlarken Schwarzenberg Meydanı yoldadır.

Mutlaka ziyaret edilmesi gereken Belvedere Sarayı bir barok harikadır, Prens Eugen yaptırmıştır ve bugün bir resim müzesi olarak hayatına devam ediyor. Belvedere'in karşısında sefarethaneler yer alır. İçlerinde tarihî yönden orijinal olan Türk Büyükelçiliği'dir.

Kısa tur içinde Viyana, eski şehri içinde kalan eski bölgedir. Schwarzenberg Meydanı ve Ring Caddesi üzerindeki tur ve ziyaretlerle Viyana turu tamamlanır. Ama akşamları konser ve operada vakit geçirilmelidir. Başka türlü vakit geçirmeyin. Hayat bakımından Viyana ne Paris'tir ne de Roma, hele New York hiç değildir ama Türklerin görüp bilmesi gereken bir şehirdir. Üstü Budapeşte'ye yönelmelidir. Buradaki gezinin en tatlı yönü yakın olan Budapeşte'ye veya Floransa'ya yönelmektir. Bu Viyana'nın güzel yanıdır.

DOĞU-BATI KÖPRÜSÜ

FİNLANDİYA'NIN yakın tarihini anlamak için Çarlık rejiminin yıkılışını ve Bolşevik İhtilali'ni anlamak lazım. Onlar da zaten bunu dünyaya anlatmak istiyor. Çünkü Finlandiya'da cumhuriyet, Bolşevik İhtilali'yle yaşıt.

Finlandiya hiçbir şekilde küstahlığın değil, orayı iyi bilen bazılarının söylediği gibi olsa olsa inatçılığın yaşadığı bir yer. Bir göller ve adalar ülkesinde yaşayan Fin halkı, başkalarıyla geçinmeye hazır. Ülkenin, sanıldığı gibi sadece buz gibi soğuğu yok, bunun yanında, yazın subtropikal ülkeleri kıskandıracak boyutta yeşilliği ve kokulu meyveleri var. Tabii bildiğim kadarıyla sivrisinekleri de meşhur.

Finlandiya, özellikle bahar ve yaz aylarında hem gezilecek hem çalışılacak bir memleket. 'Çalışmak' dememin bir nedeni

var: Finlandiya, küçük ve yeni bir ülke için şaşılacak derecede kitap ve arşiv zenginliğine sahip. Bu zenginliğin en büyük kaynağı, Çarlık Rusyası'nda basılan her şeyin bir-iki kopyasının, kanun gereği Finlandiya Büyük Dukalığı kütüphanelerine de verilmesiydi.

Feodal Rusya'nın Dehşeti!

Finlandiya gibi birçok ülke Rus İhtilali'ne en azından Ruslar kadar sahip çıkıyor. Neden mi? Çünkü Finlandiya'nın yakın tarihini anlamak için ihtilal dönemini de anlamak gerekiyor. Biz de 'ihtilal yılı 1917'de neler olduğuna bir bakalım.

Çarlık rejiminin ve Romanov hanedanının devrildiği 1917 Şubat'ında, komünistler henüz kenarda sayılırdı. İşi götürenlerden Prens Georgi Yevgeneviç Lvov, Çarlık sonrası ilan edilen yeni hükümetin başbakanı olmuştu. Prens Lvov, Rurikler hanedanına mensup bir aristokrat ve saygın bir politikacıydı. Yine Şubat Devrimi'nin önemli figürlerinden, Kasım ayındaki (Ortodoks takviminde Ekim) Bolşevik İhtilali'nden önce başa geçen ve daha önce de bahsettiğim Aleksandr Kerenski de Rusya ihtilalinin ilginç adamlarından biriydi. Ama ilginç olması başarılı oldu ya da dâhice kararlar aldı anlamına gelmez.

Bir örnek verelim. Önce Aleksandr İlyiç Ulyanov, sonra onun kardeşi Vladimir İlyiç Lenin, Lev Troçki'nin deyimiyle "Feodal Rusya'nın bütün dehşetini, doğduğu Simbirsk'te görmüştür". Lenin'den on yaş küçük olan ve aynı yerde doğan Alexandr Kerenski ise Simbirsk'te sadece Volga Rusyası'nın vurdumduymazlığını benimsemiş gibi duruyor. Oysa Kerenski'nin hiç de yabana atılacak fikirleri yoktu. Duma'nın parlak hatiplerindendi. Geniş görüşlüydü. Ama iktidara yanaştıkça ve oraya yerleştikçe, Rusya İmparatorluğu'nun bazı mültecilerinin söylediği gibi 'Bolşevik İhtilal teşebbüsünü, Bolşeviklere bırakmayacak kadar' hatalar ve budalalıklar yaptı. Âdeta çar ve Kerenski'nin hataları Rusya'da ihtilali hazırlamakta rolü olan unsurlardır.

Yıllar Süren Bir Savaş...

Kerenski'nin en büyük hatalarından biri, otonom ve büyük bir dukalık olan Finlandiya'nın, yeni Rusya Cumhuriyeti içindeki özerklik statüsünü ve oradan gelen talepleri şiddetle reddetmesiydi. Bu sonun başlangıcı oldu. 1917 Haziran'ında Finlandiya ayaklandı. Çar ordusunun bilinen başarılı komutanlarından Carl Gustaf Emil Mannerheim, memleketine döndü. Komutan Mannerheim, Turku doğumludur ve Alman asıllı Baltık aristokratlarının tipik bir temsilcisidir. Mannerheim savaşı götürdü ve Bolşevikler, iktidara geldikleri kasım ayında Finlandiya'yı yerinde bulamadılar. Bununla birlikte Finlandiya konusunda hiç de 3 Mart 1918'deki Brest Litovsk Barış Antlaşması'ndaki kadar eli açık değillerdi. Finlandiya, o yıllardan 1930'ların sonuna dek, Ruslarla çarpışmak zorunda kaldı. Bu nedenle de yakın zamanlara kadar Doğu ve Batı dünyasının arasında gerçekten ikili bir politika ve iktisadi yapıyla yaşadı. İşte bir örnek: Ülkenin büyük kapitalistlerinin ortada dolaştığını halen göremezsiniz. En büyük kapitalistler ise iki kooperatiftir.

'Bu Zenginlik Niye Bizde Yok' Diye İsyan Etmişti

Finlandiya'nın başkenti Helsinki, St. Petersburg'a yakın olan ve onu andıran sevimli bir Baltık şehridir. Ta 1815 Viyana Kongresi'nden beri Rusya'nın özerk büyük dukalığıdır. Çar 1. Alexander bu karara hiçbir ihlale sapmadan uyum göstermiştir. Onun halefi Çar 1. Nikola -ki amansız polis rejimiyle tanınır- "Ben bu adamlardan memnunum, eski statüyü götürürüm" demiştir. Çar 2. Alexander ise heykeli dikilecek kadar Fin halkının gönlünü kazanmıştı. Hatta muhafazakâr çar, 3. Alexander da seleflerinin verdiği hakları ihlal etmek niyeti olmadığını açıklamıştı. Finlandiya'da idarecilerin düzgün vergiler ve kalkınma dolayısıyla memnun olduğu malumdu.

Rusya entelektüelleri ise Finlandiya'ya baktıklarında Batı yaşamını özlemle gözlüyorlardı. Rus şair ve yazar Ivan Alekseyeviç Bunin, açık büfe hizmet verilen Finlandiya garında "Bu zenginlik, düzen ve itimat bizde niye yok" diye âdeta isyan etmişti. Ama son Çar 2. Nikola, her alandaki manasız tutuculuğunu ve etrafındaki insanların densizliğini gemlemediğini Finlandiya'nın özerkliği konusunda da gösterdi. Son çar, Finlandiya konusunda kısıtlama taraftarıydı.

Finlandiya, Kazan Tatarlarına Neden Yakınlık Duyar?

Rusya'nın çarlık sonrası, Bolşevik rejimi öncesi yeni Duma'sında (meclisinde) dört Müslüman milletvekili vardı. Kazan Tataristanı milletvekili [Sonradan Atatürk tarafından Türkiye'ye davet edilerek, Ankara Hukuk Fakültesi, Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu'nun da kurucularından olacak ve milletvekilliği yapacak] Sadri Maksudi Arsal, Duma'da Finlandiya'nın haklarını savunarak şöhret yapmıştı. Finliler ülkelerine sığınan bu halka, Kazan Tatar toplumuna, bu bakımdan büyük yakınlık duyarlar. Tabii Sovyetlere karşı savaşta da bu halkın çıkardığı lejyon savaşçılar olarak çok takdir toplamıştı. Finlandiya bugün tarafsız politikayı terk etti. Rusya korkusu tarihî bir meseledir; ne var ki İskandinav ülkelerini Batılılar ne kadar savunur ve bu gücü gösterir o da bir sorudur.

BELÇİKA

GÜZEL MEMLEKET

BUGÜN iki bölgeden oluşan Belçika Avrupa'da işlek bir memleket. Başkent Brüksel'in dışındaki bazı şehirleri de görmek ve bilmek lazım.

Bugünkü Hollanda, Basık veya Alçak Ülkeler diye çevrilen Pays-Bas/Netherland'ın aslında bir kısmıdır ve bugün Felemenk veya Hollanda dediğimiz krallığın sadece bir bölümüdür. 1815 Viyana Kongresi'nden beri bilhassa İngiltere'nin bahri savunma politikası yüzünden bir Belçika yaratılmış ve 19'uncu asra kadar ününü ve fonksiyonunu muhafaza eden Antwerp (Ansvers) bu krallığa dahil olduğu için Büyük Britanya, kıtanın büyük devletleri ve milletlerine karşı Avrupa kıyılarındaki ayağını teminat altına almıştır.

Bugün Belçika başlıca iki bölgeden oluşur. Biri Belçika krallığının güneyini teşkil eden ve en önemli şehir Liege'in bulunduğu Valonia. Denizi ve kıyıyı teşkil eden Flandres ise Flamanların. Çok güneyde Almanya sınırında bir de Almanca konuşulan bölge var. Bir zamanlar bir fıkra vardı; adamın biri öbürüne İsviçre'de denizcilik bakanlığının kurulduğunu söylemiş, "Kaçırdın mı sen yahu, olmayacak şey" diye itiraz etmişler. Adam ısrar etmiş: "Niye olmasın? Belçika'da da kültür bakanlığı yok mu?" demiş. Oysa fıkranın aksine bugün Belçika'da üç kültür bakanlığı var.

Erasmus ve Spinoza Gibi Büyük Filozofların Bölgesi

Mazide merkezi Fransa'da Dijon'da olan Burgondiya Büyük Dukalığı'nın arazisinde Avrupa Orta Çağ'ının en önemli dokuma, camcılık ve vitray merkezleri vardı. Bugün bu ülkenin tek vitray ustası bir Türk. Flandres bölgesi zengindir. Erasmus ve Spinoza gibi büyük filozoflar; Rubens, Rembrandt gibi onlarca büyük ressam; kazıklar üzerinde Amsterdam'ı deniz üstünde kuran büyük mühendisler; dolgu toprakta geliştirilen ziraat -ki bugün halen başarıyla sürdürülmektedir- Hollanda bölümünde ortaya çıkmıştır ve Belçika'da Flandres, sanayileşmesine rağmen ziraati terk etmeyen nadir bölgelerdendir.

Bu bölge her devlete büyük memur ve uzman yetiştiren bir yerdi. Osmanlı İmparatorluğu'na Alman İmparatorluğu'ndan gönderilen en etkili ve bilgili elçi Ogier Ghiselin von Busbecq de Flandres'lıydı. Flandres Avusturya'ya "Burgondiya Düğünü" denen Burgondlu Maria ve Habsburglu Maximilian'ın düğünüyle çeyiz olarak geçti ve Avusturya'nın abat olmasını, zenginleşmesini sağlayan teknoloji de buradan geldi.

Dijon, Fransa'nın fakir şehirlerindendi. Ama onun başkent olduğu Burgondiya mülkü içinde Brugge gibi, Liege gibi, Ghent ve Antwerp gibi büyük limanlar vardı. Antwerp bir zamanlar kozmopolit bir dünya limanıydı. Büyük Petro bile gemi işçisi olarak

burada çalışmış ve bu sayede gemiciliği öğrenmişti. Ghent'de ise seksen küsur loncanın (yani zanaat dalının) ve o muazzam üretimin Orta Çağ'a özgü bir demokrasiyi yeşerttiği de açıktır.

Büyük Bir Sabır İsteyen Elmas Tıraşının Merkezi...

Bu kadar kozmopolit yerde 15'inci yüzyıldan itibaren Türk tüccarların da bulunmasına şaşmamak gerekir. Kentin eski kahvelerinden biri Türklerin adını taşırmış ve buradaki küçük sokağın adı bu yüzden "Kleine Turkije" konmuş. Ghent bugün Belçika'nın en ünlü üniversite şehri, özellikle biyokimyada dünya çapında hocalar ve Nobel ödüllüler var. Fakat Antwerp tarihî karakterini daha iyi koruyor, herkese hitap eden antikacılar, bilhassa eski kitapçılar, muhteşem katedraller ve etrafındaki sokakların her biri bir loncanın adını taşıyor.

Antwerp elmas tıraşçılarının şehri; daha istasyonun etrafında pırlantacıları görüyorsunuz. Hiç kimse bu sanatı Yahudilerin kurnazlıktan dolayı ele geçirdiğini iddia etmesin! Elmas tıraşı son derece güç, sabır isteyen bir iştir; bu sabır ancak Yahudi toplumunun içinde geç zamanda ortaya çıkan bir tarikat olan Hassitler arasında görülür ve onların bulunduğu şehir hangisi olursa olsun elmas tıraşlığının merkezidir.

Flamanca Köylülerin Dili Diye Küçümsenirdi

Antwerp'in büyük garı 19'uncu yüzyılın bir şaheseridir. Art Nouveau'nun ve kaynak işlemi yapılmadan kurulan çelik konstrüksiyonun en iyi örneğidir. Belçika Kralı II. Leopold, garı kendi mülkü sayılan Kongo'dan elde ettiği gelirle inşa etmiştir.

Belçika'nın yüzde 60'ı Flaman halkından oluşuyor. Bu yüzyılın ortasına kadar bütün madenleri ve çelik sanayisini elinde tutan Valonia halkı ülkenin hâkimiydi. Valonlar kadar Flamanların aristokratları da Fransızca konuşur ve yanı başlarındaki Hollanda'da

önemli bir dil olan Flamanca burada köylülerin dili olarak küçümsenirdi. Temelde köylü olan Flamanlar bu dili tuttukları gibi çiftçiliklerini de devam ettirdiler, halen ettiriyorlar ama bankalara ve şirketlere de el attılar. Artık üniversiteler de onların ve şimdi Valonlara "Toparlanın kendi vilayetlerinizle Fransa'ya katılın" diyorlar. Söylentilere göre Brüksel'e gelen her yeni Fransız diplomat bu mealde "Alsanız ve gitseniz iyi olur" nutku dinlermiş.

Coğrafyayı Bilmeyenler Geçerli Şeyler Söylemiyor

Ülkedeki en mühim kültür bakanlığı her şeye rağmen Valonlarınkidir ve yakın zamanlara kadar Valon Kültür Bakanı Afyon Emirdağlı Emir Kır'dı. Buraya onun gibi adil bir adam lazım.

Bize Avrupa Birliği'nin renkliliği için örnek gösterilen Katalunya-Bask ve Flandres-Valonia bölgeleri (ki bunlardan ilk ikili İspanya'yı oluşturuyor, diğeri de Belçika'yı) örnek ve huzurlu bir yapılanma ortamına gitmiyor. Bazı şeyler için Türk kamuoyunu suçlayamayız ama onları yönlendiren kalemler ve coğrafyayı yeterince bilmeyenler pek geçerli şeyler söylemiyorlar.

Belçika güzel bir memleket. Başkent Brüksel'in dışında bazı şehirleri görmek lazım. Orada doğan ve büyüyen Türk gençleri var ama bölgeyi en iyi öğrenen Azerbaycanlı bir psikoloji öğrencisiydi, babasının evi gibi bana Antwerp'i anlattı. Demek ki Kafkasya'nın insanları coğrafyaya daha meraklı ve dünyaya daha bilgilice açılıyorlar.

BAĞIMSIZLIĞA hayır demelerine rağmen İskoçlar milliyetçi hükümetle yola devam edecek. Daha özerk bir İskoçya için yeni uzlaşmalara gidilebilir. Kıtanın her yerinde bu örnek geçerli olabilecek mi? Bunu zaman gösterecek...

Dört milyon seçmen İskoçya'nın istikbali için rey verdi. İskoçya, tarihî macerasının önemli bir noktasını bir cuma sabahının erken saatlerinde neticelendirdi. Bağımsızlığa evet diyenler yüzde 45 civarında, hayır oyu yüzde 54'ün üstünde. Hiç şüphesiz Londra'daki hükümet ve kraliçe, Lordlar kamarasındaki İskoçyalı asiller, büyük bankerler ve birçok aydın çıkan sonuçla rahatladı. Rahatlayan bir ülke de İspanya... Katalunya'daki ayrılıkçı eylemi zor tutan İspanya hükümeti, İskoçya'daki gelişmelerden fevkalade rahatsızdı ve bağımsız İskoçya'nın Avrupa Birliği'ne başvurusunu veto edeceğini açıklamıştı.

Nüfusunun Yüzde 7'Si Kendisini İngiliz Hissediyor

Beş milyonluk İskoçya nüfusunun yüzde 7'si kendisini İngiliz olarak açıklamış. Şehirlerde ve endüstride bu zümrenin payı da var. İskoçya'nın en büyük şehri Glasgow problemli sanayinin merkezi olarak bağımsızlık için Birleşik Krallık'a karşı rey verdi. Başkent Edinburgh ve Aberdeen gibi şehirler ise Birleşik Krallık'ta kalmayı tercih etti. Biri İskoçya'nın sempatik görünümünün ve Kraliçe'nin yazlık Balmoral Şatosu'nun ev sahibi, İskoç parlamentosunun ve yargısının merkezi, nefis bir tabiatın ortasındaki başkent, öteki petrolün gelirlerinden yararlanıyor. İskoçya, Birleşik Krallık'ın başlangıcından beri öncü sanayide yerini alan bir ülke; mesela James Watt İskoç. Başka mucitler de var. Öncü sanayi iki asır içinde eskidikçe de çıkan problemleri en yoğun olarak İskoçya yaşadı. Sanayi, hacmi kadar yarar getirmeyince işsiz İskoçlar vatanı terk etti. 19'uncu ve 20'nci yüzyıl aralığında İskoçya'nın nüfusu 1.5 milyondan 4 milyona yükseldiği halde, 2 milyonu aşkın insan Kuzey Amerika ve Avustralya'ya göç etti. 750 bin İskoç da İngiltere topraklarına iş aramaya gitti. Nüfusun tümüne oranla İskoçya tıpkı İtalya gibi göçün acılarını yaşayan ikinci sanayileşen ülke. Milliyetçi hareket İskoçya'da bu nedenle kırsalda ve kasabalarda daha kuvvetli.

Dünya Savaşlarında Britanya İçin Savaştılar

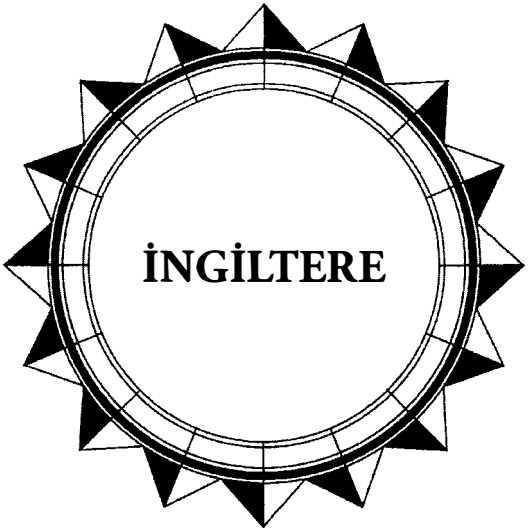
18'inci ve 19'uncu yüzyılda İskoçya müthiş bir edebiyat devrimi yaptı. Bugün bizim "Ossian" diye bildiğimiz geleneksel tarzda yazılmış bir eser aslında James Macpherson'a ait. Ama başta "Yazarı Bilinmeyen İskoç Millî Destanı" olarak takdim edilmişti. Hatta Friedrich August Wolf gibi Almanların ünlü edebiyat tarihçisi bile bu geleneksel abideyi, İskoç halkının tarihteki bilinmeyen büyük şairini selamlayarak zikrederdi. "Kilt" denen İskoç eteklikleri renkleri ve desenleri itibarıyla güya kabileleri temsil

ediyormuş. Bunların hepsi Ossian çevresinin milliyetçi buluşlarıydı. Tıpkı 19'uncu yüzyıl Macar milliyetçilerinin birtakım kayaların üstüne runik yazıyla bugüne kadar tarihçileri yanıltan metinler kazımaları gibi bir hareket. İskoç milliyetçiliği, Avrupa'nın en romantik, en ayağı yere basan, siyasi ve bürokratik yönlendirme ustalığına sahip İngiltere ile rahatça baş edebilecek kadar rafine bir hareketti. Hem I. Dünya Savaşı'nda hem de II. Dünya Savaşı'nda Britanya için savaştılar. Hatta adayı korumak amacıyla Britanya hava kuvvetlerinde radarı keşfeden bir dâhinin ve muharip hava kuvvetleri komutanı Mareşal Sir Hugh Dowding gibi isimlerin varlığı bunu gösterir.

Hantal Sanayi Kendini Elektronik Alanda Yeniledi

İskoçya halen gemi sanayinin en önde gelen ülkelerinden. Eski hantal sanayi kendini elektronik alanında yeniledi. Bankacılık ve finansta, deniz ticaretinde öncü. Bağımsızlığa hayır demelerine rağmen milliyetçi hükümetle yola devam edecek. Bu demektir ki Londra ve Edinburgh arasında daha özerk bir İskoçya'nın şekillenmesi için yeni uzlaşmalara gidilebilir. Bu 5.5 milyonluk ülkenin yarıdan biraz fazlası İngiltere ile yeni uzlaşmalara kani olmuş gibi. Avrupa kıtasının her yerinde bu örnek geçerli olabilecek mi? Zaman gösterecek...

Her halükârda İskoçya, viski turlarının dışında bazı şeyler arz ediyor ve Türk ziyaretçilerin çok sevdiği ve zaten bilmeleri gereken bir ülke.

İNGİLTERE

DÜNYADA eski eser kaçakçılığı aslında aşağı yukarı 17. yüzyıldan beri çok yaygındır ve bu eser taşımanın klasik dünyanın âşıkları tarafından yapıldığı ileri sürülür. Oysa bu dönemde oluşan koleksiyonların en önemlisi İtalya'dadır. İtalya ahalisi başta Papalık olmak üzere çevre bölgelerden eser yağmalamaktan çok, bazı Roma-Yunan buluntularını özellikle Laocoön (orijinali Rodoslu üç heykeltıraş Agesander, Polydoros ve Athenodoros tarafından yapılmıştır) gibi Klasik Yunanistan'ın eski Roma ustaları tarafından iyi yapılmış taklitlerini saklamışlardır.

Klasik Eserlere Hoyrat Davranıldı

II. Pius yeryüzüne dünyanın ilk kamusal müzesini hediye etmiştir. İtalya'da buna rağmen klasik eserlere hoyrat davranıldığı bellidir. Bu hoyratlık şüphesiz ki bazı ülkelerdekine benzemez ama daha çok irredantist Birleşik İtalya'nın getirdiği milliyetçilikle

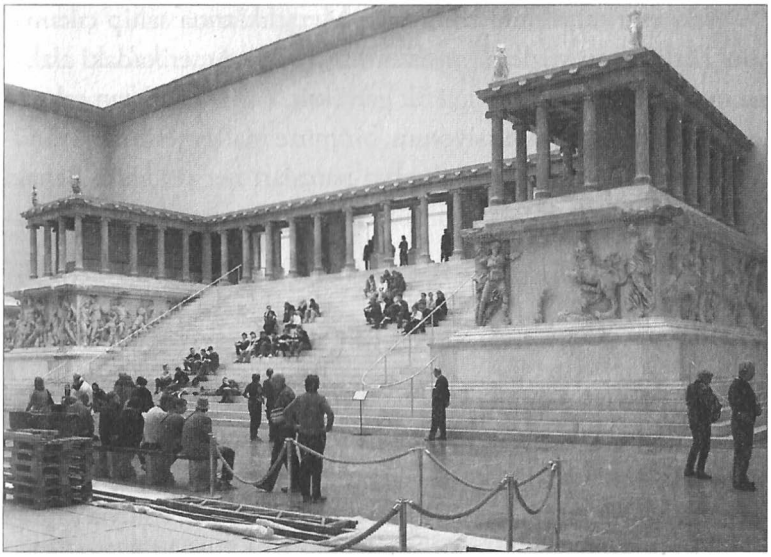
klasik dünyanın değerlendiği görülür. 18. asır boyunca İtalya'ya inenlerin de sistematik toplayıcılıktan çok değerli malzeme elde ettikleri açıktır. Johann Joachim Winckelmann (1717-1768) Almanya'nın ilk ciddi arkeolojik Roma eserlerini, özellikle sikkeleri, koleksiyoner zihniyeti ve sistematik bir tasvirle toplamıştır.

Mısır dünyasının tahribi ise çok daha hazindir. İnsanların hiyeroglifin çözüldüğü zamanda bile bu medeniyete saygı göstermekten ziyade Londra salonlarında meraklı amatör bir kitle tarafından mumya teşhir ettikleri, parçaladıkları malum. Edepsizlik o dereceye varmıştır ki sağdan soldan, piramitlerin dışındaki mezarlardan bile devşirilen eserler ve mumyaların Kahire'de ve Asvan'da, sokakta işportada satıldığı görülmüştür.

Kütüphaneleri toplamak daha eski bir meraktır. Hiç şüphesiz bu toplamanın ilmi tarafı vardır ama kitap toplayıcılığı bugün bile daha başka problemler arz ediyor. Toplanan yazmalar veya nadir baskılar (incunabel) diyebileceğimiz Şark eserleri çoğu zaman Batı'da veya Japonya gibi bu dallara merak duyan ülkelerde sadece birkaç bin kişinin bakabileceği koleksiyonlarda tutuluyor. En hazini 18. asırda Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün eyaletlerinin yağmalanmasıdır. Türklerin bu işten anlamadığı söyleniyor. Yağmacılar ve hırsızlık Osman Hamdi Bey'in kazılar yaptığı, müze kurdurduğu, müze müdürü olduğu zamanda bile görünür, hatta daha arsızca hırsızlıklar da yapmışlardır. Ayasofya haziresinde II. Selim türbesinin çinilerini değiştirmek gibi...

Lord Elgin bütün Parthenon'un kabartmalarını götürmüştür. Bugün görülen tahribat onun taşımasına aittir. Son senelerde Parthenon'un eteğinde açılan modern Parthenon Müzesi'ni müteveffa Prof. Dimitrios Pandermalis ile gezmiştim. Hazin bir manzaraydı, alınlığın monte edildiği bölgede eldeki eserler bütünün yarısını bile bulmaz. Bu arada Almanya'nın bir kabartmanın elinin üçte birini hediye etmesi de trajikomik bir görünümdü.

Parthenon Müzesi'nin (Akropolis Müzesi) aydınlık, mükemmel teşhire müsait yapısı dururken British Museum'un ne

Milattan önce inşa edilen ve 1870'li yıllarda Türkiye'den Almanya'ya parçalar halinde kaçırılan Bergama Zeus Sunağı.

lüzumu vardır? Her şey yerinde güzeldir. Aynı şekilde Bergama Sunağı'nın görüleceği yer de en güzelinden Bergama Akropolü'nün tepesidir. Bazı tipler vardır: "Bunlar oralarda daha iyi korunuyor" diyor. Bunlar o ülkenin yerlileri gibi bizimkiler tarafından da tekrarlanıyor. İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın gördüğü tahribat ve bombalanan Berlin'de bazı müzelerden münferit eserlerin götürüldüğü bilinir. Hatta Kızıl Ordu'nun bazı eserleri oradan toplayıp götürmesine bugün artık ayıplamaktan ziyade Puşkin Müzesi'ndeki teşhirin ardından çok soğukkanlı bakmak gerekir. Truva hazineleri buna bir örnektir.

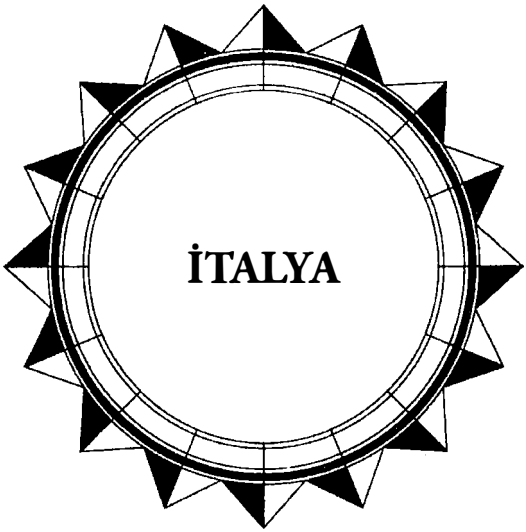
İtalya'nın sonsuz Rönesans zenginlikleri bütün Avrupa'yı besliyor. İtalya bunları geri istemiyor. Ama şurası bir gerçektir. Floransa'da Uffizi Galeri'de aldığınız tadı, o eserlerin oradaki görünümünü ne Viyana'daki müzelerde ne de Avrupa'daki müzelerde alırsınız. Eserlerin kendi aralarındaki bütünlük ve dış dünyayla aralarındaki bütünleşme çok önemlidir.

Eski eser tahribinin sonu yok. Mezarlıklarına sahip çıkamayan Türkiye'nin yüzlerce şahidesinin Batı ve Amerika'daki alakasız malikânelerde görüldüğü bir gerçektir. Üstelik Şark'tan çalınan eserler bir bilimsel koleksiyonun, bir müze malzemesinin bütününe de dahil değildir. Bir mihrabın parçaları her yerdedir. Benaki Müzesi Yunanistan'daki ünlü bir mihrabı bir araya getirdiği zaman bu daha iyi anlaşıldı.

Batı'da da Sahip Çıkılmıyor

Korunan eserlerin zaman zaman müzelerden çok iptidai bir şekilde götürüldüğü açık. Son olarak British Museum'un eksperlerinden birinin (Peter Higgs) uzun bir zamandır Yunan-Roma koleksiyonlarını ayıklayıp sattığı, hem de pazarlamayı internet yoluyla yaptığı açığa çıktı. Bu hırsızlık tespit edildi ama Türkiye'deki Britanya kazılarına dahi katılan bu uzmanın (Orada hangi küçük parçaları götürdüğünü Allah bilir) bir ceza bile almadığı açık. Ancak sadece üç sene süren tahkikat sonunda, bir eksperin basında yaptığı ihbarlar ile bu hırsızlığı ispat etmesi neticesinde işinden atılmış.

Sağdan soldan topladıkları eserlere Batı'da da sahip çıkıldığı pek söylenemez. Tac Mahal'ın en ünlü taş süslemelerini 18. asırda zamanın İngiliz görevlileri İngiltere'de satmak için söktürmüştü. Ancak beklenilen fiyatı alamayınca işi durdurmuşlar. Bağdat müze ve kütüphanelerinde yapılanların son ABD çıkarmasında Hülâgû hakkındaki yer yer doğru yer yer abartı hikâyeleri aratmayacağı açık. Mısır'daki Rabia olaylarında Avusturyalı bir bakanın, Kahire Müzesi'nden küstahça yürüttükleri ve yağmaladıkları koleksiyonu medeni dünya zor geri getirtti. Dünyanın bu konuda bir bilince ulaşması gerekiyor. Bu da bir kirlenme. Ruhumuzu dinlendireceğimiz ve bizi eski dünyaya çekecek eserlerin müzelerde bile barınamadığı görülüyor. Kaldı ki Mardin'de Artuklu Camii'ndeki kapı kilidini de müzeye mi kaldırmak zorundaydık? Danimarkalılar birkaç yıl evvel çaldırdı. Bu utanmazca tasarrufu da kimsenin önlediğini duymadık, şahane kilit hâlâ müzede.

ESKİ DEVRİN AVUSTURYA İTALYA'SI

1918'DE AVUSTURYA-MACARİSTAN monarşisi yıkıldığı zaman yani Birinci Dünya Savaşı'nın bittiği gün İtalya Krallığı, imparatorluğun elindeki Güney Tirol bölgesini ele geçirmişti. Mütarekenin ve savaşı sona erdiren Saint-Germain Antlaşması gereğince bölge İtalya'nın elinde kaldı. Mussolini'nin burada uyguladığı sert İtalyanlaştırma politikası dahi müttefiki Adolf Hitler tarafından önlenmedi, göz yumuldu. Şüphesiz bu politikalar bölgede Alman dilinin varlığını sona erdirmeye yetmedi ama geçen zaman ve oluşumlar aşınım yaptı.

Bütün Restoranlar İtalyanların, Hizmet Verenler İse Pakistanlı

Bu mevsimde Kuzey İtalya hem mutedil iklimi hem de insanın rüyalarına kadar girecek bitki örtüsüyle bilinir. Bazıları peri bacalarının dünyada sadece bizde, Ürgüp'te olduğunu sanır. Oysa Alplerin dolomitlerini hazırlayan jeolojik şartlar bu bölgede rengi ve biçimi bile aynı aşınmalarla meydana gelen yerli halkın piramit dediği bacaları da oluşturmuştur. Bazı hayallerimizin değişmesi gerekiyor. Güney Tirol dediğimiz dolomitlerle kaplı ve uzun zaman Avusturya ve İtalya arasında çekişme konusu olan bölge artık eski Avusturya'yı ancak tarihçi gözüyle bulabileceğimiz bir yer olmuştur.

Bozen (Bolzano) ve Meran (Merano) gibi şehirlerin hemen etrafında başlayan ve dağlara doğru uzayan yerleşmelerde bundan 30-40 sene evvel bile hayvancılar inekleriyle otururdu. Dik yamaçlarda ulaşım atlı araba, binek hayvanı veya taban gücüyle sağlanırdı. Galiba Kuzey Tirol'de yani Avusturya Tirollerinde böyle yerlere nadiren rastlanır ama İtalya'da artık nitelikleri değişiyor. Dağlık bölgede hali vakti yerinde İtalyanlar ve Avusturyalıların villaları yer alıyor. Yerleşmeler asfalt yollarla bağlı, hatta otobüs işliyor. Tek tük kalan ve şaraplık üzüm bağlarının sahibi çiftçiler eski devirlerdekinden çok farklı. Bu gibi yerleşmeler güneyden göç edenlerin veya büyük şehirden bunalan ihtiyarların inziva yeri haline gelmiş. Güney Tirol'ün sanayileşmiş bölgesi sayılan Bozen'in 100 bin nüfusunun sadece dörtte biri Avusturyalı. Avusturyalılar iki dilli ama İtalyanlar tek ve İtalyanlaşma sürüyor.

Avusturya'nın trajik hayatı ve güzelliğiyle ünlü hem de avangart imparatoriçesi Elizabeth (Sissy) bilhassa hafif tüberküloz geçirdiği zamanda Meran'ı çok sevmişti. Onun etrafında bulunmaktan zevk alan Viyana aristokrasisinin bütün tipleri kışın bile buradan ayrılmamakta direnen imparatoriçenin yakınında köşkler

yaptırınca Meran, Kuzey İtalya'daki Avusturya olmuştu. Bugün sadece sayfiye ve pahalı bir alışveriş yeri; hava her zaman güzel ve ılıman, Avusturyalıların ve Almanların her mevsim akın ettiği bir bölge. Güney Tirol'un üzümlerini yemesi de zevkli, şarabı da ünlü. Bütün restoranlar İtalyanların, hizmet verenler ise Pakistanlı.

Her Sokağın İki İsmi Var

İster istemez elinize bölgeyi anlatan rehberleri alıyorsunuz, gerçek şu; malum turistik rehberler her daim tedbirli bir üslup kullanırlar. Komşu devletlerle aralarındaki gerilimli noktalara temas etmemeye çalışırlar. Zira rehber kitabını kimin alacağı belli değildir. Müşterileri rahatsız etmenin anlamı yoktur. Oysa Güney Tirol üzerine yazılan turistik rehberler ve mesela Dietrich Döllehuber'in "Güney Tirol Rehberi" ve Rolf Steininger'in Güney Tirol tarihi ve toplum yapısı üzerine yazdıkları gibisinden gibi kitaplar pek pervasız. Güney Tirol'un yerli halkının (otokton) bitmeyen ve tatmin edilmeyen haklarından söz ediyorlar. İtalyanlar o derecede mukabil tacizde bulunmuyor. Şahsen hayatımda yaptığım birkaç gezide bu yakınmaların her zaman doğru olduğu kanaatinde değilim. Evet buralar eski Avusturya, o imparatorluğun tadını bulmak, tarihi kalıntı halinde olsa da mümkün. Ama bilhassa Bozen gibi bir kültürel, ticari sanayi merkezinde İtalyanlığın ana payını da kimse görmezlikten gelemez. Bu Orta Çağ için de Rönesans için de böyle. Bölgenin ünlü müzisyen ve virtüözü Rönesans'ın ünlü sanatçısı Monteverdi'nin adını taşıyan konservatuvar meydanda. Çarşıdaki sokaklar, portico'lar (revaklar), çarşının düzenleniş biçimi İtalya'yı aksettiriyor. Güney Tirol'un zenginliğinde 15. asırdan beri gelen İtalyan zanaatçılığının, mühendisliğinin, sanatkârlık, müzik ve kültürün büyük payı var. Her daim etraftaki dağları seyretmek insanı dinlendiriyor. Ama şehrin içindeki binalar İtalya'nın bu bölgeyi zenginleştirmekte ne kadar büyük payı olduğunu gösteriyor.

Her sokağın iki ismi var. Via dei Portici-Laubengasse (Revaklı Yol) gibi. Via della Mostra Musterstrasse, Universita-Universität ama Museo-Museum caddesi yok; yolun adını eski Yunancaya sığınarak Museion yapmışlar. Zenginleşen İtalya'da bile çekişmeler yok değil. Ekonomik durum çok iyi olmasa, nüfus ihtiyarlamış olmasa ne olurdu Allah bilir.

Buralarda çok Türk turist görmüyoruz. Oysa görüp incelememiz gereken bölgeler bunlar. Belçika'nın Flandres'i, İspanya'nın Katalunya ve Bask bölgeleri hepsi bize ilginç fikirler verebilir

Kuzey İtalya Gezimin Bu Seferki Durağı; Mantova

Venedik civarında Verona'nın 30 kilometre güneyinde Po Ovası'nın bütün bereketinin ortasında yer alan şehir Mantua (Mantova)'dır. Rönesans'ta Mantova dukaları daha çok Gonzaga ailesindendi. Şehrin piskoposu da bu ailenin bir başka dalından gelirdi. Mantova veraseti 18. asır başlarında Avusturya Habsburglarının daha doğrusu İmparotiçe Maria Theresia'nın eline geçti. Zengin ovanın ortasındaki zengin şehir küçüktür ama Rönesans mimarisinin bütün özelliklerini, mahalle hayatının hem içe kapanıklığını hem dışa açıklığını, çarşının-pazarın şehrin ahalisinin günlük hayatındaki önemli yerini açıklar. Üstelik Mantova'nın Rönesans kültüründe çok önemli olaylara sahne olduğu malum. Fransızların işgaline uğradı. Dante Floransa'da uğradığı zulümden buraya sığındı, şehir İspanyol Habsburglarının idaresinde kaldı ve nihayet Avusturya'ya geçti, ta ki "Risorgimento" dediğimiz İtalya'nın birleşmesi olayıyla İtalyan ana vatanına katıldı.

Bereketli Po Ovası'nın ortasındaki Mantova İtalyan resminin önemli bir merkezi olduğu gibi Claudio Monteverdi üstadın katkılarıyla İtalyan müziğinin ve operasının merkez kaynaklarından biri olabilmiştir. Vincenzo Gonzaga'nın sarayı Monteverdi'nin mekânıydı ve plastik sanatlar alanında Rönesans'tan Barok'a geçiş döneminin en önemli eserlerinin yaratıldığı bir yer oldu. Malum

Mantova'nın tarihi Roma ve öncesine kadar gider. Avusturya devrinde Virgilius'un adını taşıyan Academia tiyatrosuyla da tanınır. Mantova İtalyan tiyatro merkezlerinden biriydi. Şehirde başka tiyatrolar da vardı. Bir Rönesans şehri nedir? Kırın hemen ortasında ağaçla otun üstünde taşın harikalar yaratılmasına vesile olduğu bir sanat ve mimari merkezidir. Mantova bu niteliklerin hepsine sahiptir. Tıpkı Toscana bölgesinin Siena'sı gibi. İlkbahar ve sonbaharın ortalarına kadar (yaz sıcakları hariç) bizlere Rönesans şehrini en iyi öğretecek merkezlerden biri...

ROMA

ROMA'YI ilk defa gördükten sonra, bu şehir rüyalarıma bile girer oldu. Ne Venedik ne de Floransa; bu ikisinden daha çok çarptı. Yollarını günlerce arşınladığım, sokak sokak gezdiğim bu şehir beni büyülüyor, derin düşünceye sevk ediyordu. Daha o yıllarda kendime sordum. Böyle bir başka şehir var mıydı? Cevabı hemen buldum: İstanbul... O zamanlar bu kıyası daha rahat yapıyorduk. Şimdi neden zorlaştı? Romalılar, şehirlerine babalarının evi gibi bakıyorken, biz neden 'Birinci Roma'dan daha görkemli olan 'İkinci Roma'yı çirkinleştirmeye çalışıyoruz?

İtalya bütün tarih seven gençler gibi benim de hep gezip görmek istediğim bir yerdi. Hayatın tuhaf cilvesi, bir buçuk yaşındayken bulunduğum ve elbette hatırlamadığım bu şehre bir daha yıllar boyu gidemedim. Bununla beraber, oldukça genç yaşta Venedik ve Trieste'yi, ardından da biraz gecikmeyle Floransa'yı gezebildim. Hem de doya doya.

İtalya'ya kuzey tarafından her adım atışımda Roma liste dışı kalıyordu. Çünkü İtalya seyahati insanı oyalayacak kentlerle doludur. Hele bana göre İtalya'nın en çok özlenecek yeri Apeninler'in kuzeyindeki o soğuk dünyadır. Orada İtalya'ya girip servileri görünce artık hareket azalıyor, büyülenip çakılıyorlar. İtalya Avrupa medeniyetinin başlangıcı ve arasıdır. Yıllar geçti. Nihayet bir gece Bonn'da 'late night show' denilen sinema gösterisinde Fellini'nin *Roma*'sını seyrettim (Bu arada Viyana'da Pasolini ve Fellini'yi tanıdığımı söylemem gerekir). Artık Roma'yı muhakkak görmem gerekiyordu. Ayıp oluyordu.

İspanyol Merdivenleri ve önünde Fontana della Barcaccia (Eski Gemi Çeşmesi).

Roma'nın Çamları Roma'nın Merdivenleri...

Filmi izlememin hemen ardından, 1972'de Roma'yı nihayet gördüm. Kitaplardan tanıdığım Roma'nın hakikisi beni çarptı. Dönüşümü de erteleyerek şehirde üç haftayı aşkın bir süre kaldım. Bütün şehri sokak sokak gezindim; hatta Via Appia'yı bile tabanvayla keşfettim.

Harita, rehber ve kahve, işte bu yirmi üç günün araçlarıdır. Gezileri her zaman yalnız yapmak iyidir; daha çok öğrenirsiniz. Yanımda kötü bir fotoğraf makinesi de vardı. Pini di Roma (Roma çamları), Roma'nın merdivenleri (Le scalinate di Roma), Batı edebiyatını, müziğini ve resmini niye etkilemişti, anlamıştım.

Dünyada Var mı Böyle Bir Başka Şehir?

Kırk beş sene evvelki Roma ve İtalya bugünkü gibi değildi. İtalya genç nüfuslu bir ülkeydi. Roma canlıydı. Bugün çöküntü mıntıkası dediğimiz semtlerinde mütevazı alt-orta sınıf insanlar

yaşıyordu. Via Veneto, Gianicolo, Trastevere ve Vatikan civarındaki zengin semtler kadar buraları da ilginçti. Açık pencerelerden sokaklara taşan ışık, geç akşam yemeğinin çatal bıçak sesleri, kafelerdeki kalabalıklar Roma'da yalnızlık duygusunun oluşmasına fırsat vermiyordu. Bakımlı şehrin bakımsızlığı da bir başka ihtimam altındaydı.

Siyaset ve iktisat dünyasında yolsuzluklarını çok duyduğumuz İtalyanlar ecdat mirasını korumakta fevkalade muhafazakârdırlar. Halk, baba evini ve şehirlerini korumayı düstur edinmişti bir kere. Böyle bir yerde hükümetler de gerekli yasal düzenlemeyi ve uygulamayı daha rahat yapar ve canla başla tarihî çevreyi koruyabilir. İtalya, henüz batı Avrupa'nın bazı şehirlerinde görülen hoyratlığı benimsememişti.

Ve İstanbul... Üç tarafı suyla kuşatılmış İstanbul yarımadası, iki yaka, Boğaziçi... Üstelik bir küçük İtalya diyebileceğimiz Pera, yani Beyoğlu bölgesi...

Ama İstanbul'un yıkımı başlamıştı. Gerçi Suriçi'nde bir kısım semtler henüz Caterpillar'larla karşılaşmamıştı. Beyoğlu ise kendi yalnızlığını ve insan profilinin değişmesine rağmen fiziğini koruyordu. Ama yıkım çoktan başlamıştı. Sadece bugünkü İstanbul'u bilenler, şehri Roma'yla karşılaştırabilir mi, bilmiyorum. 1960'larda hatta 1970'lerin başında bu henüz mümkündü.

Roma haritası, Roma İmparatorluğu dönemi.

İki Roma Var Üçüncüsü Yok

O günden bugüne Roma İmparatorluğu'nun iki başkenti bütün zihnimi ve heyecanımı kapsadı. Ama kuru heyecanla kalmadım. Roma'yı daha iyi incelemeye başladım. En mutlu tesadüflerden biri Roma Üniversitesi'nde çalışan Roma hukukçusu Prof. Pierangelo Catalano'nun tertiplediği 'Da Roma Alla Terza Roma' (Birinci Roma'dan Üçüncü Roma'ya) konferanslarının başlaması oldu. Birinci Roma'nın arkasından gelen 'ikinci Roma' hiç şüphesiz Konstantinopolis'ti.

Ben toplantıya Osmanlı İstanbul'u üzerine tebliğler vererek katıldım. Zaman zaman Tekin Akıllıoğlu, Havva Karagöz, Başak Karaman gibi meslektaşların katkılarıyla İstanbul'da da toplantılar yapıldı. Bugün senelerdir bu konferanslara katılmış biri olarak söyleyebilirim ki bu toplantının iddiasının aksine tarihte üçüncü bir Roma yoktur ve olmayacak. Bizans'ı birinci Roma'nın uzantısı Hristiyan bir başkent olarak alabiliriz. Zaten adı 'Nea Roma'ydı; sonra da Konstantinopolis'ti. Osmanlı İstanbul'u, son Müslüman Roma İmparatorluğu'nun başkentidir. Konstantiniyye, Darussaadet, Darulhilafetul Âliyye ve İstanbul diye de anılır. Slav dünyasının Tsarigrad'ı, yani Çar şehriyle, şehrin kurumlarıyla, tarz-ı idaresiyle de birbirine benzer. Eski Roma da buğdayını ve etini dışarıdan getirirdi. Bu beslenme mekanizmaları aynen İstanbul'da da devam etti. Osmanlı'nın buğdayı ve eti Dobruca'dan, süt mamulleri Kırım'dan, pirinci Mısır'dan, meyve ve sebzesi etraftan gelirdi. Şehrin asayişini Roma'da 'praetor', Bizans'ta 'eparh', bizde 'kadı' sağlardı. Üçü de hem hâkim hem belediye başkanı hem de asayişle görevli subayların büyük amiri ve denetleyicisidir. Bu şehrin mimarları Trallesli Anthemius ve Miletli İsidoros, Kayserili Koca Sinan aynı dünyaya gözlerini açtılar; birbirlerinin ruhunu bugünün şarlatan ve cahil mimarlarından daha iyi anladılar. Tarihte en kozmopolit geçinen şehirler dahi bunlar kadar düzgün, uyumlu ve kaynaşık bir kozmopolitliğe

sahip değildir. Burada her milletin sesi çıkardı ama bir tanesi yönetirdi. Galiba İtalya'daki Roma'yla buradaki Roma'nın yani İstanbul'un müşterek tarafı da buydu. Bir ana unsur vardı ama öbürleri onun vazgeçilmez parçası olarak bu şehirlerde yaşamaya devam etmiştir.

Erguvanlardan Bile Utanıyoruz

Bu tatlı tahlil, bu tarihi yorumlama, heyhat bugün şehrin haline baktıkça insanı tarumar eden manzaralarla ani bir balyoz yiyor. Aşırı yapılaşma, İstanbul'un her zaman için özgünlüğü olan küçük yeşil alanların yok olması, kârgir ve ağacın kaynaşması bugün artık yok. İtalya'dan bir dönüşümü Venedik'ten gemiyle yaptım. Şehirlerin şehrine yanaşırken Marmara'dan İstanbul surlarını ve muhteşem silüeti seyrediyorduk. Az sayıdaki yerli ve yabancı büyülenmişti. Kara yağız iki genç Türk iş adamı; "Roma güzel ama bakımsız kalmış, oraya gökdelenler yapsalar" gibi laflar ettiler. Galiba zihniyet farkı iki Roma arasında rahatlıkla görülüyor.

Boğaziçi'nde erguvanlardan bahsetmeye utanıyoruz. Denir ki, Mayıs ayında Boğaz'ın erguvanları, "Burada bizim ceddimiz, bize göre bin misli çoklukla var" demek için görünürler. Aklı başında hiçbir insan artık yüzü kızarmadan Boğaz'ın erguvanlarıyla övünemiyor.

Biz birinci Roma'dan daha görkemli olan ikincisinin camilerini gölgelemek için çirkin gökdelenler yapıyoruz. Birinciden daha yeşil ve onun kırmızıları kadar uyumlu taş yapıları yok etmek için plastik medeniyetini getirdik. Lüzumsuz süslenen hatta neye yaradığı tartışılan Haliç köprüleri ve 'kanatlı' rıhtımlarla neyi berbat ettiğimizin farkında bile değiliz. Geçmişte Boğaz'ın kenarındaki yeni Roma'da nüfus bu kadar sorumsuz artmadı ve sorumsuz yaşamadı. O eski Roma'da yaşayan köleler bile kendileriyle anket yapsanız Roma'yı sevdiklerini söylerlerdi. Roma tarih ve edebiyatının kalıntıları bunu gösteriyor. Oysa bizde belediye

anketlerinde bile halkın önemli çoğunluğu İstanbul'u sevmediğini söylüyor. Görmemişler, varoşlara yığılmış ve kalmışlar.

İstanbul'u Sevenlerin İstanbul'u Olmalıyız

İstanbul hâlâ Akdeniz'in metropolüdür. Onun nüfusuna ve mazisine benzer bir başka metropole, Kahire'ye benzeyen bir kadersizliğe düşmemek için şehrimize iyi bakmalıyız. Müteahhit hunharlığına karşı Roma'daki arkeoloji otoritesinin, kanunlarının benzeri uygulanmalı ve her şeyden evvel İstanbul'u sevenlerin İstanbul'u olmalıyız ki onun üstündeki her değişikliği gözleyelim ve tedbir alalım.

İstanbul'u idarecileri, dünyadan habersiz Suriyeli sığınmacıların reylerine, şehri tanımayanların yağmasına bırakmamalı. Hangi kökenden ve nereden gelirseniz gelin İstanbul'a sahip çıkın, onu hunhar kitlelerin eline bırakmayın.

CENOVA

Akdeniz'in Kuzeybatısında Bir Zamanların Ünlü Deniz Cumhuriyeti

CENOVA, Niccolo Paganini gibi ünlü kemanist ve kompozitörleriyle, sanat eserleriyle ama her şeyden önce cumhuriyetin ve aristokrasinin tasarruflu yaşamıyla meşhurdur. Cenova bugün 800 bin nüfuslu bir şehir. İtalya'nın önemli liman şehirlerinden biri. İlkokulda tarih kitaplarında okurduk.

Ortaokulda gene tarih kitaplarında okurduk; Cenevizliler Haçlı donanmasına katılmışlar, Fatih'in İstanbul muhasarasında savunmada imişler... Ama çocuk aklımızla cevize benzettiğimiz bu kelimenin Cenovalı olduğuna pek işaret edilmemişti. Dahası mesela Galata Kulesi'nin Cenovalıların elinde olduğunu, Galata semtinin (Pera) Cenovalıların oturduğu bir semt olduğunu, Voyvoda Caddesi'nde de Cenova podestasının yani koloninin yöneticisi ve aynı zamanda Bizans ve Osmanlı başkentindeki Cenova elçisi olan memurun oturduğunu bilmezdik. Tarih kitaplarından bilmediğimiz başka şeyler de vardı. Amasra'da ve Trabzon'da kale surlarında gördüğümüz birçok Cenova armalarının ne anlama geldiği, hatta Kırım'ın Kefe şehrinin de aslında bir Cenova kolonisi olduğu...

Nitekim bugün dahi Kefe'deki Ceneviz mahallesinin kalıntıları var. Artık Cenovalı nüfus yok. Lakin her ülkede ve Cenova'da dahi tarihin bu dönemini inceleyen yığınla eser var. Cenova'nın

19. yüzyılda Cenova.

kolonileri Venedik kadar hareketli değildi fakat yaygındı. Ege'de önemli telaki (buluşma) noktası adalar (Sakız gibi), Küçük Asya koyundaki bazı noktalar, özellikle de Karadeniz kıyalarındaki Kırım'da, Kuzey Anadolu'da (Amasra, Kurucaşile'deki Tekkeönü gibi) stratejik kuleler ve palangalar kurarak, Sinop, Giresun ve uzak Ege'de adalara yerleşerek ya askerleri ya da kolonileriyle ticari ağlarını götürürlerdi.

Dar Sokakların Etrafında Sanat Eseri Gibi Binalar

Cenova bugün en önemli tersane şehri ve Cenova Üniversitesi de gemi mühendisliğinde en tanınmış eğitim kurumu. Venedik ile Cenova tarih boyu kavga içindeydiler. Bu karşı cephelerde yer almayı ve çatışmayı bile yarattı. Cenova 12'nci asırda bile yetmiş küsur gemisiyle önde gelen bir kuvvet idi. Venedik ise Haçlı

Seferleri'nden sonra Doğu Akdeniz'deki Kıbrıs, Girit ve Peloponnes'teki koloniler gibi verimli yerleri aldı. Cenova'nın istikbali daha çabuk söndü. Sonunda iki taraf da Avusturya İmparatorluğu'nun içinde kaldı ve nihayet müstakil İtalya'nın kurucu unsuru oldular. Şehre daha adım atmadan sanki Yemen veya eski Galata gibi büyük bir şehir görüyorsunuz. 15'inci ve 19'uncu asırların yüksek katlı binalarından oluşuyor. O asırlarda bile insanlar bu on katlı binalarda oturmuşlar; Pallavicini, Doria, Spinola, Grimaldi gibi ailelerin sarayları yanında fakir fukaranın oturduğu yüksek yapılar da var ve bugün dahi asansör konmayan bu binalar hiç de az değil. Cenova dar sokakların etrafında sanat eseri olan binalarla insanı başka bir âleme çekiyor. Cenovalılar hoş ve yardımsever, sorulan adrese uzun uzun cevap veriyor.

Galata, Cenova'nın Bir Yansıması Gibidir

Bu güngörmüş şehri Palazzo Spinola (Spinola ailesinin sarayı) ve Nova Strada'daki (Garibaldi Caddesi) konaklarda düzenlenen sergilerde görmek mümkün. Dünyada diplomasi kaybolsa onu Venedikliler ve Cenevizliler yeniden bulurlardı. Venedik'in de Cenova'nın da çöküşünü, doğudaki Türk ilerlemelerini de başlattı. Bizim Roma ülkesi yani Rum dediğimiz yurdumuza onlar ısrarla Türkiye demişlerdir. Ama doğudaki kolonileri de Türkler tarafından ele geçirilince Venedik'in de, Cenova'nın da deniz imparatorlukları sona erdi. İtalya'nın ve Türkiye'nin tarihi iç içedir. Zaman geçti, Cenova Cumhuriyeti'nin ünlü diplomat ailesi Pallavicinili'den Marki Johann Pallavicini, Avusturya Macaristan'ın İstanbul'daki son sefiri oldu. 1918'de mütarekenin belki de en haklı olayı şehre çıkan İtalyan birliğinin Venedik Sarayı'nda oturan Büyükelçi Marki Pallavicini'yi bu İtalyan sarayından atıvermesiydi. Galata'nın yüksek binaları ve ortadaki ünlü kule (Galata Kulesi) uzaktaki Cenova'nın bir yansıması gibidir. Cenova zengin ve fakir, hep canlı; şehir Afrikalılar, en çok Ekvadorlular ve Magriplilerle

dolu. Bu gibi göç alan şehirlerde ilk tepkiyi yerli esnaf gösterir ve yerli yersiz her şeye çemkirir. Sokakta gitarını tatlı tatlı çalıp müthiş güzel sesiyle Rus şarkıları söyleyen bir sopranonun çilekeş haline aldırmadan "seni mi dinleyeceğiz" diye söylenen esnaf ve mahallenin kıdemli ayyaşı, iddia ettikleri gibi gürültüden çok yabancının topladığı üç kuruş sadaka parasına tahammülsüzdürler.

Cenova'nın etrafı İtalya'nın en güzel kıyı şehirleriyle dolu. Ünlü Portofino, Spezia, Fransa sınırına kadar görülecek bir bölge ama şehrin kendisi tarih dolu ve o tarih denizin ötesindeki Türkiye'ye, Mısır'a ve İran'a dahi uzanıyor. Cenova büyük denizcilerin ülkesi; Galata Müzesi'nde Kolombus başta halen bizim meçhulümüz olan bu dâhilerin bıraktıkları mirası görüyorsunuz. Denizcilik zor ama toplumları uyanık tutan bir zanaat. Cenova, Liguria bölgesinin bu zamanda dahi devam eden refahını üreten bir şehir.

AVRUPA TARİHİNİN MERKEZİNDEKİ KENT: DRESDEN

ALMAN barokunun sert hatlarıyla ortaya çıktığı Dresden'de 18'inci yüzyıl Avrupa tarihinin önemli safhaları sahneye konmuştur. Şubat 1945'te bombalanan Dresden savaştan sonra toparlandı ve yine önemli bir merkez olmayı başardı.

Dresden, Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin Leipzig'le birlikte önde gelen kentlerindendi. Hitler Almanya'sının kefaretini ödeyen şehirlerden oldu. Tarihte Saksonya Büyük Dukalığı'nın başkenti olarak önemlidir. Özellikle 17'nci ve 18'inci asırda bütün Alman tarihinin hatta Orta Avrupa'nın önemli devletlerindendi. Saksonya büyük dukaları Alman imparatorunu seçen elektör prenslerdendir ve Alman İmparatorluğu'nu meydana

getiren bağımsız parçalardan biri olarak ordu, maliye ve dış ilişkilerde kendi örgütü ve politikası vardı. Alman İmparatorluğu'nu meydana getiren bu prensliklerin birlikte hareket etmeleri bir anlaşma ama daha çok bir etik (âdet ve uyum kuralı) meselesidir. Nitekim zaman zaman birbirlerine zıt politikalar gütmüş, birliğin politikalarından uzakta kalmışlardır. Denebilir ki, Alman İmparatorluğu'nu meydana getiren parçaların ittifak kurabildiği nadir konulardan biri Türk savaşlarıydı. 18'inci asra gelindiğinde Brandenburg Dukalığı'nın büyümesiyle ortaya çıkan Prusya Krallığı bu konuda bambaşka bir politika izledi.

Almanya'nın Ortasında Leh Dilinde Katolik Ayini Görmek Biraz İlginç

Bir dönem Alman musikisinin, resim sanatının, mimarisinin en önemli eserleri Dresden'de ortaya çıktı. Saksonya porselen endüstrisi devletin önemli bir gelir kaynağıydı. Şurası açıktır; bu asırda porselen önemli bir diplomatik hediyeydi. Bu nedenle Fransa'nın Sevres Porselen Fabrikası'nın kurucusu 15'inci Louis'den beri Sevres porselenleri gibi, Saksonya porselenleri de grandüklerin elçileri eliyle Osmanlı sarayına gayet nadide parçalar halinde ulaştı. Bugün Topkapı Sarayı'nda zengin Çin porselenleri yanında, Sevres ve Saksonya porselenlerinin de nadide bir koleksiyonu vardır. Saksonya'nın büyük grandükü Güçlü August (August der Starke) bir ara Polonya kralı da seçildi ve iki ülkenin tacını taşıdı. Polonya kralları soylular meclisi (Sejm) tarafından seçilirdi ve bu nedenle Polonyalı bir cumhuriyetti. 16'ncı yüzyıl başlarında Luther, Saksonya elektörü Bilge Frederik'e sığınmış ve önemli yazılarını onun şatolarında kaleme almıştı. Saksonya, Alman Protestanlığının çıkıp desteklendiği bölgedir. Bu nedenle II. August'un Polonya kralı seçilmesi ilk anda şaşırtıcı geldi fakat devlet oportünizmsiz olmaz; Alman prenseslerinin Rus çarlarıyla evlenip mezhep değiştirmesi gibi August da Katolik mezhebine

girdi. Katoliklerin kralı olduğunu göstermek için Dresden'de bir Katolik kilisesi inşa ettiremezdi ama kendi muhteşem saray kilisesini Katolik kilisesine çevirmekte hiçbir beis görmedi. Bugün de bu kilise aynı kimliğini koruyor ve istisnai durumdaki Katolik kiliseleri (rahip bulunamayan Beyoğlu'ndaki San Antuan Kilisesi gibi) Dresden'deki bu Katolik saray kilisesini de Polonyalı Katolik rahipler idare ediyor ve ibadet hizmeti veriyor.

Alman Mutfağının ve Yaşamının İnatla Devam Eden Köşelerinden Biri

II. August 1 Şubat 1733'te 62 yaşında öldüğünde, kalbi Dresden'deki bu kiliseye götürülüp bir fanus içinde muhafazaya alındı. Naaşı ise Krakow'daki Vavel Katedrali'ne gömülmüştür. Polonya kralı ve Litvanya dukası olarak çok hoyrat davrandı. Saksondu. Saksonya'ya gösterdiği ihtimamı bu geniş ve soylu ülkeden esirgedi. Büyük Kuzey Harbi'nde Polonya, Litvanya'yı kendi ana ülkesinin dar menfaatleri için tüketti ve Rusya'nın nüfuzu arttı. Uzun boylu ve iri yarıydı. Eliyle at nalı kırmak, ağırlıklar kaldırmak gibi kendisinden önce bizde IV. Murat'ın yaptığı biçimde gösterileri severdi. IV. Murat isyancıları korkutmak için olacak; bu kuvvet gösterisine başvururdu. Güçlü August ise lakabını almak için bu gösterileri yapıyordu. Polonya diyetinin seçimini Prens Conti'ye karşı eşit oyla kazanmıştı, kuvvete başvurdu, birlikleri Polonya'ya girdi. 1698'de Moldovya'da Kırım Tatarlarına karşı savaştı, tek zaferi budur. Mukaddes Lig'in üyesi olarak Karlofça Antlaşması'ndan çok kazançlı çıktığı söylenemez. Osmanlı ganimetleri bugün Dresden'de sergileniyor. Dresden'in içinde Zwinger denen saray sonra ünlü Meissen porseleninin üretim yeri oldu. Bugün burada ünlü portreler galerisi ve porselen koleksiyonu teşhir ediliyor. Sayısız metresi arasında Fatima adlı bir esir Türk kızı da vardı, sonra vaftiz edildi ve kendisine bir asalet ünvanı verildi. Dresden, Nazi İmparatorluğu'nun bedelini

en ağır ödeyen bir şehir oldu. 1945 şubatında İngiliz-Amerikan hava kuvvetleri şehri önce yangın bombalarıyla bir ışıklı halı gibi karelere ayırdı ve sonra her ışıklı karenin içini adamakıllı bombaladı. Faciada o yıl Dresden'de teknik eğitim gören Türk öğrenci grubundan dahi kurtulan olmadı. Bu feci yıkım bile çılgın Nazileri pes ettirmedi. Berlin'in düşmesi için daha üç ay geçmesi lazımdı. Şehrin restorasyonunu Demokratik Almanya da tamamlayamadı. Son önemli eser Kutsal Bakire Kilisesi yakınlarda bitti. Bugün burada, ünlü mimar Semper'in yaptığı, restore edilen operada Verdi'nin eserleri temsil ediliyor. Opera binası, Avrupa'nın barok şaheseridir ve kapsamlı biçimde 1950'lerden beri restore edilmiştir. Benim seyrettiğim "Rigoletto" bir harikaydı. Arnavut, Yunan, Rus sanatçıların başrollerde olduğu "Rigoletto"yla Dresdenliler, Verdi'nin 200'üncü yılını kutladı. Saksonya ve Dresden, hoşunuza gitsin veya gitmesin Alman mutfağının ve yaşamının ne ilginçtir ki en inatla yaşayan köşesi.

AMERİKA kıtasının keşfi tartışmalarında ileriye gidenler Müslüman denizcilerden çok, bugünün Müslüman tarihçileri gibi görünüyor. Fanteziye girmekten çekinmeyen bazı uzmanlar gençleri, geniş kitleyi ve politikacıları etkiliyor.

Amerika kıtasına eski dünyalıların ulaşması, ulaştıktan sonra o kıtayı tanımaları, sakinleriyle karşılaşmaları ve eski dünya ile müşterek 500 yıllık tarihi onlarca teoriye kaynaklık etmiştir. Bilimin saptadıkları dışında kıtanın keşfini atalarına mal edenler de meydandadır. Bunların başında Vikinglerin soyundan gelen İsveç, Norveç ve Danimarkalıları saymalıyız. Atalarının ortak dili Norse'tur. Bugünün ölü dilini konuşanlara Vikingler diyoruz. Bizans'ın muhafız kıtaları ve Rusya tarihinde ismi geçenler (Varyag) bunlardır. Ama asıl önemlisi Britanya, Avrupa'nın liman şehirleri, hatta küçük Asya bu yağmacı ve savaşçı adamları tanır.

Viking Masalları...

İsveç müzelerindeki yüzlerce gümüş Samani devleti sikkesi herhalde Vikinglerin ticaret yoluyla ve alın teriyle kazandıkları paralar değildi. Hal böyleyken bugünkü İskandinavlar dedeleriyle iftihar etmeyi iş edindiler ve Amerika'ya ilk kendilerinin ulaştığını ileri sürdüler. Hatta bu gibi bir keşif gezisini denedikleri bile söyleniyor. Öyle de olsa Vikinglerin yaptığı söylenen seferle, bu seferin farkı vardır; çünkü bugünün insanları dünya haritasını ezbere biliyor, mevsimlerden ve coğrafi şartlardan haberleri var.

Britanya'nın bahriye subaylarından Gavin Menzies emekli olduktan sonra çarpıcı ve kışkırtıcı bir eser meydana koydu. "1421: Çin'in Dünyayı Keşfettiği Yıl" başlıklı bu eser 2002'de çıktı. Orta Çağ'ların Çin gemileri gerçekten çok büyüktür. Menzies, Çin amirali Zhang He'nin filosuyla sadece Amerika'yı keşfetmekle kalmayıp Magellan'dan çok evvel dünya turunu tamamladığını da söylüyor. Güya Çin metinleri sadece Amerika kıtasına mahsus bazı hayvanlardan bahsediyormuş. Ama öncelikle Amerikan yerlilerinden bahsetmediklerine şaşmak gerekir.

Çinlilerin seferi üzerine anlatılan hikâyelere haklı olarak güvenmeyenler, Viking masallarına sevecen ve sessiz bir bakışla yetiniyorlar. Birkaç zamandır Arap denizcilerin Akdeniz'deki Basra Körfezi, Kızıldeniz, Hint Okyanusu hatta Çin Denizi'ne ve Afrika Boynuzu'na kadar sürdürdükleri başarıları daha ileriye götürme çabalarına da rastlanıyor.

Daha ileriye gidenler Müslüman denizcilerden çok bugünün Müslüman tarihçileri gibi görünüyor. Hatta leksikografi (bibliyografya ve sözlük), kartografya (haritacılık) alanında kayda değer tetkikleri olan bazı uzmanlar dahi bu alanda fanteziye girmekten çekinmiyor ve mutlaka gençleri, geniş kitleyi ve politikacıları etkiliyorlar. 12'nci asrın sonlarında Amerika'ya çıkmak ve arkeoloji ile ispatı mümkün olmayan camilerden söz etmek böyledir.

Maalesef İslam dünyasında tarihçilik kaynakları, kullanım bakımından bazı noksanlar taşıyor. Ayrıca Vikinglerin torunlarına tanınan rüya görme hakkı Müslüman fatih ve denizcilerin torunlarına tanınmıyor. Dedelerinin usturlabı kullanma marifeti bilinmeyen ülkeye yani Amerika'ya yapılmış olan (!) seyahat için ikna edici değil.

İşin doğrusu Kristof Kolomb'un da kâşif olarak yaptıkları hep tartışılır. Kuşkusuz Kolomb Cenovalı ve İspanya'nın hizmetine girmiş. Hangi gemilerle yola çıktığı, donanımı belli. Seyir defteri elde, kullandığı harita ise münakaşalı. Hatta bizim Piri Reis haritasını neşreden Alman (Paul Kahle) Piri Reis haritasını dünyaya "kaybolmuş bir Kolomb haritası" diye tanıtmıştı. Bir Allah'ın kulu da; "Bu şayet dediğin gibi kopya ise haritanın aslı nerede ve nasıl tersim edilmiş?" diye sormadı. Bu sorgulama henüz başladı.

Kolomb'un Seferi Niye Önemli?

Kolomb ulaştığı noktayı seyahatin başındaki tezine dayanarak Doğu Hindistan diye betimledi. Bugünün Antiller'ini ve Orta Amerika'yı Doğu Hint Adaları diye nitelendirdi. Seferinin önemi dünyanın yuvarlaklığını ortaya koymasıdır. Çıktığı yerlerin ayrı bir kıta olduğunu ise ondan sonra buraya giden büyük denizci Amerigo Vespucci kanıtladı. Onun için kıta onun adıyla Amerika diye anılıyor.

Kolomb'un talihi çok karartıldı. İspanya'nın Katolik kraliçesi Isabella'yı dolandırdığını, getirdiği ganimetin masrafı karşılamadığını neredeyse bütün saray erkânı tekrarladı durdu. Tarihçiler dediler ki; "Adam tam aziz ilan edilecekken Yahudi olduğu anlaşıldı". Her halükârda bu kadar sefer yapılan, İspanya ile Portekiz arasında Papa'nın taksim ettiği, altınlarının yağmalandığı, yerlilerinin katledildiği, köleleştirildiği Amerika'dan frengi, onun yanında patates, domates, tütün geldi. Kıtanın coğrafyasının doğru

tespiti ve haritasının çıkarılması ise bir asır sonra Fransız Bilimler Akademisi'nin sayesinde oldu. Ölçüp biçmek, konuşmak ve tahmin etmekten daha zordur.

Hızla Büyüyen Bir Zümre...

Güney Amerika kıtasına göç eden Müslümanlar Afrika'nın, Arabistan'ın ve Hint alt kıtasının fakir Müslümanlarıdır. Fakat bunlar kadar büyüyen bir kitle söz konudur. Güney Amerika Katolikleri bir müddettir ihtiyaçları olan manevi hizmeti Roma Katolik Kilisesi'nden göremiyorlar. Daha önce cemaatleriyle çok yakın ilgi kuran ve onların sorunlarına çare arayan Dominikenler Papalık tarafından solcu oldukları gerekçesiyle tamamen saf dışı edildiler. Hiçbir şekilde misyoner faaliyetleri olmayan Rum Ortodoks Kilisesi ise rahiplerinin halkla iç içe olmaları ve "ziyaret"e önem vermeleri dolayısıyla kendiliğinden Katolik halkın sempatisini kazandı. Ve bu mezhebe geçişler başladı. Bugün bu kalabalık grubun yanında daha da hızla büyüyen bir zümre varsa o da Meksika ve bütün Güney Amerika'daki Müslüman nüfustur. Bu dünyadaki Müslümanlığa yaklaşmanın yolu bu gerçeği bilmek olmalıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BALKANLAR

Trakya Köyleri Önemli

BALKAN GEZİSİNDE benim için en ilginç noktalardan biri; oradaki soydaşlarımız kadar mübadeleyle gelenlerin oturduğu Moustheni Köyü'nü gezmekti. Dağların eteğindeki güzel köyün ana meydanı halen cami adını taşıyor. Doğrusu bizi sıcak bir şekilde karşıladılar. Trakya köyleri mutlaka bizim için çok önemli. Trakya'nın renkli kültürel yapısının muhafazası üzerinde durmalıyız. Köy sakini hanımların çoğu Anadolu'dan geldikleri yeri hatırlamıyorlar. Hafızası iyi bir bey, daha çok Balıkesir, Yalova mıntıkasından geldiklerini söyledi. Bizi karşılayan köyün hanımlarından birinin sesi neredeyse Maria Callas'ı andıracak kadar yüksek volümdeydi.

Türkiye, Lozan Antlaşması'yla Batı Trakya'daki ve 1912'den beri de Bulgaristan'daki Türklerin kültürel koruyuculuğunu

üstlendi. Bulgaristan ile şu sıra önemli bir kültürel sorun yaşanmıyor. Yunanistan ile olan problemin ana noktalarından biri ise Türk azınlığın isminin ısrarla Müslüman olarak gösterilmesidir. Bu ifade ile etnik kültürel hakların talebinde zorluk çıkarılıyor. Nüfus azalıyor. Batı Trakya'nın çalışkan halkı, Avrupa Birliği'nin getirdiği imkânlardan istifadeyle Türkiye'dekinden daha iyi bir hayat sürüyorlar. Ne var ki bu halkın eğitim imkânları sınırlı. Bu sınırlılık onları Türkiye'ye ve daha hazini Avrupa'ya göçe zorluyor.

Lozan Antlaşması'nın hükümleri arasında, mabetlerin ve ibadet gerekliliklerinin korunması var. Bu nedenle yurt dışındaki Türkler arasında ezanın açıkta okunduğu bir yer. Ama bu dinî kurumların istenildiği gibi serbest olması anlamına gelmiyor. Patrikhane ve Batı Trakya Müftülüğü konusunda uygulanan mukabele-i bilmisil hiçbir devletin ve hiçbir toplumun lehine değildir. Akdeniz'in doğu köşesinde hem uygar gelişmeyi hem de renkliliği savunma imkânı olan ülkeler vardır.

Orta Doğu'nun ve bazı Afrika bölgelerinin içinde olduğu kaosun burada tekrarlanması veya benzerinin kurulması hiç istenecek şey değil. Trakya bir bakıma sanayinin Doğu Trakya'daki gibi tahripkâr neticelerinin görülmediği yer; daha zengin ve dokunulmamış bir doğa var. Mesela bunu da örnek alabilmeliyiz. Hiç şüphesiz ABD'nin son silahlandırma faaliyetleri dünyanın bu parçası için hiç de iyi sonuçlar getirmez. Bir müddettir ABD'nin kışkırtıcı politikaları, hem de sorumsuz davranma ve sıkışınca meydanı bırakma siyaseti o memleket için yenidir. Eski dünyanın bu meşum ve tatsız politikaya karşı dikkatli olması beklenir.

DUBROVNİK

Dubrovnik başta olmak üzere yukarıda Saraybosna'dan başlayan bir geziyle bütün kıyıları gezmeye dikkat etmeli. Sakın ola ki kocaman turistik sefer yapan gemilere binmeyesiniz! Ahali bu tip turistlere hiç iyi hizmet vermiyor. Ya limanlar arası kısa seferleri veya kara yolculuklarını, kesenin ağzını biraz açabilenler de tekne kiralamayı tercih etmeli.

Adriyatik'in güneyine indiğimiz zaman Venedik medeniyetini en çok yaşatan Korfu, Kefalonya, Zakinthos gibi adalar görülmelidir. Burada Osmanlı hâkimiyeti çok ilginçtir. Zakinthos'u 1480'de Otranto'ya çıkanlar kısa süre elde tuttular. Ama Ionya adalarında Osmanlı hâkimiyeti görülmez. Sadece 1800'de Rus ve Türk müşterek donanmasının Napolyon'a karşı bir zafer kazanarak 'İonya' dediğimiz adaları işgal etmesi ve burada himaye altında cumhuriyet kurdurması sayesinde oldu. Tarihte Venedik tesirini bu kadar saklayan bu adalarda, böylelikle bir dönem için Türk hâkimiyetinin göstergesi daha ortaya çıktı (Yedi Ada Cumhuriyeti). Daha önce Gedik Ahmet Paşa iki adayı geçici olarak mülke katmıştı. Sefere devam etmek için Peleponnes'in güneyindeki İnebahtı (Nafpaktos), Arta (Narda) ve Korint Kanalı'nı geçerek gireceğimiz Yunanistan'ın eski başkenti Anaboli (Yunancası Nauplion, İtalyancası Napoli di Romania). Yunanistan'ın bu ilk başkentinde ilk meclisin toplandığı Türk camisi, önünde ilk siyasi suikastın yaşandığı Türk çeşmesi ve adanın her yerindeki Osmanlı ve Venedik kalıntılarıyla güzel tabiat görülmeye değerdir.

KARADAĞ

BİR KONFERANS İÇİN Karadağ Bilimler Akademisi tarafından davet edildim. Beni Yunus Emre Enstitüsü Podgorica Türk Kültür Merkezi ağırladı. Karadağ, 1878 Berlin Kongresi ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrıldı. Irkını temsil eden uzun boylu Kral Nikola, kızlarını Romanovlar hanedanının grandükleri ile İtalya hanedanına gelin gönderdi. Karadağ ismi Avrupa hanedanları içinde bir de Franz Lehar'ın "Şen Dul" operetiyle meşhur oldu. II. Abdülhamid'le gayet vefalı dostluk ilişkileri içinde görünen Kral Nikola, II. Meşrutiyet hükümetlerine beklenmedik bir oyun oynadı. Komşularıyla ittifakı kurdukları anda, Balkan devletlerinin sözcülüğüne soyunurcasına Devlet-i Aliyye'ye ilk ilanı harp eden devlet oldu.

Türk Ziyaretçiler Artıyor

I. Dünya Savaşı'nda Karadağ, İtilaf devletlerinin en küçük üyesiydi. Lakin savaşın büyük sıkıntısını çeken bu küçük ülke, Büyük Sırbistan davasının lehine bağımsızlığını kaybetti. Büyük devletler küçük müttefiklerini harcamışlar ve Sırp-Karadağ milliyetçilerinin ortak hedefi gerçekleşmişti. O eski Karadağ ve Çetinje'den bugüne kalan tek anı, Mustafa Kemal'in Sofya'daki göreviyle birlikte yüklendiği kısa süreli Çetinje ataşemiliterliği sırasında kullandığı 1.5 katlı sefaret binası. Kralın Çetinje'deki sarayı da öbür devletlerin sefaretleri de minyatür binalar.

Nihayet Karadağ, yeniden bağımsız oldu. Rus kapitaline şu son krize kadar haklı olarak güvendi. Şimdi de 600 bin nüfuslu bu küçük ülkeyi 1.5 milyon turist ziyaret ediyor. Ruslar birinci sırada olmasına rağmen Türk turist sayısı da tırmanışta.

Bizim imparatorluğun tarihinde 15'inci asırdan beri kontrol ettiğimiz bölge, gevşek bağlarla bir özerklik içinde hayatını sürdürürdü. Vergiler, hane başı hesabıyla ve toptan Vladika'nın elinden alınırdı. Vladika, Çetinje metropolitidir. Bu ruhani makam, bilhassa 18'inci asırdan itibaren krallığa kadar değişim geçirdi. Karadağ tarihçileri ne Alman ne 19'uncu asırdaki Fransız ne de İtalyan işgalinden bahseder ama nedense 400 yıllık yoğun bir Türk hâkimiyetinden sıkça söz edilir.

Osmanlı İzleri Görülüyor

Balkanlar'da Türklerle didişmek veya didişmiş olmak bir kimlik teşkil eder. Aslında cana yakın, sevimli bir halk, yeşil serin dağlarla sıcak ve rutubetli bir kıyı kuşağının oluşturduğu bir memleket söz konusu. 17'nci asırda Sabetay Zvi (Sevi) pek kesin olmasa da buraya sürülmüş. Ülgün'de (Ulcinyo) ölmüş deniyor. Nâzım Hikmet'in dedesi Kont Borjeski Türk imparatorluğuna sığınıp orduya girdikten sonra Mustafa Celaleddin Paşa adını aldı ve

Karadağ muhaberesinde şehit düştü. Ömer Rüştü Paşa'nın Karadağ'daki ayaklanmayı şiddetle bastırdığı bilinir.

Bu küçük ülke elden çıktıktan sonra mebzul sayıda Müslüman muhacir Türk topraklarına sığındı, halen de küçük devletin yüzde 20'si Müslüman. (Bugünkü Karadağ'da Türk etkisi Osmanlı döneminden daha çok hissediliyor. Bu ticaret ve turizmdir.) Niksiç'te yani bir zamanlar Hersek bölgesi olarak bilinen kale şehrinde bir yeniçeri garnizonu vardı. Bugün aynı yerde 60 bin nüfuslu şehrin hayatında önemli bir katkısı olan TosÇelik (Tosyaçelik) sanayi tesisi var. Çarşılarda Türk malları satılıyor. Ramada gibi büyük oteller Türk yatırımı ve İstanbul'dan her gün gelen uçak kalabalık sayıda Türk turist indiriyor.

Tarihe baktığımız zaman Galatasaray Kulübü'nün kurucuları arasında sadece Şemsettin Sami'nin oğlu Ali Sami Yen değil, iki de aristokrat Karadağlı genç var. Mitor ve Milo Bakiç kardeşler. Ülke kıyılarının Kataro (Kotor) kısmına baktığınız zaman Venedik hâkimiyetini görüyorsunuz, güneye Ülgün'e yöneldiğinizde Osmanlı hâkimiyetini ve kuzeye tırmandığınızda Osmanlı savunma sisteminin izlerini görüyorsunuz.

Ülke bu üçgenin arasında Karadağlılığını korumuş. Uzun boylu insanların ülkesi denebilir. Niksiç'ten kuzeye devam ediyor ve Piva Manastırı'nı ziyaret ediyoruz. Bu eski manastırı, 16'ncı asırda Sokullu Mehmed Paşa yeniden yaptırmış. Annesi civar köydendi; kuzeni de Peç patriği oldu. Duvar fresklerinde, ünlü sadrazamın elinde tuttuğu manastır maketini Meryem Ana'ya sunduğu görülüyor. Osmanlı dinlere hükmeden bir imparatorluktu.

Akademi reisi Prof. Dr. Miomir Djurovic, Karadağ'ın Balkan ülkelerini kavuran iktisadi krizden henüz etkilenmediğini söylüyor. Yüksek bir üretim olmamasına rağmen dengeli yaşayan ama azla yetinmeyen bir halk bu. Aile yapıları sağlam. Güzel ve el değmemiş bir ülkenin nimetlerinden yararlanıyorlar. Galiba

Bosna ile Arnavutluk arasında tur atan Türk ziyaretçileri çeken de Karadağ'ın bu özelliği.

Diğer Balkan ülkelerine göre Karadağ'da ortak bir Türk mirasından çok, bir tür eski Avrupa uygarlığının taşralı kalıntıları var; bu Karadağ'ı özgün bir hale getiriyor. Galiba açığı kapatan bizim 1960'lardaki kaynağımız gibi Avrupa ve Amerika'ya rahatça göç edip eve para getirmek için çalışan Karadağlılar. Sağlam aile bağları devam ettikçe bu devam edecek.

BALKANLAR'IN RENKLİ ÜLKESİ

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN en bereketli ülkesiydi, bugün de Balkanların en güzel ülkesi. Özellikle Filibe ve Gabrovo'nun programa alınmasını tavsiye ederim. Balkanlarla ilişkimiz Kemalist politikayla belirlidir. Bu ülkelerin bağımsızlığına büyük saygı duyuyoruz, dış politikada da onlarla birlikte olmak istiyoruz. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen tarafta olduğumuz Bulgaristan'ın başına savaştan sonra Stambuluski Hükümeti'nin (yani Çiftçi ve Sosyalist Parti'nin) geçişiyle Kemalist Türkiye ile kurdukları sıcak ilişki uzun bir zaman devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndaki bloklaşma dönemi hariç bunun devam etmesi gerekir ve görünen o ki farklı bir yol da izlenemez. Ne yazık ki Avrupa Birliği başta Almanya olmak üzere

Bulgaristan'ı hem Rusya'dan uzaklaştırma hem de NATO müttefiki olduğumuz halde Türkiye'den uzaklaştırma yolunu tutuyor. Ama Türkiye'nin politikası azimle ittifakı vurgulamak. Bunu doğru buluyoruz. Bulgaristan'da Türkiye'den gidip okuyanlar var ama Bulgaristan Türk gençliği son derece bilinçli ve tahsile düşkün. Son deprem faciası sırasında, Bulgaristan'dan gelen yardım grupları zarafetleri, halka karşı sıcak ilgileri ve canhıraş çalışmalarıyla gönlümüzü kazandılar. Şunu söylemek durumundayım; Bulgar üniversitelerinde Almanya'dan gelen Türk öğrenciler de okuyor ve bunların da oradaki Türk gençlerin de Türkçeleri Avrupa ve Amerika'dakilerden daha iyi. Bütün sorun; bizdeki televizyonlar ve iletişim araçlarında yeni ve kötü bir Türkçe telaffuzunun bu kitlelere ulaşması. Bu, Türkçeyi mahveder.

Filibe çok hoş bir şehir. Beş asırlık mirası orada görmek mümkün. 150 bin nüfuslu bir şehirde senfoni orkestrası var. Sanat galerisi var. Başta Etnografya Müzesi olmak üzere gezilip öğrenilecek çok yer var. Balkanlar'da köyler de gezilmeli…

Dünya ekonomik krizi Bulgaristan'ı da etkiliyor ama iktisadi hayat büyük sarsıntılar geçirmeden sürüyor. Türk köylülerin durumu, gördüğümüz yerlerde iyi. Tuna Boyu Türk'ü her zaman çalışkandır. Bunu Kıbrıs'a yerleşen Bulgaristan göçmenlerinde de görüyoruz. Bu ülkeleri gezmeyi ihmal etmeyelim.

Bugünkü Bulgaristan toprakları, o zamanki başkent Tırnova ve Nikopolis denen Niğbolu'nun ele geçirilişi ve I. Murad-ı Hüdavendigâr'ın Filibe'ye gelişiyle, II. Beyazıt devrinde artık Osmanlı İmparatorluğu'ndaydı. Osmanlı'nın bir imparatorluk haline geçişi Balkanlar'dadır. Anadolu'nun batısı dışında bir hâkimiyetimiz henüz yoktu. Bereketli bölgeye zaman içerisinde geniş Karaman eyaletinin köylüleri ve zanaatçıları yerleştirildi. Bu nedenle Balkanlar'daki ilk Türk nüfusu Karaman Beyliği dediğimiz bugünkü Konya, Niğde bölgesinin esnaf ve köylüleridir. Şüphesiz 19. yüzyılda ve 1853 Savaşı'ndan sonra Kırım ve Karadeniz'in

Eski Filibe sokakları.

kuzeyindeki toprak kaybı nedeniyle buradan gelen önemli bir nüfus da bölgeye yerleştirildi.

Midhat Paşa'nın valiliği bu bölgedeki nüfusun artırıldığı dönemdir. Tuna vilayeti dediğimiz yerde valinin iskân çalışmaları fevkalade başarılıydı. Üstelik zirai bakımdan kabiliyetli bölgede, manüfaktürün de çok erkenden geliştiği ve Avrupa ile temasın sağlandığı bilinir. Bu zenginliği Bulgaristan'ın her köşesinde görmek mümkün oluyor.

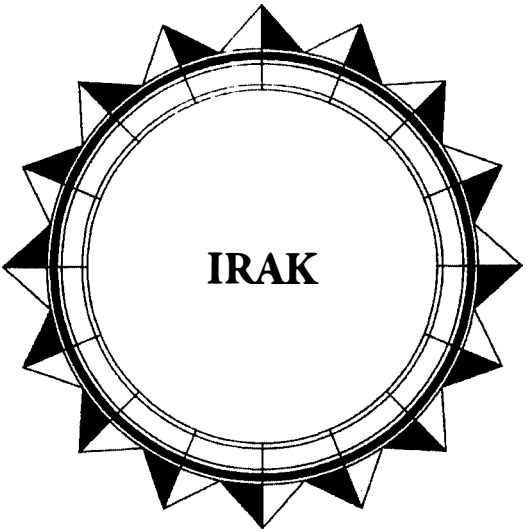
Halkı Her Zaman Çalışkandır

Bana göre Balkanlar'ın en renkli ve kişilikli yöresidir. Halkı her zaman olduğu gibi yine çalışkandır. Eski Bulgaristan başbakanı II. Simeon'un Türkiye'ye bir yakınlığı vardır. Mısır'daki sürgün hayatı boyunca oradaki Osmanlı hanedan üyeleriyle yakın ilişki içindeydiler. Annesi, Kraliçe Giovanna şark ve garbın hanedanlarını bağlayan bir kişilikti. Tabii Osmanlı hanedanının kültürlü prenseslerinin bunda rolü çoktur.

Bugünkü Bulgaristan'ın eski devirden beri ziraatta ve sanayideki öncü rolünde sıkıntılar yaşandığı bir sır değil. Bunları yenmekteki en büyük gücü nüfustu. Üstelik genç nüfusunu Batı Avrupa'ya iş gücü olarak yollamak gibi bir açığı da var. Dolayısıyla Türkiye'yle sınai ve ticari ilişkileri geliştirmesinde büyük fayda vardır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTA DOĞU

KERKÜK

KERKÜK ŞEHRİNDE Kürtçe ve Arapça birlikte resmî diller. Bununla beraber bölgenin kalabalık ve en eğitimli halk grubu Türklerin dilleri, artık devlet dairelerinin, televizyonun ve asıl önemlisi okulların dışında olacaktır. Kahvehanelere, evlerin içine sığınan bir dilin bir nesilden fazla yaşama şansı yoktur.

Bugünkü Irak, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Orta Doğu'da Osmanlı İmparatorluğu'nun 400 yıllık hâkimiyetinin bitmesiyle ortaya çıkan ülkelerden biri. Belki Irak açısından süreyi biraz daha kısaltmamız gerekebilir; çünkü Yavuz Sultan Selim, bugünkü Güneydoğu Anadolu topraklarının bir kısmını, Suriye, Filistin, Ürdün ve Mısır'ı almıştı. Gene Çaldıran Zaferi'yle bugünkü Musul ve çevresini, Mısır eyaletini 1514'te imparatorluğa

katmıştı. Ancak Bağdat (1534) ve Basra (1546) ise Kanuni Sultan Süleyman devrinde alınmıştı. Her ikisi de Safevilerden ele geçmiştir.

Kuzey Irak'ta Yaklaşık İki Milyon Türk Var

Anlaşıldığı üzere, İngiliz ajan Gertrude Bell'in kolonyal ofisle birlikte çizdiği harita bugünkü Irak'ın sınırına tekabül ediyor. Nitekim ondan sonra Irak, İkinci Dünya Savaşı'nı atlatmasına, Humeyni rejimiyle uzun bir savaşa girmesine rağmen belki de Baas diktatoryası ve Saddam rejiminin sertliği dolayısıyla kısmen ayakta kalabildi. Kuzey Irak'ın Kürtleri Molla Mustafa Barzani'den beri ayaklanıyordu ve son Amerikan müdahalesinden sonra özerkliklerini aldılar.

Kuzey Irak'taki Kürt rejimi Türkiye ile iyi ilişkiler içinde. PKK'ya karşı kontrol kurmuş durumda. Petrol gelirlerine el attıkları için bölgede refah artıyor. Irak bu bölgeyi elinde tutmak için Kürt nüfusa ve idareye taviz verme yolunu tuttu.

Kürtçe, bölgenin ikinci resmî dili. Yeni düzenlemeler geldi (Ama Orta Doğu'da bu gibi ilhaklarda âdet olduğu üzere ilk görünüm tapu ve nüfus dairelerinde yangın çıkmasıdır. Maksat ortadan silinmesi istenen ve mallarına rahatça el konabilecek grubun hukuki güvencesini ortadan kaldırmaktır).

Şüphesiz bahsetmemiz gereken bir üçüncü grup var: Türkler. Osmanlı'nın Musul vilayeti, Bağdat ve Basra'yla birlikte bugünkü Irak'ın üç ayağından biriydi. Hatta kuzeyde Şehrizor ve bugünkü Hakkâri'yi içeren bir küçük bölge, bu vilayetlere bağlı olmadan sancak statüsünde olup doğrudan merkeze bağlıydı.

Musul vilayetinin başlıca özelliği Kerkük ve Erbil gibi tamamen Türklerle meskûn olmasıydı. Merkez Musul'da da şüphesiz vardılar. Zaten burası bir milliyetler ve dinler karmasıydı. Âdeta Babil Kulesi'ydi. Ne Irak Devleti ne de şimdiki özerk idare kesin

bir nüfus sayımı tertiplememekle birlikte Kuzey Irak'taki Türk nüfusu 2 milyondan az değildir. Bunu yerli-yabancı bütün gözlemciler bildiriyorlar.

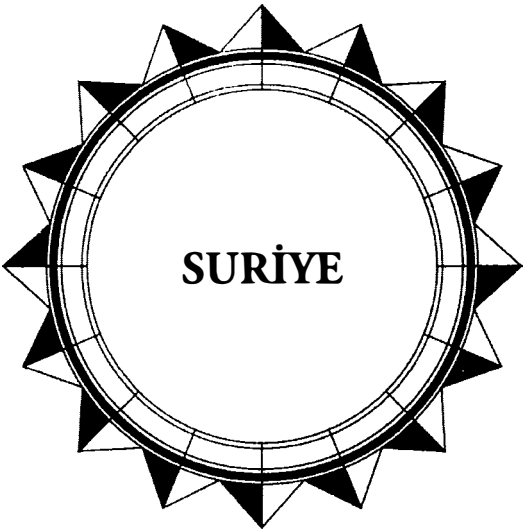
Her şeye rağmen Kerkük ve Erbil bölgesinin Türk nüfusu Irak içlerine bilhassa Bağdat'a dağılsa da dış ülkelere hatta Türkiye'ye bile göç etmiş değildi. Ancak Saddam'ın buradaki katliamları sırasında Türkiye'ye gelmişler, büyük bir kısmı da yeniden geri dönmüştür. Zira hem arazi hem de iş güç sahibiydiler. Bu bölgenin Türkleri İran ve Kafkas Azerbaycanı'nın halkına yakın bir şiveyle konuşurlar ama aydın sınıfı her zaman için İstanbul Türkçesini hem konuşur hem okur yazar.

Kerkük'teki Türkler gibi, bir gecenin içerisinde kendilerini başka bir memlekette, başka bir idarede bulan halk grupları vardır: Batı Ukrayna'nın Galiçya'sı, Eski Macaristan'ın Romanya'ya düşen Transilvanya'sı (Erdel), Finlandiya'nın Karelya'sı, Batı Trakya'nın ve Güney Bulgaristan'ın ahalisi veya Avusturya İmparatorluğu'nun Romanya'nın kuzeyindeki Bukovina'sı gibi bölgeler bu cümledendir.

Akşamdan sabaha pasaport değiştirmek zorunda kalan kitlelerin sorunları ve tahammülleri de kendilerine göre olur. Kerkük bölgesi de bunlardandır. Ne var ki artık topraklarını, evlerini kaybetmek durumundadırlar. Kerkük yönetiminin son zavallı çıkışıyla bölgenin bu kalabalık ve en eğitimli halk grubunun dillerini kullanmaları bundan böyle devlet dairelerinin, televizyonun, konferans salonlarının ve asıl önemlisi okulların dışında olacak. Giderayak kahvehanelere ve evlerin içine sığınan bir dilin bir nesilden fazla yaşama şansı yoktur.

Orta Doğu haritası yeniden düzenleniyor. Birinci Dünya Savaşı sonrası çizilen Irak bir uydurmaydı. Yakın zamanda sözü edilen Büyük Orta Doğu Projesi'ndeki haritayı da Pentagon'un ve Amerikan yönetiminin düzenlediği ve planladığı hep söylenir.

Böyle bir bölgenin haritasının çizimi, kimsenin peşinen bilip başarabileceği bir iş değildir. Açıkça ortada kontrol edilir veya edilemez bir yapı var, ama hadiseler, çatışmalar, husumetler ve yeni ittifaklar insanların ve ülkelerin kaderini çizer. Kerkük'ün durumunu kabullenmesi, Türkiye'nin oradaki azınlığa vaat ettikleri ve daha evvel üstlendiği koruma açısından tartışılacak ve üzerinde durulacak bir durum.

SURİYE

İKİ ATEŞ ARASINDA kalan halkın geleceği çok karanlık görünüyor ve bir zamanlar hepimizin âşık olduğu bu ülke artık anılarda kalmış gibi. Tarihte Suriye diye bir devlet yoktu. Yeryüzü tarihinin bu en eski kimliği M.Ö. 4000'den beri küçük kentler (Eblon gibi) ve 2000'den itibaren küçük krallıklarla temsil edildi. Milada giden ilk bin yılda ise Suriye bu coğrafyanın dışında kalanlarca yönetildi. İnsana gerçek gibi görünmez ama ilk defadır ki İslamiyet'in yayıldığı ve oturduğu dönemde Hicaz'ın Ümeyye-oğulları (Emeviye hanedanı, Muaviye ile halife ve oğlu Yezid vs.) bu ülkenin başkentinde yerleştiler. Gerçi Şam (Damascus) ilk defa bir hükümet görmüyordu, bölgenin en eski şehriydi. Ama şimdi Atlas Okyanusu'ndan Hint Denizi'ne kadar bütün bir dünya onlarındı. Suriye merkezdi. Daha sonra Helenistik dünyanın Selevkoslar hanedanı ve tabii Roma'nın zenginlik ve geçinme

kaynağıydı ama merkezi değildi. Emevi hanedanı ile Bilâd-ı Şam (Suriye-Lübnan Filistin'ini içeren bölge) bir coğrafi idari kişilik kazandı. Bu bölgenin Aramca hatta Fenike dili, Yunanca konuşan çeşitli dinden kavimlerinde bir Araplaşma ve İslamlaşma başladı ama yeterince yoğun değildi. Suriye her zaman renkli, ayrıca birbirine yabancı ve farklı unsurlardan oluşur.

Dünya Savaşı Böyle Facia ve Kıyamet Yaratmamıştı

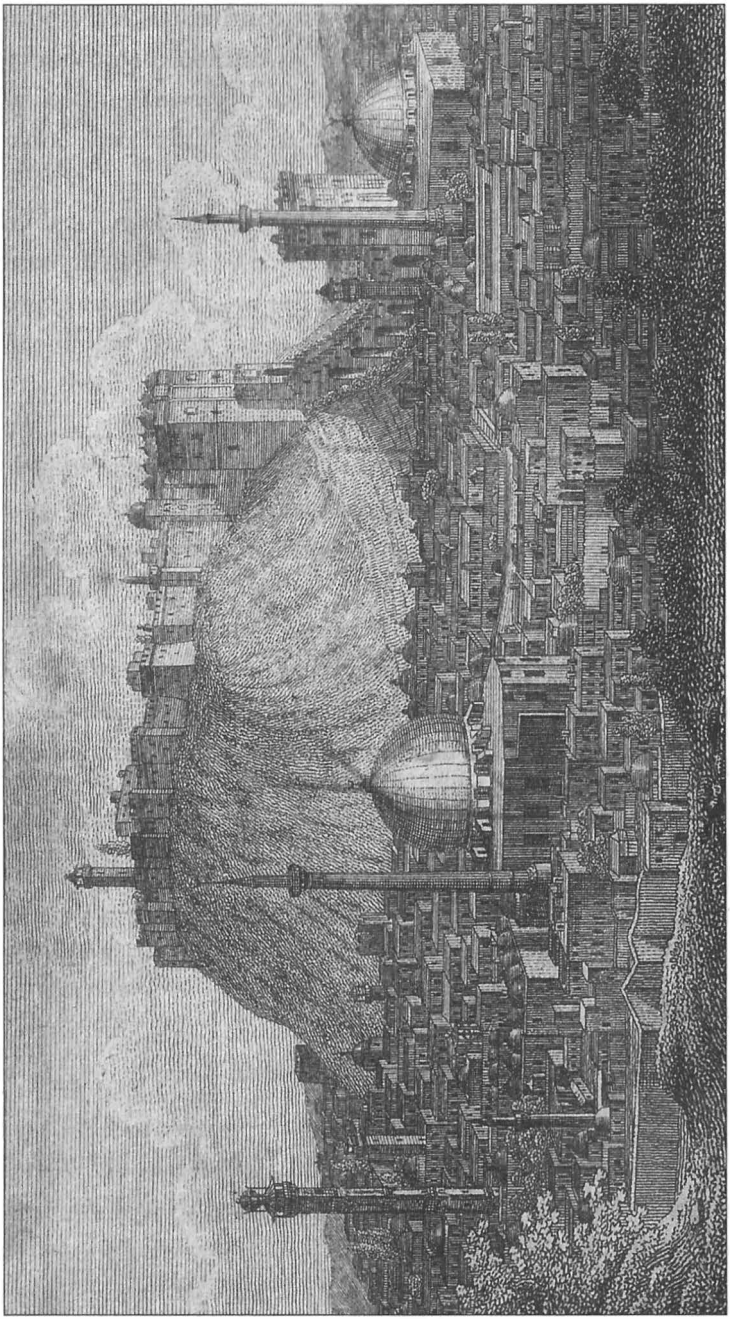
Emevi hanedanı ve onun temsil ettiği siyasi görüş Suriye tarihinin altın sayfasıdır. Ama bu Suriye diye bir siyasi kimliğin olduğunu göstermez. Her zaman için Antakya, Mezopotomya, Galile (Celile) ve Yudea ondan ayrıydı. İslam'ın Bilâd'üş-Şam'ı ise Halep'i değil ama Lübnan'ı ve bugünkü Ürdün'ü içerirdi. İlhanlı Moğolları ve Timurlenk bu ülkeyi ele geçirdi. Filistin'i ve Mısır'ı ele geçiremediler, Memluklar direndi ve ardından Suriye Memlukların kendi eline geçti.

Şunu unutmamalı, bugünkü Suriye'nin kuzeyi Anadolu'dan çok daha önce Selçuklu İmparatorluğu'nun eline geçmişti. Bu kadar karmaşık gibi görünen tarihin tek billur tarafı vardır; Suriye'de yaşayan insanlar her şeye rağmen oranın birkaç bin yılını temsil ederler.

Doğrusu I. Dünya Savaşı bile o bölgede bugünkü kadar kıyamet ve facia yaratmamıştı. II. Dünya Savaşı'nda ise Suriye, Vichy hükümetinin etkisi altındaydı. Çünkü Fransa'nın fiili protektorası devam etmiştir. Doğrusu parçalanma da öyle devam etti. Genellikle emperyalist devletlerin bir ülkeyi ince hesaplarla böldüğü ileri sürülür.

O kadar ince hesaplarla mı, yoksa olayların gelişimiyle mi mevcut yapılanmalar karşı karşıya gelir, ona karar vermek güçtür.

Suriye'nin Nusayrileri bütün batı sahilinde Lattakiya (Lazkiye) veya Trablusşam denen bölgededir. Bu etnik grup bizim

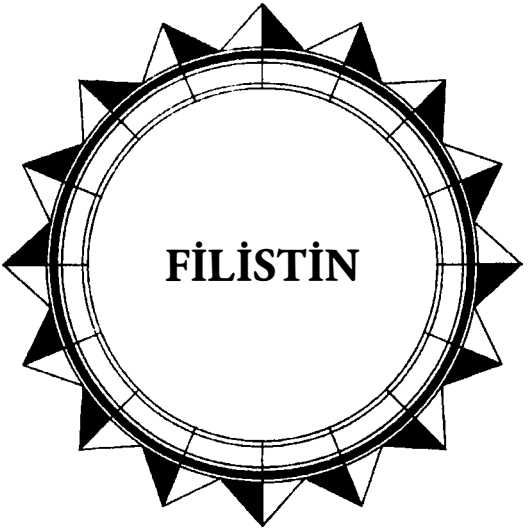

Halep Kalesi.

topraklarımızın içine kadar yaygındır. Suriye'nin bu grubu, inançları gereği konuştukları Arapçanın dışında büyük Suriye toplumuyla pek bağdaşmayan bir kimliktir. Nusayri gençleri fakirdi; Fransa'nın kurduğu askerî okula en çok onlar gitti. Sonra darbeleri de onların subayları yaptı.

Suriye'nin Nusayrileri yani Alevi dediğimiz grubun Anadolu grubu Alevileri, İran'daki ehl-i hak grubuyla ve hele İran'ın resmî mezhebi olan Şiilerle ve Lübnan Şiileriyle bağdaştırılması doğru değildir. Lakin bugünkü siyaset İran'la Beşar Esad'ı ve Lübnan Şiilerini bir araya getiriyor. Hâlihazırda Suriye, Beşar Esad, İran ve Rusya Federasyonu'nun Amerika ve Türkiye'ye karşı vaziyet aldığı bir dünya. Amerika ve Türkiye grubunun Avrupa Birliği'yle de ne kadar birbirine dayanacağı tartışılır ve bu grupla içine gireceğimiz gerilimi ne kadar tasfiye edebileceğimiz meçhul.

Orta Doğu siyasi bir alan olarak herkesin çok akıllı davrandıklarını zannettiği Ruslar için de zaman zaman başarısızlık bölgesi oldu. 1950'lerde Nasır'ın Mısır'ı, Rusya'nın iktisadi-siyasi etkisindeydi. Sovyet Orta Asya'sı ve Kafkasya'nın aksine hiçbir zaman Rusya'nın kültürel alanı haline dönüşemedi, dönüşmedi. 20'nci yüzyılda Amerikanizmin en etkili olduğu bölge, seçkinleri açısından doğu Arap dünyasıdır. Kruşçev'in söylem biçimi ve Sovyet müsavilerin küçümseyici tavırları Mısır ordusundakileri Amerikanizme doğru iteledi. Sovyet askerî uzmanların yazdıklarından anlaşılır ki Sovyet Rusya, Arap dünyasıyla sıcak ilişkiler kuramamıştı.

NABLUS

BU KOYU Filistin Arap şehri, biraz göz attığınız zaman Yahudiliğin en kökten kabilesine kadar nüfus barındıran bir yer. Samaryalılar, Tevrat'tan sonraki dua metinlerini tanımayan ayrı bir mezhep. Nablus'un en yüksek noktasında yaşıyorlar. 300 kişiler. İktisadi vaziyetleri iyi; zevkli, güzel bir hayat yaşıyorlar, oturdukları binalar ve tepe havadar. Etraftaki bölgelerde onlar kadar bir cemaat daha var.

Anadolu'dan Gelenler

Eğer fazla küçümseyici bir rakam değilse nüfuslarının 1000 kadar olduğu söyleniyor. Bugünkü Nablus dahilinde modern Siyonist yerleşmeler yok ama etraftaki tepelerin yüksek kısmında bir düzine kadar yeni yerleşmeler görülüyor. Şehrin adı, ilginçtir, Helen-Roma kültürünün Neapolis'inden geliyor.

Falih Rıfkı Atay'ın "Zeytindağı"nı okursanız Nablus eşrafı ve Cemal Paşa arasındaki gerilimi görürsünüz. Oysa şehrin önemli ailelerinin bir kısmı Anadolu'dan gelme, bir kısmı da Bilâdüş-şam dediğimiz Suriye ve Filistin'in önde gelen kabilelerini temsil ediyor. Bugünkü nüfus Tur ve Selimiye, yani eski Yahudi adlarıyla Gerzim ve İbal Tepeleri arasındaki kuzey-güney çizgisindeki yerleşkededir. Nablus eski devirlerden beri zeytinyağı ve üzüm bağlarının ürünleriyle yaşamıştır. Bugünkü şehrin merkez ticari kesimi de Habele diye adlanmıştır. Bu vadide Nablus'un bütün tarihini; Roma, İslam devrinden çeşitli mimari parçaları içinde barındıran Sultan Selahaddin Camii (Cami-i Kebir) gibi eserleri, Osmanlı devrinden Nimr ve Cevarî gibi ailelerin eşraf konakları, tipik bir çarşı ve mescitler gibi gelenekselliğin yanında, iki dağın tepelerine doğru yayılan yüksek binaları da görebiliyoruz.

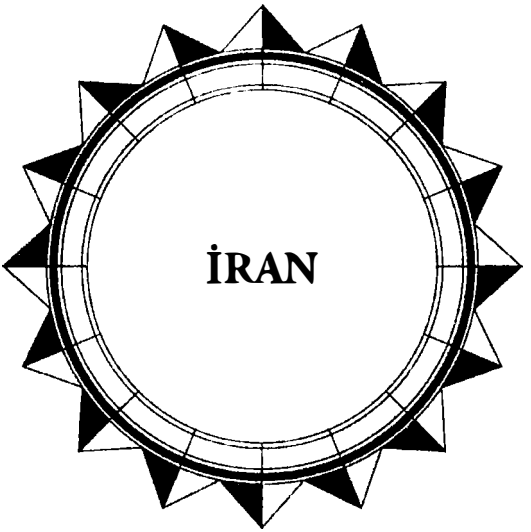
Göğe Doğru Yükselmek

Bu binalar Nablus'un 20 sene evvelki sıcak karakterini yavaş yavaş bir Araf (Purgatoria) havasına döndürmüş. Yeni zenginlik vadinin sıcağından tepenin esintisine tırmanıyor. Bu aynı zamanda da Batı Şeria'ya sığınan Filistinlilik için tek çare: "Göğe doğru yükselmek..." İsrail'in içinde şu andaki en büyük çekişme yerleşmelerden dolayı çıkıyor. Filistin sanayileşemeyen ama ara zanaatlarda fevkalade nitelikleri olan bir toplum. Bugünkü Nablus'un en büyük özelliği şehrin varoşlarından içeri kadar uzanan otomobil tamirhaneleri ve bazı yedek parça imalatını yapan atölyelerdir. Ta ABD, Avustralya ve Kanada'ya kadar uzanan Filistinlerinin orada zenginleştiği zanaatlar bunlardır.

Eski Bir Komünist

Dünyada kozmopolit nüfus ve o kültürün yarattığı karakter ve tipler en çok Nablus gibi şehirlerde görülür. İran'ın İsfahan,

Rusya'nın Nijni Novgorod ve herhalde Filistin'in Nablus'u böyle olmalı. Çarşıda gezerken Ebu İmad adlı bir ihtiyarla tanıştırılıyorum. Doksan yaşına yakın. Buralarda az rastlanan bir kimlik: Eski komünist. 1950'lerde Arap dünyasının komünistleri Nasır yandaşıydı. Ürdün, Suriye ve Nasır arasında ilişkiler koptuğu an minareye çıkıp "Nablus Cumhuriyeti'ni kurdum" diye bağırmış ve üstüne tabii hapis ve işkence. Bağırdığı yer Nablus'un ortası, dönem de Ürdün krallığı. Orta Doğu göze çarpmayan katmanların ülkesi. Şehirlerin hayatına şöyle yüzeyden bile yaklaşsanız bu zenginlikleri görüyorsunuz. Dış dünyayı basından takip etiğinizde ise hayat sadece iki kutuplu ve kaba birkaç gerçekle örülmüş gibi sunuluyor. Orta Doğu'da gezmek artık kolay değil ama elden geldiğince her yere girmeyi denemek ve olaylara nüfuz etmek için soruşturmak tavsiye edilir.

TAHRAN, KAŞAN, İSFAHAN, YEZD, ŞİRAZ

NEREDEYSE 1000 yıldır onlarla yakın temas halinde olmamıza rağmen, İran hakkında ezberlenmiş bilgilere sahip olmakla beraber onları tanıdığımızı da sanıyoruz. Türkler bu bölgeye gelmeden önce Orta Asya'nın sahibi olmuşlar yani bizim sınır komşumuz. Bin yıldır onların ortağı, komşusu, müttefiki, rakibi, yöneticisi, tebaası olmuşuz, bu denli yoğun bir temasa rağmen onlar bizim için hâlâ gözümüzün önündeki sır olmayı sürdürüyorlar.

İran, İlhanlılar yani Moğollar devrinde ülkenin resmî adı olmuştur, dolayısıyla Aryan kökü vardır. Sasani vesikalarında memleketin adı İranşer diye geçmektedir. Sasanilerin bitişi, aşağı yukarı 652 yılına tekabül etmektedir, 636 Kadisiye Cengidir, eski İran bugünün Irak'ını, Yemen'ini, Basra Körfezi etrafını da içermekteydi

ve Habeşistan ticaretini de kontrol etmekteydi. Bu, 200 sene kadar süren devir İran tarihinin en vesveseli ve cafcaflı devridir. Bugünkü Mısır, Arabistan tümüyle, İran, Türkmenistan, Özbekistan, Afganistan, Hindistan'ın bir kısmı ve Anadolu tamamıyla onlara aitti. MÖ 1520'lerde Yunanistan'a girdiler, Atina'yı yaktılar ve işgal ettiler. Marathon ve Seleukos savaşlarından sonra dahi İran Orta Doğu ve Küçük Asya'nın da İskender'e kadar hâkimi sayılır. Böyle büyük bir imparatorluğun komşuları kuzeyli İskitler idi, başka da ciddi bir düşmanı yoktu.

İran dili olan Farsçanın bizimkini ne zaman etkilediğine değinmek gerekirse, bizim İran'ı çok eskiden tanıdığımız ve onların bizim İslamiyet hocamız olduğunu belirtmek gerekir. İran 7. asırda İslamiyet ve Araplarla tanışmıştır, fakat Türklerin hepsi de hemen Müslüman olmamıştır. İran'ın kendi bünyesinde dahi 11. ve 12. asırda bile çok kalabalık bir biçimde Zerdüştîlerin olduğu göze çarpmaktadır. Bugün de varlar. Bir kısım Zerdüştîler de göç etmişlerdir, Hindistan'da, Bombay civarında yaşamaktadırlar. Bu dil Türklerle çok yoğun olarak İslamiyet'ten önce de temasa geçmiştir. Türkler bu bölgeye 11. asırda, üç sene içerisinde göçebeler, köylüler ve askerlerle girmişlerdir. Biz buradaki bürokrasiyi kullandık, mesela Nizamülmülk İranlıdır ve bütün ulema Arapça bilmektedir. Fakat askerler hep Türk'tür ve ordugâhlar dışardadır, ayrıdır. Alışkanlıklarımız olan yaylak-kışlak sistemi devam etmekteydi. Zaten Türkler tarihsel olarak sıcakta durmamakta, onun için muhakkak yaylağa çıkmaktadırlar. Göç yavaş yavaş mayıstan itibaren başlamaktadır. İran bölgesinin uzun zaman yaşadığı bir Türk devri olmasından mütevellit, biz bu dille çok iç içeyizdir. Türkçede Farsça kelime bulunmaktadır ama onlarda da on bine yakın Türkçe kelimenin var olduğu bilinmektedir. Bizzat Alman Persolog Gerhard Doerfer'in tespitinde görülebilir: Otağ, karşuk gibi.[2] Otağ çadır demektir, burada oda. Sayısız örnekleri verilebilir.

2 Gerhard Doerfer, "Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen", Bd. I-IV, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1963–1975.

Eski İranlılar demek bugünkü İran coğrafyası, Azerbaycan dahil, Horasan (doğu) demektir. Şimdi bu yapı içerisinde Horasan'dan geçildiğinde bugünkü Türkmenistan (Baktria) gelir, Maveraünnehir'dir bu bölge Araplar için. Mavera ne demek 'boyu, ötesi' demek gibi anlaşılabilir ama 'trans' kelimesi ile 'ötesi' arasında fark vardır, o geçittir. Transilvanya dediğinde orman boyu yani Macarlarla Türklerin Erdel dedikleri bölge anlaşılmalıdır. Trans Kafkasya denildiği zaman, Ruslara göre ötesi demektir fakat doğrusu Kafkas boyudur. Üç tane cumhuriyet orada trans Kafkasya'dır, bir ara üçlü bir federasyon da olmuştur. Transoksiyana, Transbaktria civarı Maveraünnehir'dir. Bugünkü Özbekistan ve Tacikistan Darî konuşulan bölgeydi, Kırgızistan ve Kazakistan dahil değildir. Buralarda Darî dediğimiz klasik Lehçe konuşulur. Hâlâ Fars dili Tacikistan'da hatta bazı Özbek bölgelerinde dahi bilinir.

Türkler ve Ganat Sistemi

Çölde vaha su sistemi Kanat (Kehriz) diye yazılır, Ganat diye okunur. Bu sistemin ustaları vardır; bu ustalara "mukannat" denir. Bunların elinde bir ip vardır, bir de madencilerdeki gibi bir kazması vardır. Yerin altında bir delik kayarak iner ve devamında zemine paralel olarak yeri kazarlar ve bu tüneller kilometrelerce gider. Çıkış delikleri de kazarlar. Bunun yapılmasının sebebi ise çölde akan suyun buharlaşmasıdır. Mukannat sistemi sayesinde çölün bir ucundan diğer ucuna su akıp gitmektedir. Bu sistemle çölden su geçebilmekte ve kaybolması önlenebilmektedir. Kuş bakışı bakıldığında bu hava delikleri köstebek yuvası gibi görünmektedir. Yukarıdan bakıldığında bu sayede güzel resimler görülebilmektedir. Bu ganat sisteminden Afganistan'da da vardır ve Rusların bu bölgeyi, Afgan gerillalar girmesin diye bombalaması sonucu bu kanallar kısmen yok edilmiştir.

İsfahan, Selçuklu devrinin, ardından Safevi devrinin eseridir ve oralardaki mahalleler de öyledir. Şehrin çok kalabalık

mahallelerinden biri de Yahudi mahallesidir. İsfahan'da Selçuklulardan da önce var olan bir Yahudi cemaati bulunmaktadır. Tabii Zerdüştîlik merkez olarak vardır. Bu Selçuki devrinde de böyle devam etmiştir. O mahalle sinagoguyla vesaire ile birlikte orada durmaktadır. Bu bölgedeki yerleşme Safevî İsfahan'ı gibi değil, bu bölgede 'quarter engle baroque patterns' denen barok geometrik düzenleme hâkimdir. 17. asır şehri olduğu besbellidir. İslam âleminin tek barok şehridir. Bütün abide, yapı, sokaklarıyla paralel gitmektedir.

Culfa Şehri ve Diğerleri

Tebriz'den sonra da Culfa gelir. Safevîler başkenti buraya getirip kurduğu için, Azerbaycan'dan özellikle Ermeniler buraya taşınmıştır. Nehrin öbür tarafı Yeni Culfa'dır ve bir Ermeni mahallesidir. İran Ermenilerinin ne kadar zengin ve toplumda etkili olduğu görülebilmektedir, mesela 19. asrın reformatör devlet adamlarından biri Mirza Melkom Han buna bir örnektir. Toplumların kaynaşması ise hayatın her safhasında görülmektedir. Yani kavga eden, kanlı bıçaklı olan kimseler de olur, seven dostlar da olur. Fakiri de olur ama devlet adamı olan, büyük kapitalist olan da olur. Yani herkes nasıl yaşıyor ise, nasıl her köşeden çıkıyor ise kozmopolit toplumda bunların hepsi iç içe olur. Lakin burası öyle değildir, burada daha nahif bir kaynaşma vardır. Zaten Selçukiler geldikten sonra da Türk ve Fars münafereti (nefretleşmesi) yoktu, beraber yaşayabiliyorlardı. Orduya Farslı sokulmaz idi ama bunun sebebi o kesimden asker olmayacağı düşüncesiydi. Zaten onların da asker olma gibi bir derdi vardı denemez. Orduda yoklar ama devlet hayatı tamamen ellerinde, tepedeki yönetici de Türk. Mesela Hasan Sabbah hepsini birden öldürtmüştür. Yani birini diğerinden ayırmıyor çünkü hepsi beraberler. Her yerde beraberler, bir nefret durumu söz konusu değil; bugün de söz konusu olmadığı gibi.

Çarşıda dükkânlar, depolar, mutlaka iş yerleri vardır ve bir kısmı da hükümete aittir; bu çarşının içindeki mescit ise çok önemlidir. Adı şimdi Cuma olmuştur. Meydan taş kaplı değildir ama zaten çok yakın zamanlara kadar Avrupa'da da meydanlar topraktan, çamurdan oluşmaktaydı. Bu meydan İtalyan Rönesans'ının, Rönesans tipi şehirciliğin en enteresan izleyicisidir. Çünkü İtalya'da da böyle meydan çok sınırlı sayıdadır; Piazza del Popolo var. Kavak Meydanı o kadar hoş değil, bu bir estetik bütünlükte ve çok büyük bir meydan. Tabii bu Selçukiler devrinde de vardır, o sebeple İslam'da meydan olmadığına dair bazı teoriler vardır. Meydan vardır ama başka türlü; At Meydanı'nın devralınışı gibi örnekleri vardır. İsfahan'da meydanı kendileri yaratmışlardır, tam anlamıyla şehir tersimidir. Bu sebepledir ki, İsfahan tersim edilmiş bir şehirdir. Planına da bakılacak olursa, zaten barok gibi kadran yolu görünmektedir. Yani İsfahan İslam şehirlerinin, Doğu'daki şehirlerin en planlısı, en güzelidir. Ortadan bir Zayen de Route (Ebedi Nehir) geçmektedir. Ebedi nehrin bir özelliği suyun akıp çölde kaybolmamasıdır.

Ali Gapu Sarayı'nın adı, biz Bâb-ı Âli dedik diye ona inat Safevîlerin saraya verdiği isim olmuştur. Şah Camii'nde ise çok yüksek bir eko ve yansıma sistemi mevcut. İstanbul'da Mimar Sinan'ın Süleymaniye'de, Selimiye'de ve Sultanahmet'te Sedefkâr Mehmet Ağa'nın bir ekosistemi vardır. Bu onlar kadar iyidir ve ilginç bir yansıma sistemi vardır.

Lütfullah Camii'nde, sütunun içerisindeki birkaç resim gerçekten çok güzel. Fakat bu resimler Osmanlı İran savaşlarını mübalağa ederek, yanlış yorumlayarak aktarmaktadır. Bir başka resim de Hindistan'daki savaşla ilgilidir. Orada da benzer bir iddia var, net bir şekilde görülebilmektedir. Mühim olan bu sarayın önündeki havuz ve bahçedir; o havuza yirmi sütunun gölgesi vurmaktadır. Bu 'Reception Hall', "Arz Odası" İran ananesidir. Tarihteki Persepolis (Şiraz civarı) Taht-ı Çemşid denen en çarpıcı örnektir. Persepolis bir saraydan çok saraylar kompleksi ve bir

kabul yeridir, sefir süfera kabul edilen, gösteriş yapılan yer olarak düşünülmesi gereklidir.

Mescidi Cuma'nın her köşesi devirlerle anılabilir niteliktedir; Timur'un yaptırdığı bölüm bile mevcuttur. Böylesine büyük kompleksin burada olması o devirde mümkün değildir, bu ancak bir mobilizasyon ile olur. O malzemeler tanınır, nerde ne var bilinir; Süleymaniye'ye kadar bu şekilde süregelmiştir. Bu yapılar farklı milletlerin ustalarını bir araya getirir; mesela camcılar Türk'tür, marangozlar farklı bir millettir; mesela Rum'dur, taşçılar ya Süryani ya Ermeni'dir, bu özellik böyle devam etmiştir.

Zerdüştîlere gelelim. Bir kule yapıyorlar, duvar da çekiyorlar gerektiğinde, oraya cesedi bırakıyorlar, ceset bırakıldıktan sonra parçalanan şeyleri gelip alıyorlar. Bir seramik sandukanın içine (Almancası urnenbeck) koyuyorlar. Bu dinin en büyük özelliği aslında tek tanrıya inanmasıdır, çok tanrılı bir din değildir ve çok ilginç bir şekilde bu kadar büyük bir imparatorluk olmasına rağmen büyük Zerdüştî mabetleri, tapınakları, türbeleri yoktur. Ceset isad edilir ve dört eleman kirletilmez. Dört eleman (ateş, su, hava, toprak) özeldir, çünkü Eski Yunan, İyonya felsefesinde de görüldüğü gibi her zaman için yaradılışın, insan varlığının, dünyanın dört temel elemanı sayılır.

Yezd mimarisinde duvarlar çok kalındır. Evlerin içinde bir avlu vardır, dışarı pencere olmaz, avlunun etrafında aile veya sülale oturur. Yezd'de bu sistem devam etmektedir, bizde etmiyor. Her odaya biri dolarsa orda biter o düzen. Devam ettiği için de Yezd şehri hem gelenekseldir hem de insanlar çölün kenarında mutlu yaşamaktadırlar. Her yerde kanatlı üç sembolü var, altta üç şey vardır: Düşüncende, eyleminde ve sözünde iyi olacaksın, dürüst olacaksın.

Şehinşah Kuroş Anadolu'nun ilk fatihidir, imparatorluğu kurmuştur. Sonrasında ise Kambises, Asurya'ya ve Mısır'a girmiştir. Yani 250 sene Ahamenişler/ Akamenidler İmparatorluğu, ondan sonra İskender gelir. O Persepolis'i yakıp yıkmıştır. Ağır biçimde tahrip etmiştir.

Ömer Hayyam, Yetmiş Bin Edebiyatçı ve Hafız'ın Kabri

Meşhed'de Ömer Hayyam programına katıldım. Yetmiş bin insan ağaçların altında oturmuştu. Yetmiş bin kişi hepsi edebiyatçı, ama uzman olmayacak şekildeydi. Nişabur denen şehir, Meşhed'in civarında bir sayfiye şehridir ama neticede büyük bir kasabadır. Nişabur'da Hayyam gömülüdür. Mesela biraz ötesinde Aṭṭār gömülüdür. Devrin büyük şairlerinin hepsi gelmişler. İnsanlar Hayyam ve Hayyam tarzında yazılan şiirleri dinliyor, Üç buçuk yaşında bir kız, Hayyam'dan ezbere rubailer okuyor. Bu milletin dili onun için klasiktir, eskidir, güzel konuşurlar.

13. asra kadar bu bölgede İran Selçukluları büyük bir devlettir. Farsça kullanırlar, ilimde ve medresede Arapça kullanılır, orduda kesinlikle Türkçe konuşulur. Bürokraside Türkçe katiyen kullanılmaz. Kançılarya tamamen Farstır, başında ve arasında Türkler olabilir ama Farsça bilirler, herkes bilmeyebilir. Mesela Gazneli Mahmud iyi bilmemektedir, onlara '*Melik-tazi*-guyend' yani 'barbar dili konuşan melik' denmektedir, Firdevsî *Şehname*'sini takdim ettiğinde mesela şiirden anlamadığı için "bu adam ne diyor, iyi mi?" demiştir. Etrafındakilerin etkisiyle "çok az atiyye vermiştir" emrini vermiştir, o da bu verilen bağıştan hiç memnun kalmadığı için hamamda o parayı tellaklara bahşiş diye verip Tus'a, köyüne çekilip orada ölmüştür. Hatta kötü bir şiir yazmıştır. "Dü İbrâhîm âmed be-deyr-i cihân / Yekî büt-şiken şod yekî büt-nişân …". Biri put kıran biri puta tapan, İbrahim'dir. Mahmut'un ön adı İbrahim olduğu için, ona yazılmıştır. Sonra bu şiiri 16. asırda şair Figâni, Atmeydanı'na Budin'den getirttiği "Üç Güzeller" heykelini diktirdiği için Pargalı İbrahim Paşa'ya karşı intihal ile Firdevsî'den naklen kullanmıştır. İsyanın çıkmasında payı olan Figâni'nin intihal ile kullandığı bu beyit onun hayatına mal olmuştur. Firdevsî'nin kıymeti sonra anlaşıldı. Çünkü bir harpte çok güzel bir beytini kullanmışlardır.

Kalenin komutanı olan kadını, hükümdarı tehdit ediyor, "kafana dum dum vururum, demir gibi" diyor. Aliterasyonlu bir şiir, 10. asır sonuçta. 10. asırda Avrupa medeniyetinde şiir vesaire yok. Kim var ki, zaten kimse yok. Mutlaka bir şeyler terennüm ediyorlar ama kayda değer değil. Yani Avrupa'da henüz yazısı olmayanlar var, olup da bir şey yazamayanlar var. Biz Türkler, enteresan bir şekilde Hafız ve Sadi'yi çok etkili şekilde okumuşuz ve epeyce şerh yapmışızdır. Türklerin Hafız şerhi İran'dakinden daha kalabalıktır. Çok iyileri vardır, hatta o kadar ki Osmanlı medeniyeti Hafız medeniyetidir. Biz Bosna'yı fethettikten yetmiş sene sonra Bosna bize muhteşem bir Hafız uzmanı hediye etmiştir. Onun adına Sûdî Bosnevî derler, Bosnalı Sudi'nin kaleme aldığı Hafız şerhi halen okunmaktadır.

Hafız'ın kabri olan bahçede bir gül varmış. Yeniden her gün açarmış kanayan rengiyle. Gece bülbül ağaran vakte kadar ağlarmış. Eski Şiraz'ı hayal ettiren ahengi ile Yahya Kemal'in unutulmaz Hafız şiiri.

Persepolis saray değil, yani Darius hep burada yaşamıyor fakat bunu Darius yapıyor. Bu şehre normal zamanda, antik devirde Persepolis derler. Gelgelelim İranlıların merkezi, Persepolis değildir; o söylem yanlıştır. Buranın adı dilde Taht-ı Cemşid'dir. Bir harem bölümü vardır, kendine göre bir kançılaryası vardır fakat burası bizim Topkapı Sarayı'ndaki arz odasıdır. Bütün Şark'a örneklik etmiştir. Bu milletler sarayıdır, milletler merdivenidir; üzerindeki kabartmalara dikkat edilmesi gereklidir. Büyük şah, Şehinşah burada bazı devlet temsilcilerini, elçilerini kabul eder, nevruzda kabul eder. Şehinşah tahta oturur Taht-ı Cemşid'de, temyiz görevi görür, milletlerin şikâyetlerine, son davalarına bakar. Bu arada imparatorluğun dört bir tarafı ona gelir, bağlılığını bildirir, hediyelerini sunar. Bu, milletler koridorunda ve o merdivenlerde temsil edilmiştir. Milletler koridorunda, 'Nations Hall', burada holde bekliyorlar. Kapadokyalılar atlarıyla, Baktrialılar develeriyle geliyorlar. Velhasıl İran, anlatmakla bitmeyecek bir coğrafyadır.

Güzellik İran'da Umumi Bir Yasa Haline Gelmiş

GÜNÜN İRAN'I turizme açılmak gayretinde. Şehirlerde hayat birkaç sene evvelkinin aksine bir canlanma gösteriyor. Zaten İranlılar sokağa çıkmayı sever. Şimdi sadece büyük şehirlerde değil, küçüklerinde bile belirgin yerlerde bir canlılık var. Bu durumda elbette politikanın payı mevcut, toplumların gelecek için ikna olması lazım. İkna edilmeyen toplumlar âdeta anasının kucağını arayan çocuk gibi evine kapanıyor.

Zengin Edebiyatıyla Yaşıyor

Dört yaşındaki bir kız çocuğu bile çıkıp Hayyam rubaileri okudu. İran ananesi ve zengin edebiyatıyla yaşıyor. Haliyle de böyle bir ülkeyi ve halkı hiç kimsenin silmesine imkân yok. Belediye reisleri nutuk atarken sıkılan, aralarında sohbete dalanlar, sıra şiirlere gelince koca korunun içinde dağınık bir şekilde oturan binlerce kişi çıt çıkarmadan, huşu içinde dinliyorlardı. Bir hafta sonra Persepolis harabelerini ziyarete gelen mütevazı öğretmen grubunun Firdevsî'den Bahaaddin-i Amil'e varasıya İran edebiyatının onlarca yüzlerce beytini ezbere tekrarladıklarını gördüm.

Firdevsî Halen Baş Tacı

Horasan, Pahlevi Farsçasında 'imparatorluğun doğusu' anlamında kullanılıyor. Meşhed'in havası serttir. Kışlar soğuk, yazlar sıcak.

Fakat eski İran İmparatorluğu'nun ve bugünkü coğrafyanın bereketli bölgelerinden sayılıyor. Mazide Nişapur önemli bir şehirdi.

Bugün dahi şehrin içinde İran'ın büyük şairlerinin kabirlerini görmek mümkün. Tus denen mevkide ise İran edebiyatının en büyük eserlerinden *Şehname*'nin yazarı Firdevsî doğdu ve öldü, türbesi halen orada. İran edebiyatını ve kültürünü sevenlerin ziyaretgâhı...

İran, Orta Doğu'da, edebiyat ve tarih alanında Türkiye dahil en çok kitap tercüme edilen ve en çok başlık taşıyan yayına sahip ülke. Kitap fuarlarının canlılığından da bu anlaşılıyor. Tercümeler güzel, çünkü okumuş sınıf yabancı dili bilmekle yetinmemiş kendi dilini de iyi biliyor. İncil dahil her eserin tercümesini Farsçasından okumak bir keyiftir.

Plastik Sanatlara Olan Tutku

Kasabalar ve köylerde sanayi toplumunun canlılığı henüz yok. İran sanayisi büyük yatırımları gerçekleştirmek zorunda. Bunun için en gerekli hazine insan kaynakları ise mevcut. Bu ülkenin tarihî mirasını korumakta iki önemli unsur var: Birincisi insanların kendi bilgi birikimi ve zevki. İşte İran edebiyatı... Ölmüyor ve bu edebi miras, bu kültür birikimi ölmedikçe de toplum her badireden geçiyor ve geçecek.

Çeşitli etnik gruplar arasındaki gerilim kuzey ve güney İtalya kadar bile derin değil. Çünkü onları bağlayan kültür müşterek. İnsanların hepsi Farsçayı seviyor ama Azerbaycan'ın ve Horasan'ın Türk asıllı okumuşları kendi dillerini de muhafaza ediyorlar.

Gelelim ikinci unsura. O da plastik sanatlara yönelik tutku ve bilinç. Resim yapıyorlar, tezhibe devam ediyorlar. Türk hat sanatı tarihte İran'ın önüne geçmesine rağmen, İran o hat sanatını ısrarla devam ettiriyor.

Hafız'ın Mezarında 'Rindlerin Ölümü'

Şiraz güneyde, Basra Körfezi'nin rüzgârlarına açık bir şehir. O yüzden sıcak, biraz da rutubetli, yeşili bol, çarşıları geniş. Belli ki tasarruf eğiliminin hedefi kuyumcu dükkânları. Dış turizmden çok tabii ki iç turizme yönelik İranlılar Hafız'la Sadi'yi ziyaret etmeyi günlük meşgale haline getirmişler. Herkes türbelerin etrafındaki parkta. Şiraz'da Hafız'ın kabrinde grubumuzla birlikte Yahya Kemal'in Hafız için kaleme aldığı 'Rindlerin Ölümü'nü okuduk. Anlamadıkları Türkçe güzel şiiri de saygıyla dinleyen bir ziyaretçi grubu oradaydı. Ama fırsatçıların talanına uğramayan büyük adam yoktur. Biz şiiri bitirdikten sonra derhal kalabalıktan çıkan bir kasabalı hatip tipi, hazır dinleyenleri bulmuşken "Hafız'ın yarattığı mucizeler ve evliya şahsiyeti" üzerine kafa tütsüleyen bir nutka başladı!

Persepolis, yani İranlıların Taht-ı Cemşid'i milattan önce beşinci asırdan beynelmilel bir sentezdir. Tıpkı İran sanatının bugünün Türkiyesi'ndeki İoniya ve Kariya gibi, Helenlerin yaşadığı bölgelerdeki etkileri nasıl derinse, şüphesiz klasik Yunanistan'ın da Persepolis mimarisinde tesiri görülür. Doğu ve Batı kültürlerinin kaynaşmasını anlamak için Batı tarihçiliğindeki kalıpları tekrarlamak gerekmiyor. İskender'in İran'ı istilasıyla bir günde ne Helenizm başlar ne de Doğu kültürü Yunanistan'ı etkiler. Kültürel değişim daha uzun bir olaydır. Taht-ı Cemşid ve yanı başındaki Nakş-ı Rüstem kaya kabartmalarında dahi bu görülmektedir.

İran Nasıl Gezilmeli?

İran gezisinin iki güzergâhı olabilir. Birincisi Tahran'dan başlayarak güney yönünde ilerlemek, diğeriyse kuzeyde Tebriz'den başlayarak Sultaniye ve Kazvin üzerinden Tebriz'e inmek. İlkinden başlayalım; Tahran'dan yola çıkınca şehrin güney banliyösü olan Rey'e uğramalısınız. Burada Selçuki hükümdarlarının ilk

türbeleri de yer alır. Daha güneydeki Kum, medreseler şehridir, halı dokumacılığı ile meşhurdur, sonra da Kaşan ve İsfahan.

İsfahan'da Selçukiler devrinin eserleri Nizamülmülk'ün inşa ettirdiği, zamanla Büyük Timur'un ilaveler yaptığı Mescid-i Cuma ve etrafındaki mahalledir. İsmi eskiden Mescid-i Şah idi bugün Cuma deniyor.

Yine İsfahan'da Molla Lütfi Camii, bizim Babıâli karşılığı Ali Kapı ve Çehl Sütun da önemlidir. Bu yapıların tümü Nakş-ı Cihan denen büyük meydanın etrafında yer alıyor. Bu meydan, İslam şehirlerinin en büyüğü olmakla kalmaz, dönemin Avrupa'sında yani 17'nci asırda bununla yarışacak meydan az bulunur.

İsfahan kapalı çarşısı tekstil, madeni eserler, halı bakımından çeşitli zenginlikler sunar. Birkaç yıldır restoranlar da geleneksel tadına yeniden döndü. Gene tabii İsfahan'ın köprüleri hepsinden mühimdir. Şiraz ise Persepolis'le birlikte düşünülmeli ve Yazd şehri de programa alınmalı.

Şehir İçinde Gökdelene Müsaade Yok

Güzellik burada umumi yasa halini almış. Yezd şehrinin güzelim silüetine kimse dokunmuyor, bir ara İsfahan'a dikmeye kalktıkları gökdeleni daha başta yıkmaya karar verdiler ve şehrin içinde başka bir gökdelene müsaade yok. Şehrin etrafında ise var ve bu kimseyi rahatsız etmiyor; İsfahan'da bir hareketlilik var ama hiç kimse bunun için olur olmaz yerleri dükkânlarla donatmıyor. Gezi programları içinde camiler kadar kiliseler ve ateşgede mabetleri de var. İş sanat eserlerine gelince tutumlar değişiyor ve yumuşuyor.

ŞAH İSMAİL'İN TOPRAKLARINDA

BUGÜN Erdebil ve Tebriz'de herkes Yavuz Selim ve Şah İsmail kavgasının ne kadar lüzumsuz ve tahripkâr olduğunu tekrarlar. Peki bu kavga ne içindi? Şah İsmail'in ana yurdunda bunu düşünmemek olmaz.

İran'ın Tebriz ve Erdebil kısmı benim için meçhul değildir. İlk defa 1986 sonbaharında İran'ın bu bölgesine otobüsle geçmiştim. Çok daha geleneksel bir hayat vardı; şehirler mütevazıydı, kırlarda bir ekonomik yetmezlik görülüyordu.

Kendi Dünyasının Merkezi

Şunu söylemek gerekir: İran'ın şimalindeki bütün şehirler gibi Tebriz de kendi dünyasının merkeziydi. O zamanki Erdebil, Tebriz ve Urmiye halkı zarif bir geleneği devam ettiriyordu, şehrin münevverleri bugünkü gibi Fars ve Türk edebiyatının üstadı, tarihi ve mimariyi iyi tanıyan, bilgili kimselerdi. Geçen zaman bu zenginliği yıpratmamış.

Safeviliğin Merkezi Erdebil

Kıyılardan sonra Elbruz Dağları aşılarak Erdebil'e inilir. İran'ın en ormanlık bölgesi burası. Erdebil verimli bir plato üzerinde ayrı bir vilayettir. Ahalisi Türkçe konuşur. Mühim olan nokta: Bu bölgenin Safeviliğin de doğduğu yer olmasıdır.

15'inci ve 16'ncı yüzyıllardaki Safeviler İran'ı önemli bir dönemdir. Şeyh Cebrail'in soyundan gelen Şeyh Safiyüddin ve

onun oğlu Şeyh Haydar, Erdebil'i Şeyh Safi'ye bağlı Safeviler tarikatının merkezi haline getirdi. Akkoyunlular bu dinî grubu destekledi.

Safeviler sadece belagat ve tarikatın gücünden değil hanedan akrabalığından da yararlandılar. Nitekim Şah İsmail, Haydarî'nin birleştirici hedefleri olan tarikatını bu yolda devam ettirmektense siyaseten kendi yönetimi için daha güvenceli bir nokta seçti; Şii Caferiliği. İran devleti ve toplumunun resmî inanç ve yorum biçimi olarak açıkladı. Şiileşen İran'da kendine has siyasi duruş hem içte hem de dış dünyaya karşı çok belirginleşecektir.

Bugün Erdebil ve Tebriz'de herkes, bilhassa soğukkanlı tarihçilerin dışındaki aydınlar, Yavuz Selim ve Şah İsmail kavgasının ne kadar lüzumsuz ve tahripkâr olduğunu tekrarlar. Aslında tarihin kuralları vardır; birisi Türk şiirinin en arı dilli şairi olan Şah İsmail (Hatai), öbürü Fars şiirinin üstadı olacak derecede bu dili bilen Yavuz Selim'in savaşı bir medeniyet mücadelesi değildir. Bu bir nüfuz meselesi ve iktisadi problemdir.

İran açısından mesele şuydu: İpek yollarını kim kontrol edecek, Akdeniz dünyasına nasıl çıkılacak? Yavuz Selim için konu Suriye-Filistin kadar önemli bir bölge olan Mısır'a hâkim olmaktı.

Şunu ilave etmek gerekir: Bizim Babıâli dediğimize Safeviler Âlikapı der. Onların sonraki başkenti İsfahan hiçbir İslam şehriyle karşılaştırılmayacak kadar Rönesans İtalya'sının rüzgârlarını taşıyan bir mimariye sahiptir. Bu kuru bir taklit değil, bir Doğu-Batı sentezidir.

Çadır Komedisi...

O günün kavgalarını bugünün görüşüyle değerlendirmeye kalkmak fikir ve tarihçilik yönünden sadece bir çadır komedisi gibidir. 1699 Karlofça Muahedesi (antlaşma) sırasında İran'ın Mukaddes Liga devletlerine taraftar olması Türklükle veya Farslıkla açıklanamaz. İran'ın kendi başına bekası mühimdir. Bugün de

İran, o coğrafyanın Türkleri için önemli bir varlıktır, çünkü onlar kendilerini kurucu olarak görür.

Şeyh Safuiddin ve Şah İsmail Türbeleri...

Safeviler Dergâhı, meydana açılan bir şehitler mezarlığı, ki Safevilerin savaşlarında ölenler buraya gömülmüştür. Yedi kapılı dergâhın girişinde, dergâha gelen dervişin kendini dünyadan tecrit edeceği çilehane yer alıyor. Dervaze denen kapı başta olmak üzere İran çini sanatının en güzel örnekleriyle tezyin edildiği görülür. En son noktada Şah İsmail'in anası Alemşah Hatun'un mezarı bulunuyor. O kabrin yanı başında Şeyh Safi'nin, Şeyh Haydar'ın ve Şah İsmail'in türbeleri var. Babürler devri Hint sanatı ile İran sanatının en önemli sentezi ise türbelerin içinde, sandıklarda görülür. 16'ncı asrın Türk ve İran dünyasında süsleme sanatının geometriden ne kadar ustalıkla yararlandığı ve rakipsiz bir tersim ortaya çıkardığını burada görebilirsiniz.

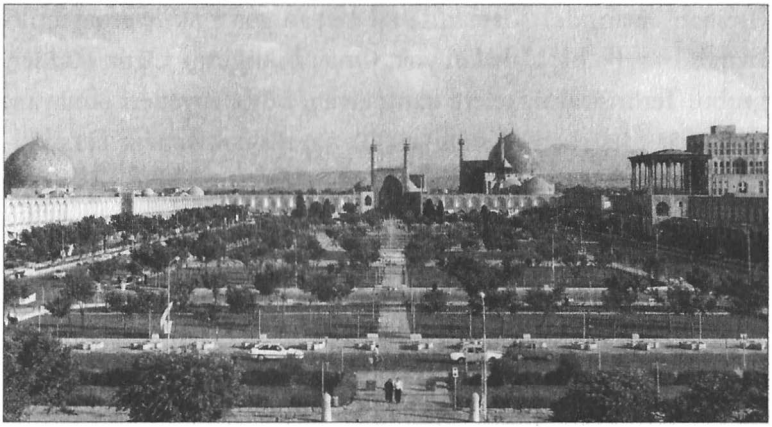
İSFAHAN

BİRKAÇ YILLIK özlemimi gidermek için beş günlük bir İsfahan seferi yaptım. Tabii hiç yeni yerler keşfetmeye niyetim yoktu ama İsfahan gibi yerde ister istemez yeni yerler keşfediliyor. Selçuklu İsfahanı'nın başkentliğinden kalma Cuma Mescidi Mahallesi ve bizzat mescidin kendisi, ilgili bölümleriyle bildiğimiz (mütearife), muhafaza ettiğimiz eski bilgileri değiştirmeyi gerektiriyor. Yeryüzü mimarisinde merkezî kubbe, 533'teki Ayasofya'dan sonra sanat tarihinde büyük bir gelişme göstermedi. Ayasofya çok özgün bir Roma yapısıydı ama Cuma Mescidi'nde kubbenin kullanılışı Roma'daki Pantheon gibi değil; yeni bir teknik arayışı var. Selçuklu devri mimarisi ise uzun bir geçiş dönemini temsil ediyor.

İsfahanlılar Şehri Koruyor

İran, Asya'dan bizim tarihimizin en anlamlı köşesine uzanan bir yer. Safeviler devri İran'ı ise Türk medeniyetinin 12.-13. asrını (Selçuki) ve Safeviler devrini (16.-18. asrı) temsil ediyor. Safeviler devri İsfahan'ı, Rönesans İtalyası'nı tanıyan ve taklit eden bir merkez ama arkasındaki 2.000 yıllık geleneği terk etmeden; o yüzden de muhteşem. Şehirde artık Türk grupları görüyorsunuz ve tek tek gezinen Türkleri. Yeni Türkiye'nin insanı değişiyor; başka şeylere bakıyor.

Bu geziyi organize eden, Aktüel Tarih Dergisi'nin yazarlarıyla birlikte Shahzadeh N. İgual'dı. Çok tanıdığımız ve gördüğümüz yerleri bile yeniden gezmekte fayda var. 1990'ların sonunda

Nakş-ı Cihan Meydanı.

Almanya Eski Federal Cumhurbaşkanı Richard von Weizsäcker'i İsfahan'da gördüğümde, " Burayı daha evvel gördünüz mü?" soruma "Hayır" cevabı vermişti. "Bu büyük bir gecikme, İsfahan'ı görmeden hayat ve ölüm anlaşılmaz" demiştim. Malum, Goethe'nin Napoli için yaptığı bir tasvirdir. Bence İsfahan ve Yezd bu dünyayı daha yoğun verir. Dudak büktü. Öğleden sonra kendisine Mescid-i Cuma'da rastladığımda şehrin derin bilgili genç baş mimarını dinlemekteydi. "Çok bilgili bir adamdır" dedim. "Evet, hatta çok çok bilgili" dedi. "Siz öğleden evvel söylediğinizde haklısınız" diye devam etti. Eh, İsfahan bu, herkesi çarpar; eğer İstanbul olmasaydı. Ama şunu söylemeyelim; İsfahanlılar şehirlerini İstanbullulardan çok daha titizce ve bilgece koruyorlar.

Bugünlerde İran Azerbaycanı'ndaki Türkler kendilerine "Azeri" denmesinden şikâyet ediyor. Azerbaycanlı, Azeri demek değil, haklılar. Bu yanlışı, konuşma arasında herkes yapabilir. Ama kasıtlı ve tutarlı olarak kullanmak ve yazmak kabul edilebilir bir tutum değil. Coğrafyada Azeriler var; Hazar Denizi'nin güney kıyısında Bender Enzeli ve Gilan çevresinde yaşayan tatlı dilli, Sasaniler'den kalma bir grup. Böylelerine İran içlerinde de

(İsfahan civarında) Kirman'da da rastlanıyor ama Azerbaycanlıların bu vasıfla hiç alakaları yok. Onlar bildiğimiz Oğuz Türkleri grubu. Terörist aktivitelere katılmayan, böyle niyetleri olmayan, tahripkâr (destructive) milliyetçilik yapmayan, İran'ın Fars kültürünü çok iyi bilen ve kullanan ilginç bir grup.

Birliktelikten Barış Doğar

İran'da rastlanan Azerbaycanlılar kadar orijinal, yapıcı, katkılı, renkli ve geçimli bir nüfus bulunamaz. Nüfusa dayanan bir zorbalık ve ucuz politikaya hiçbir zaman katılmadılar. Bunu herkesin bilmesi gerekir.

Adlandırma teknikleriyle etnik politika gütmek, belirli grupları bu şekilde örtmek çok yanlıştır ve istenmeyen tepkiler yaratır. Şüphesiz ki Seyyid Ahmed Kesrevî gibi önemli bir filozof ve çağdaş İran tarihçisinin bu konuda farklı görüşleri vardır ama geçerliliğini ciddi tarihçi metotlarla ispat etmiş değildir. Eski çağ tarihleri ve yeni zaman tarihçiliği ikna edebilmek için farklı tarihyazıcılık yöntemlerine muhtaçtır; galiba Ahmed Kesrevî'de bu yoktu. *İran Meşrutiyet Tarihi* eserini dost düşmen herkes hayranlıkla okur; ama eskiye gittikçe tarihyazımının acemi bir yorumcusu.

İran-Türkiye ilişkileri, Amerika ve Rusya eksenindeki çatışmanın dışında. Böyle olması hatta daha yakınlaşması her iki tarafın da çıkarına uyar. Orta Doğu tarihinin gelenekleri, kültürel yapısı ve toplumsal kompozisyonu dünyada tanıdığımız sorumsuz global kuvvetlerin çatışmasından çok farklıdır. Üstelik İran ve Türkiye küçük devletler camiasında olmadıkları için onların makul birlikte hareketi, gerilimlerinden daha yararlı ve barışçıl sonuçlar getirir.

TEBRİZ

İran'ın Dört Mevsim Yaşayan Bölgesi

TEBRİZ İran'ın dördüncü büyük şehri. Sanayi açısından Tahran'dan sonra geliyor. Tebriz'deki yaşam, ne olursa olsun İran'ın diğer şehirlerine oranla daha renkli... İran Azerbaycan'ının okumuşları ilginç kişiliklerdir. Bir kere Türkçeyi iyi bilirler. Farsçaları da onun kadar iyidir. Farsça daha çok okudukları bir dildir. İkincisi farklı dil grubundaki ustalıklar dolayısıyla İngilizcelerini de daha renkli ve yerinde kullanırlar. Bu okumuş takımın içinde hele daha geçmiş kuşaklarda Fransızca, Rusça ve Arapça bilenler de az değildi. Zaten tanıdıklarım ve girip çıktığım üniversite ve yazar çevrelerinde kullanılan dil ve üslup ile verdikleri kaynaklar, bilgi dağarcıkları beni her zaman hayran bırakmıştır.

Eskiden Sovyet Azerbaycan'ı dediğimiz bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti'nin okumuşları da geniş bilgilidir ama İran Azerbaycan'ındakilerin kaleme aldıkları ilmi araştırmalar galiba birçok bakımdan daha kapsamlı. Türkiye'deki Azerbaycanlılar bu bakımdan bu bölgeye göre çok dikkate değer bir gruptur. Farsçalarının yanında eski Pahlevi metinlerini okuyanlar, yani Sasanilerin kullandığı Estrangelos tipi yazıyı bilenler dahi vardır. Bizim gençliğimizdeki Türk-İran uzmanları İstanbul'un verimli muhitinde bu dili ve edebiyatı en güzel şekilde öğrenebilmiş, bilimsel araştırmalara yönelmişlerdi. İstanbul'daki Azerbaycanlılar da okuma-yazma ve sohbette, doğrusu insana çok görüş kazandıran, bilgili kişilerdir. Her toplumda böyle seçkinlere az rastlanır.

Tebriz İran'ın dört mevsimi yaşayan bölgesidir. Kışları neredeyse Erzurum gibi soğuk ve yazları da Ankara kadar sıcaktır. Kültürel çevresi itibarıyla Tebriz doğu sınırlarımızdaki Urmiye Gölü'ne ve Hazar havzasındaki Gilan ve Mazenderan'a kadar uzanır. Yerleşme tarihi çok eskidir. Hasanlı kazılarının buluntuları Tahran ve Tebriz Üniversite Müzesi'nde teşhir ediliyor. Tebriz ise Türk tarihinde her yönüyle 11. yüzyıldan itibaren yoğunlukla yer tutar.

İki Devrim Tebriz'den Çıktı

Selçukluların ardından İran'ı fetheden İlhanlı Moğollarının başkenti olmuştur. Mimari eserlerin başında Kapalıçarşı'sı ve sayısız cami, medrese ve türbe gelir. Tebriz mimarisinin özgün örneği ise Meşrutiyet Müzesi'dir. Anadolu beylikleri ve ilk dönem Osmanlılık üzerindeki tesirleri çok açık olan Tebriz'den Evliya Çelebi sitayişle söz eder. Onun tasvirlerindeki binaların çoğu bugün yok. Ama kalıntılar bile insanı etkiliyor. Anadolu'ya âlim, mimar ve devlet adamı sevk eden bir bölgeydi. Bu sırf Anadolu için varid değildir. Timurlular devrindeki Herat ve Orta Asya'da da aynı ölçüde Tebriz'in etkisi açıkça görülür. 14'üncü yüzyıla kadar Tebriz'in ismi Orta Asya, İran ve Anadolu dünyasında sık geçer ve daha da geçecektir. Tebriz'in son senelerde ilginç bir araştırma alanı olması tesadüf değildir. Bugünkü Tebriz'in nüfusu iki milyona yaklaşmıştır. Mazide İran ülkesinin Osmanlı ülkesi elinde kısa süre kalan bir üleşidir bu birliktelik; yarattığı neticeler bakımından Osmanlı-İran çekişmesini de güçlendirdi. Akkoyunlular, Safeviler ve Kaçarlar aslında Türk hanedanıdır ama İranlılık onları çok fazla şekillendirdi çünkü İran kavramı ve kimliği bu coğrafyadaki Türk devletinin icadı değilse de anlam geniş ölçüde kullandıkları bir isimlendirme ve bir kimliktir.

Hiçbir ülkede birbirinden bu kadar farklı iki dili konuşanların birbirini bu kadar anladıkları görülemez. Tabii İran Türkleri, Fars kültürüne daha çok tutkundur ve gerçek Farslıların Türkçeyi

bildiklerinden daha iyi bilirler. Çağdaş İran'ı biçimlendiren ve birbirine zıt gibi görünen iki devrim Tebriz'den çıktı. 1905 anayasacılık hareketi ve nihayet 1979'daki, bugünkü rejimi getiren hareketin merkezlerinden birincisi Tebriz'di. Azerbaycan'ın yetiştirdiği parlak bir aydın olan Ahmet Kesrevi, "İran Meşrutiyeti'nin Tarihi" adlı eserinde bu görüşleri destekleyen deliller sunmakta ve yorumlar yapmaktadır.

Bugünkü Tebriz, artan nüfusu ve yükselen binalarıyla eskisinden farklı. Nüfusuna oranla kalabalık sayıda kitapçı ve musiki eserleri satan dükkân mevcut ve tabii Tebriz'de ses ve sahne sanatkârlarının sayısı da kalabalık. İran'ın dördüncü büyük şehri olan Tebriz'de sanayi Tahran'dan sonra ikinci dereceyi alıyor. Tebrizliler her yerde müteşebbis ve faal iş adamları zümresi. Yaşam İran'ın diğer şehirlerinden daha renkli, hele Azerbaycan mutfağının üstünlüğü tartışılmaz. İran Azerbaycan'ı ile Türkiye arasındaki kültürel ilişkiler arasında artma eğilimi görüyorum, bunun artması bizim tarih ve dil bakımından öz kaynaklara yönelmemizi, daha kişilikli yorumlara gitmemizi sağlayacaktır.

MAVİ BİR ŞEHİR İSFAHAN

İSFAHAN rahatlamış. Çarşılar canlanıyor. Ama bir müddet sonra, turist kalabalığıyla sakin ve tecrit edilmiş yalnızlığı içindeki asaleti kalabilir mi diye düşünmüyor değilim.

Hayatımda beni en çok etkileyen şehirlerdendir İsfahan. Cihanın yarısı (nısf-ı cihan) sözüne karşılık Tebrizlililer "Eğer'i Tebriz nebaşed" yani "Eğer Tebriz olmasaydı" derler. Bu mahalli milliyetçilik çatışması bir yana, İsfahan Türk ve İran tarihi için en önemli merkezdir. Şehir eski İran'da Ahameniş ve Sasaniler zamanında önemli bir şehirdi. Kiros zamanından beri Yahudi tarihi için önemli olan bir Yahudi cemaati de şehirde vardı. Fars eyaletinin ve İran kültürünün merkezidir. Zerdüşti tapınakları, şehir civarında bazı yerleşmelerdeki sessizlik kulelerini yani Zerdüştilerin ölülerini kuşların parçalaması için bıraktıkları yüksek mezarlıkların kalıntılarını bugün bile görürsünüz.

Planlı Bir Merkez

Asıl önemlisi 11'inci asırda Selçuklu İmparatorluğu'nun büyük başkentiydi. Ondan sonra Şah Abbas (Büyük) zamanında, Safevilerin başkenti Kazvin'den tekrar İsfahan'a nakledildi. Bu ikinci nakille İsfahan yeniden abad edildi. Asıl önemlisi bugün Meydan-ı Nakş-ı Cihan (dünyanın süslü meydanı) denen alanın İslam dünyasında görülmeyecek ölçüde büyük ve planlı bir şehir merkezi noktası olarak inşasıdır. Etrafında Âlikapı yani bizim Bâbıâli'nin karşılığı olan hükümet binası, Molla Lütfullah

Camii, Büyük Kapalıçarşı ve güney cephesinde de şimdiki Mescid-i Cuma o zamanki Mescid-i Şah yer alır.

Çinilerin hâkim rengi olan maviliğinden dolayı İsfahan, Zagros Dağları'nın eteğinde mavi bir şehirdir. Ortadan geçen Zayenderud dediğimiz nehir 4 milyon nüfuslu İsfahan şehrini ikiye ayırır ve köprünün üstündeki Allahverdi Han Köprüsü, Cüyu Köprüsü, bilhassa Hacu Köprüsü İtalya'daki Venedik ve Floransa'daki köprüleri kıskandıracak ölçüdedir ve daha zariftir. Bu köprülerin inşa ve kullanım mantığı aynıdır. Bunlar iki katlı yolun ve dükkânların yer aldığı uzun köprülerdir. 17'nci asrın bu parlak Doğu-Batı sentezine sahip şehrini bölen nehrin doğu yakasında yeni Culfa semti yer alır. Ermeni mahallesindeki müze ve kiliseler kayda değer yerlerdir. İran Ermenileri dün de bugün de müreffeh ve o kültürle bütünleşmiş bir gruptur. Şah Abbas zamanındaki handan çevrilen Abbasi Oteli, bu kentte kalmayı zevk bildiğim en önemli yerdir. Sultan Alp Arslan ve Melikşah devirlerinde oluşan Selçuki mahallesi de... 11'inci asrın Mescid-i Cuma'sı Vezir Nizamülmülk'ün eseridir dense yeridir. Timur'un bile bu camide yaptırdığı ilave bir bölüm (Kış Mescidi denir) vardır. Cuma Camii bütün Şark'ın en önemli eserlerinden; bilhassa Nizamülmülk'ün türbesi, kubbesi ve yapı tekniği itibarıyla bu asır için bir harikadır.

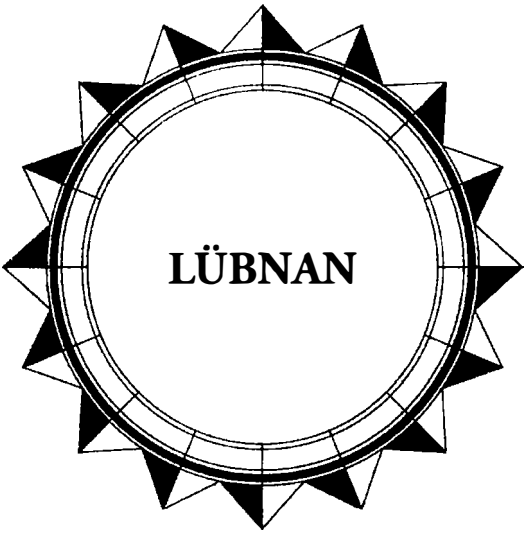
Kendini Koruması Güç

İranlı mimar ve sanatçıları her zaman takdir etmek lazımdır. En azından şehrin ortasına dikilmek istenen gökdeleni önledikleri ve yerle yeksan ettikleri için. İsfahan müzeleri, en başta Çehl Sütun Sarayı -ki Safevi hükümdarları için tıpkı bizim Topkapı'daki arz odası gibi bir nevi kabul salonu işlevini görmüştür. İsfahan hâlâ hakkıyla hünervaran denen sanatçıların işlediği çarşılar ve kütüphanelerle günlerin geçirileceği bir şehirdir.

Doğrusunu söylemek gerekirse birkaç yıldır İsfahan'a uğramamıştım. Reisicumhur Ruhanî iktidarı aldıktan ve İran dış

politikası Suriye krizini bile kendi çıkarına çevirdikten sonraki dönemde şehre tekrar döndüm.

İsfahan rahatlamış; gecenin karanlığı neşeli bir aydınlığa dönüşüyor. Çarşılar canlanıyor. Artık gece meydanın kenarında oturup eski İsfahan'ı hayal etmek, Hacu Köprüsü'nün üzerinden Sufi Dağı'nı seyredip Safeviler İran'ını düşlemek mümkün olur mu? Yoksa her yer İtalya şehirleri gibi paldır küldür turist gürültüsünün içinde mi kalır? İsfahan gibi güzelin kendini koruması güç.

LÜBNAN

DÜNYADA Lübnanlılar kadar bir kültürün, bir yaşam biçiminin etrafında toplanan ama birbirleriyle din yüzünden bu kadar ayrı düşen toplum az bulunur. Üretmek ve bölüşmek kadar bunu sağlayacak bir siyaset ve liderlik de çok mühim. Çok sevimli, her zaman beni kendine çeken, çok sık gider olduğum ülkede bunun eksikliğini görür gibi oluyorum.

Cünye, Beyrut'un kuzeyinde bir liman şehri. Daha çok Maruni Hristiyanların yaşadığı bir yer. Zengin restoranları, gece kulüpleri ve moda merkezleriyle tanınıyor. Cünye, Beyrut inkişaf edene kadar bütün Lübnan'ın korunaklı bir limanıydı. Tarihteki Fenike yerleşim yerleri de bunun civarındadır, Biblos ve Batroun gibi...

Lübnan'ın şehirleri bile belirli dinî gruplara göre oluşuyor. Etnik demiyorum çünkü herkes Arapça konuşuyor. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son devirlerinden beri yerli-yabancı

herkes Suriyeliliğin ayrı bir kültür olduğunu ispat etmeye çalışır durur. Bilhassa Fransızlar; Peder Hanery Lemmons gibi Felemenk asıllı bir Cizvit rahibin Suriye eserine izafeten bir büyük Lübnan kurmaya kalkmışlardı. Maalesef hiçbir unsur ve eleman hatta Arap dilinin kendisi bile herkesin etrafında birleştiği bir kimliği ortaya koyamadı. Lübnan'ın iktisadi hayatı, toplumsal kurumları hatta siyaseti şaşılacak derecede tezatlarla dolu. Mesela birbiriyle kapışan grupların ülkeye elektrik jeneratörünü ithal ettiklerini ve bu tekel yüzünden barajların yapılmadığını ve Lübnan dağlarının sularının boşa akıp gittiğini görebilirsiniz veya üç siyasi liderin çöp ihalesini üstlendikleri için başkalarının bu sahaya giremediğine şahit oluyorsunuz. Özellikle Osmanlı'nın dar sahadaki Cebel-i Lübnan'ı bugün Fransız mandasından sonra daha da genişlemiş ama bu problemlerin de genişlemesi anlamına geliyor. Lübnan'ın Trablusşam ve Sayda gibi Sünni Müslümanlarla meskûn bölgelerinde Türkiye ve Türklere düşkünlük var. Lübnan'ın silahlanmaya karşı ve barışı tercih eden grubu Sünniler, kültürel kurumlara önem veriyorlar ve Türkiye'nin desteğini istiyorlar. Mesela Trablusşam'da Türkçe dershane ve kurslar çok geniş bir kitle tarafından devamlı talep ediliyor.

Buradaki Muhammed'ül Emin Camii'nin bitişiğinde iki de kilise var.

İyi Sanatçılar ve İyi Mimarlar

Lübnan'ın geleceğinde başka iklimler var. Cünye'nin etrafında Cebel'e doğru uzanan bir Maruni bölgesi, 19. asırda kapıştıkları Dürzilerle birbirine yaklaşıyor gibiler. Bütün Lübnan'ın bu en güzel ve zengin bölgesi şu anda aynı zamanda en huzurlu yer. Ama devran ne gösterir, belli olmaz. Lübnan'ı iç savaştan sonra yeniden kuran Refik Hariri Saydalı'ydı. Sokullu Mehmet Paşa'nın 16. asırdan kalma Vakıf Hanı'nı mütareke döneminde Fransızlar ele geçirdiler. Halkın "Han-ı Frenc" dediği bu yeri suikasta kurban giden başbakan, 49 yıllığına kiralayıp restore

ettirmişti. Osmanlı eserleri Sünni bölgesinde daha çok saygı görüyor. Bir şeyin üzerinde ısrarla durmamız ve ülkenin hakkını vermemiz gerekir; Lübnanlılar iyi sanatçı ve iyi mimarlar. En güzel modern İslami eserler ve camiler Lübnan'da. Mesela Fatih Sultan Mehmet adına yapılan ve ana caddede dar bir arsa üzerinde kat kat yükselen caminin hem uyumlu minareleri hem de binanın silüeti hemen göze çarpıyor; bizdekinin aksine minareyle gövdenin uyum oranı çok ilginç.

19. asırda Marunilerle Dürzilerin kapışmasından dolayı 1861'de Cebel-i Lübnan'ın başına Osmanlı tebaasından bir Hristiyan mutasarrıf tayin edildi (ilki Ermeni Katolik David Paşa'ydı) Hristiyan ve Dürzilerin kalabalık olarak yer aldığı bir meclis kuruldu, bu mecliste Sünni ve Şii temsilciler de vardı. Cevdet Paşa ve Fuat Paşaların icadı olan bu yapıyı 1942'de bağımsızlık verilen Lübnan Cumhuriyeti'nde Fransızlar benzer bir yapıyla tekrarladı. Hariri iç harpte perişan Lübnan'ı yeniden restore etti. Ama ülkenin durumu gelişemedi ve yapılanın aksine ülke ekonomisi ve uzlaşma ile üretimin etkinliği de gelişmedi. Güzelce restore edilen binaları ise pahalılığından dolayı kiralayan yok.

Bugünkü Suriye'de muhtelif dinî gruplar nasıl karmakarışık bir şekilde yerleşmiş ise Lübnan'da da benzer bir durum var. Bu ülkede müttehid yahut monolit (yekpare) kendi içinde tutarlı bölümler kurulması düşünülemez. İnsanlar huzurlu bir yaşamı belki de çok istemiyorlar diye düşünmek mümkün. Çatışma ve gerilimden çoğunluk şikâyet eder ama bununla geçinenler de vardır. Ama terör yüzünden birlikte kullandıkları otobüs, metro ve tren yok... Yeni nesiller ise ilk bakışta daha sıcak bir ülke kurmak niyetinde.

Yazmaya Meraklıdırlar

Lübnanlılar kadar Lübnan tarihini yazmaya meraklı olan bir ulus da görünmez. Herkesin yazdığına bakarsanız "Bunlar niye ve nasıl kavga ediyorlar?" diye sorarsınız. Kemal Salibi, Mustafa Halife

gibi tarihçiler Lübnan'dan bahsediyor. Eğlence yerlerinde hangi dinden olursa olsun, Lübnanlılar eğleniyor ama iktisadi hayatta ve siyasette bu Lübnan'dan pek eser yok gibi. Lübnan'daki belki de dünyanın en iyi bankacıları kasalarındaki rezervleri akıtacak yatırım bulamıyorlar ve dışarı açılıyorlar. Acaba Fenikelilerde mi böyle bir dünyanın içinde doğdukları için bütün Akdeniz'e yayılmışlardı?

Ümmü Gülsüm "Kahire'nin yanında en iyi dinleyici Beyrut'tadır" dermiş. Lübnan'ın Butrus el-Bustani, Charles Issawi gibi Hristiyan tarihçilerinin, Halil Cibran gibi şairlerinin ya da Amin Maalouf gibi romancılarının ülkelerinde ve Mısır'da ve Filistin'de bugün bile hayranlıkla okunan eserler çıkardığı gerçek ama bazen bu da birliktelik için yetmiyor. Üretmek ve bölüşmek kadar bunu sağlayacak bir siyaset ve liderlik de çok mühim. Çok sevimli, her zaman beni kendine çeken, çok sık gider olduğum ülkede bunun eksikliğini görür gibi oluyorum.

Beyrut'un Cemaatsiz Sinagogu...

Lübnanlı Arapların niteliği çok değişik. Mesela bugün Lübnan'da Yahudi nüfus yok gibi bir şey. Bununla birlikte Beyrut'un güzel, merkezî sinagogu, boş dursa da restore edilmiş. Cemaatsiz sinagogun restoratörlerinin Hristiyanlık'tan dönmüş eski Museviler olduğunun fısıltı gazetesiyle dolaştığı görülüyor. Padişahın kendisi buraya uğramasa da merkezde bir IV. Murad Camii var. İlk Müslüman camisi ise Suriyeli Türkmen ağalarından birinin yaptırdığı 1526 tarihli bir eser.

Çatışma da olsa, soğukluk ve gerilim devam etse de binalara kadar o eski Lübnan yaşıyor ve yaşatılıyor. Galiba her şeye rağmen Lübnanlı denen taifeyi öbür Araplardan farklı kılan özellik de budur.

ORTA DOĞU'NUN RENKLİ VE ÇİLELİ ÜLKESİ

LÜBNAN; yani Fenike bir deyimiyle de Medyen diyarı, Akdeniz'in en üst düzeydeki ülkelerinden biri. Bugün yaşadığımız medeniyetin önemli bir kısmını Fenikelilere borçluyuz. Kullandığımız camdan, gemiciliğimizden, birçok kimyevi maddelerden, kumaş sanayisinden tutunuz da ticari pratiğe kadar. Akdeniz'in kökeni Fenike alfabesi, o da bir Sami dil alfabesi... Ama daha kıvrak, teknik üstünlüğü var; fonetik harfler ve seslileri daha zengin ifadeli olabiliyor ve Yunan-Latin alfabesinin ilk basamağı. Bu dil küçük Malta adaları ve Lübnan'ın atası. Merkezî kalıntıları ve alfabe bugün bu yerlerde yeniden mülahazaya (consideration) ve tartışmaya konu oldu. Bu aynı zamanda Akdeniz'in limanlarındaki yarı korsanlık ve köleliği de yaşatan bir medeniyetti. Bugün Atlas Okyanusu'na kadar uzanan Cádiz Akdeniz'in her tarafındaki eski şehirler (Kartaca, Leptis Magna, Malta adasının belirli yerleri) bu ırkın eseridir.

Lübnan, Arap dünyası içinde Hristiyanlığı ilk benimseyen ve bugüne kadar da koruyan bir Cumhuriyet'tir. Hiç şüphesiz ki renkli bir halktır. Aynı âdetleri, aynı ruhu benimsemekle birlikte din farkı onların tarihinde çok büyük çatışmalara da neden olmuştur.

400 Senelik Türk İdaresi

Osmanlı hâkimiyetindeki; yani Yavuz Sultan Selim Han'ın fethinden itibaren Lübnan 400 sene boyunca Türk idaresinde kaldı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransız mandası kontrolüne

geçti. Manda yönetimi Lübnan'da zaten var olan Fransız kültürünü ve Fransızca düşkünlüğünü geliştirdi ve Lübnan'a eski statüsünü verdi; yani Osmanlıların en başta Keçeçizâde Fuad Paşa'nın, Cevdet Paşa gibilerin 9 Haziran 1861 tarihli Cebel-i Lübnan Nizamnamesi'yle verdiği statüyü; çok milletliliği.

Cebel-i Lübnan ve aşağıda da Beyrut vilayeti bu ülkeyi oluşturuyordu. 1940'lardaki uzlaşma ve kuruluş çalışmaları bu anlaşma üzerindedir. Cumhurbaşkanı Hristiyan, Başbakan Sünni olacak. Meclis Başkanı ona göre bir başka gruptan olacak. Şiilerle Dürzilerin payı aynı olacak. Her kalabalık cemaatin bir ya da birkaç bakanlıkla temsiline dikkat edilecek. Mahalli meclisler Lübnan Parlamentosu'nda buluşacak.

Orta Doğu'nun İsviçre'siydi

Lübnan, Orta Doğu dünyasının İsviçre'siydi. Bankacılık ve dünya ticaretinin bütün kilit noktaları oradaydı. Bu mutluluk devam ettikçe mesele yoktu ama 1960'larda başka akımlar ortaya çıktı. Bugün Lübnan uzun ve yıkıcı bir iç savaştan sonra yeniden kurulma çabasında. Ne var ki yeniden kurulmanın böyle bir atmosfer içinde gelişebileceği şüpheli. Nitekim Lübnan'ın Marunileri ve Cebel'deki Dürziler; yani Osmanlı devrinde birbiriyle çatışan iki ayrı dinin, iki ayrı ırkın temsilcileri bir araya geliyor.

Arapça konuşmalarına rağmen kendilerini Arap hissetmedikleri de çok açık. Şimdi bir araya gelip Cünye başkent olmak üzere Cebel'i kapsayan mutlu bir Cumhuriyet kurma iddiasındalar. Eğer bu devam ederse istedikleri gerçekleşebilir. Bilmiyorum, bu kadar sıkıntılı geçmiş kendilerinin de dahil oldukları bu kavga onlara bunu sağlayabilecek mi? İyi olan şeyin yaşaması herkese yararlıdır. Mutlu ve işe yarayan Lübnan'ın varlığı etrafa da yarar sağlar. Aksi ise ortalığı bulandıran bir rejim haline dönüşebilir.

Sedirler Ülkesi

Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nin ve Nazi Almanyası'nın etkisiyle ortaya çıkan dünyada Lübnan Cumhuriyeti'nin 1943'te kurulması bir oldubittidir. Hiç şüphesiz ki bugünlerde 79. yılını kutladığımız bu vaka hâlâ Sedirler Ülkesi'ne bir barış ve sükûn getirmiş değil. İdarede, iktisadi hayatta bilginin, başarının ve zekânın yanında akıl dışı davranışlar da rol alıyor. Bu, Orta Doğu için olumsuz bir gelecek gibi görünüyor. Ama umut edelim; tarihin eski medeniyetlerinin çocukları yakın gelecekte pekâlâ kendi geleceklerini toplayabilsinler. Bu renkli ülke küçük de olsa tarihî dokusunu anlamak bir imparatorluğun tarihini anlamak kadar zor. Lübnan tam bir Roma-Osmanlı yansıması. Onu bu hâliyle yaşatmak Doğu Akdeniz'in mirasına sahip çıkmak demek. Dünya seyirci, karıştırıcı ve kışkırtıcı değil, yardımcı ve yaratıcı olmalı.

BEYRUT

BİR YAKIN TARİHE, yakın tarihi yaşayanın gözlediği, tecrübe ettiği günlere değineceksek... Güzelim Halep'ten, Şam'a, Beyrut'a, Beyrut'tan eski Kudüs'e. Tekrar Amman üzerinden Şam ve geri dönüş. O yıllardaki Türklerin Arabistan gezileri böyleydi. Çoğunlukla toplu pasaportla seyahate çıkan öğrenciler vardı. Kimsenin fazla alışveriş yapacak hali yoktu ama alışveriş yapacak bir-iki kişi de kafilede yer almıştı. Dünyayı gördükleri yoktu. İki arkeolojisi öğrencisi kız daha Halep Kalesi'ndeyken "Bu harabenin ortasında ne yapacağız ki? Beyrut'a gidelim" diye yakındılar.

Beyrut'u niçin çarpıcı bulduğumuz açıktı. Halep'in eski atmosferi, Şam'ın yakın zamana kadar korunan tarihi folklorik görünümü bizim millete ilginç gelmiyordu ama sınırdan içeri girdiğimizde Lübnan'ın ne olduğu anlaşılıyordu. Gümrük memuru bir güney Fransız iş adamı kılığında geldi. Gözlüğünden ceketine kadar havalıydı. Çapkın gözlerle kızlara baktı ve indi. Artık Arap dünyasının refah çizgisinin ötesine geçmiştik.

1967 Mart ayı ve baharın ilk ayıydı. Türk-Arap öğrencilerin yer aldığı bu otobüs turuyla Orta Doğu sınırları içindeydik. Orta Doğu'ya ilk girişim değildi ama en ilginci olacaktı, çünkü İskenderun'dan Halep'e geçiyorduk. Beyrut'ta Kurban Bayramı arifesiydi ama aynı zamanda Paskalya. İki bayramın kesişmesi bütün bölgede gerginliğe sebep oldu. Şurası açıktı; uyuyan Hristiyan-Müslüman gerginliği Cemal Abdunnâsır'ın Pan-Arabist politikası, müftünün Abdunnâsır'ı ziyaret etmesi ve bu ziyaretin kutsanması ile doruğa çıkmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Lübnan'da eski iskele şehri Cünye'den sonra yarattığı modern Beyrut birçok yönüyle İstanbul'da, İzmir'de, İskenderun'daki hayatı geçmişti. Hiç şüphesiz ki ahalinin bir kısmının uğradığı restoranlara öbürü girmeye hayal edemezdi. Çarşıda Burç Meydanı'nda satılan işporta mallar dahi bizde her yerde görülmeyecek kalitedeydi. İthalat o tarihte milliyetçi Çin'den, Singapur'dan, Fransa'dan Amerika'ya her yeri içeriyordu. Gelir farklılıklarının etnik gruplaşmalara tekabül ettiğini söylediler ama herkes kendince memnundu. Çarşıda birilerini gördük. İlginç galabiyeleri vardı. "Şu adamlarla görüşelim" dedik. Rehberlerin tercümanlığıyla işe giriştik. Herkes İstanbul'da akrabası olduğunu veya ne zaman gördüğünü anlatıyordu. Belli ki imparatorluğun eski liman şehri merkezin ötesine atlamıştı.

Burç Meydanı Harikaydı

Lübnan sedir çamlarıyla meşhurdur. Sedir ağaçlı bayrağı Lübnanlılar seviyordu henüz. Devletin anayasası, parlamento ve

Beyrut, 1928.

hükümetin teşkili 1848'deki Dürzi-Maruni çatışmasından sonra kurulan Cebel-i Lübnan Nizamnamesi'ni andırıyordu. Fransa'nın uyguladığı model buydu. Doğrusu Fransızca ve Türkçeyi bilenin pek sıkıntı çektiği yoktu. Önünden geçtiğimiz okullar bile daha dış görünüşünden eğitimin ne olduğunu gösteriyordu. Burç Meydanı bir harikaydı. Bugün orada patlamanın vurduğu son darbeyle bir harabe doğdu. Zaten Lübnan İç Harbi'nden beri Refik el-Hariri'nin yaptığı restorasyona rağmen Burç Meydanı artık eski Lübnan'ın ve Beyrut'un merkezi değil. (Hele son liman infilakından ve oluşan faciadan ancak 500 yıl sonra bu meydan arkeologların ilgisini çeker.) Parlamento gösteriş için yeniden düzenlendi. Restorasyonu Lübnanlı mimar yaratır ve diriltir. Lakin dirilemeyen gerilim ve entrikalarla ilerleyen siyasi yapı ve temsil durumudur; o geri gelemedi. Eski zamanlarda burada bir canlılık vardı. Bir müddet sonra, 1975'te iç harp başladı. Orta Doğu'nun tutarsızlığı; ne o parlak bankalar kaldı ne o tatlı hayat. Gördüğümüz binaların çoğu harabeye dönmüştü.

Yer Yer Lekelenmişti

İnsanlar Lübnan'dan kaçıyordu. Aslında 19. asırdan beri dışarıdan göç edilen bir ülkeydi. O göç edenler Lübnan'a dışarıda kazandıklarını yolluyordu. Bu kaçanlar da aynı yolu tercih ettiler ve bütün kurumları sarsılan ülke ayakta kalabildi. İç harp sona erdi. Refik el-Hariri ülkeyi restore etmeye kalktı. Hangi gruplarla iş birliği yaptığı biliniyor ama iş birliği ne mahiyettedir bir muamma. Suudi Arabistan'ın şımarık veliahdı, Hariri'nin suikastla kaldırılmasından sorumlu tutuluyor. Oğlunu ise tekme tokatla, üç gün hapsetmişti. Lübnan bir araya gelemiyordu. Gürül gürül akan şelalelere rağmen elektrik sıkıntısı çekiliyordu. Zira Dürziler ve liderleri jeneratör ithalini elinde tutuyordu. Çöpler ortadaydı çünkü yapılan ihalede yolsuzluk yapılmıştı. Eski müteahhidin,

yani belirli bir siyasi grubun çöpü devralıp almayacağı tartışmasıyla şehir pislik içinde hayatına devam ediyordu. Eski, zengin mahallelerinden gece bir yere ödümüz koparak geçtik. Fakirleşen mahalle sekenesinin bazısı, karı-koca dileniyordu. Güzellikler ve müreffeh zamanın ince zevki fakirliğin getirdiği kabalık ve pespayelikle yer yer lekelenmişti.

Cünye Başkent Olacaktı

Cünye, Beyrut'un aleyhine yeniden zenginleşiyordu. Beyrut da benim gördüğüm 1967 yılının Beyrut'u değildi ama Cünye çok öne geçmişti. Projelerden bahsettiler, Şiilerin tasallutu, her yatırımı önlemeleri ama kendilerinin aksine iş hayatına girmeleri basit gerilla etkinliklerini bir yöneticiliğe çevirmekteydi. Tarihî düşman Maruniler ve Dürziler bir araya gelmişti. Parlayan eski Osmanlı iskelesi Cünye başkent olacaktı ve Cebel'e doğru ne Şiilerin ne Sünnilerin oturmak istemediği Cebel mıntıkası iki-üç milyonluk nüfuslu bir yeni cumhuriyet olarak teşkilatlanma durumundaydı. Bu kuruluş halen ortaya çıkmadı ama olaylar onun yakınlaştığını gösteriyor. Lübnan sakinlerinin bir kısmı ahalinin öbür kısmını kervanın dışına iteleyerek kendi yoluna devam etmek niyetinde. Bunun Orta Doğu haritasının kabul edilemeyecek bir gelişmesi olduğunu söylemek zordur, olur mu olur.

İhmal mi Terör mü?

5 Ağustos günkü meşum patlama bir ihmalden mi oldu, yoksa tesadüflerinden istifade etmek isteyen bir Şii terörist aktivitesi mi? Yıllardır nitrat deposu halindeki kaçak gemi hamulesi, şehrin ortasındaki limanda nasıl duruyor? Limana halk "Port-Hizbullah" diyormuş. Ümitsiz kitle bütün politikacıları aynı mal diye nitelemekte haksız değil. İsrail bu işi kendinin yaptığını reddediyor, onların reddine âdeta Hizbullah da külah sallıyor.

Bir küçük memleketin son ümidini ve anılarını bile yok edecek bir facia başladı. Kimyevi patlama epidemiyle birleşiyor. Osmanlının 400 yıllık hâkimiyeti sonrasında çok huzurlu bir memleket ortaya çıkmış sayılmaz. Bununla nostalji ve restorasyonun mirası üzerinde durmak istediğim anlaşılmasın. Fakat bazı memleketler geniş kültürel tarihlerine, ananelerine pekâlâ diğerlerinden geri kalmayan akli ve bilimsel birikimlerine rağmen perişanlıktan kurtulamıyorlar. Batı'nın şehirlerindeki parlak Lübnanlıların bu derbederlikle ne alakası var diye sorabilirsiniz. Cevap nasıl olur onu bilemiyorum. Bugünün seçkinleri inzivaya çekiliyor. Ama orada da faal olacak unsuru yetiştirecek ve devleti ele geçirmeye çalışacak. Toplum kendilerinden böyle bir fonksiyon bekler ama o fonksiyonu yerine gelmez, seçkinler kayması olursa o vakit söz ayağa ve daha derin bir anarşiye adaylardır.

CEZAYİR

AFRİKA'NIN en büyük devleti, bütün Kuzey Afrika'nın en güzel, en tipik mekânları orada. Üstelik bunlar Türkiye'nin restorasyon desteğiyle ayakta. Dahası, ülkedeki Roma harabeleri muazzam önem taşıyor ve bunların farkına varmak Türkiye tarihini öğrenmek açısından da önemli.

Başkent Cezayir'in (Algir) Batı yakasındaki Oran ve Tilimsan'la doğudaki Konstantin'de konferanslar vermiştim.

Yukarıda andığım gibi Cezayir, Afrika'nın en büyük devleti. Bir zamanların Fransız Afrikası denen bölümün en uzun kıyı şeridi ve çölün en büyük bölümü bu ülkede. Petrol, gaz ve fosfat var. Bu zengin madenlerin bulunduğu bütün ülkeler gibi sanayi kalemleri ülkenin ihracatında çok az yer alıyor. İran gibi mazide ve haldeki sanat ve sanayi kapasitesi yüksek bir ülkeden tutun da, dünyanın sanayi devlerinden Rusya'da dahi durum aynı. Yeraltı zenginlikleri üretimi daraltan mekanizmalar yaratıyor.

Gelecek, Aydınları Renkli Kültüre Sahip Olan Ülkelerindir

Burası, Fransızcanın halen en zengin, en güzel şekliyle konuşulduğu ülkelerden biri ama 20-30 yıl öncesine göre halk, Arapçasını oldukça geliştirmiş. Bağımsızlığa kavuştukları zamana göre eğitimin bu konuda büyük katkısı var. Fransa'nın kasten bastırdığı Arapça ve Arap kültürü direnişte ve dirilişte. Gençlik Fransızcayı terk ediyor, bu kaçınılmaz sonuç ama muhafaza etmeleri de arzu edilir. Bütün dünya gibi beynelmilel bir dil olarak İngilizceyi öğrenseler de öbürünü de yanlarında tutmaları kendi lehlerinedir. Gelecek, aydın sınıfı renkli kültüre sahip olan ülkelerindir.

Fransızlar Hem Teorik Olarak Özgürlüğü Öğretti, Hem Öğrendiğini Haykırana İşkence Etti

Cezayir'in başkentindeki en büyük kitapçısı tamamen Fransızca yayın satıyor. Öbürleri Fransızca yanında Arapçaya yer veriyor. Çocuk edebiyatı üzerine Arapça, Fransızca ve İngilizce kitaplar var. Arapça ve İngilizce bu yolla öğreniliyor.

Genç Cezayirliler, millî kurtuluş savaşları ve Fransa konusunda çok hassaslar, haklılar da. Konstantin şehrinde Voltaire, Jean-Jacques Rousseau ve Lycée Domain gibi ünlü okullarda zamanında Cezayir'in en seçkin aydınları yetişmiş. Hepsine de mutlaka aydınlanma devrinin ve ihtilalin eşitlikçi, özgürlükçü, adaletçi fikirleri ve Fransa'nın bu konudaki katkıları öğretilmiş ama liselerinin yanı başındaki kışlada özgürlük savaşçılarına yönelik bitmeyen işkenceler yaşanmış ve bu savaşçıların birçoğu 1957-1958 yıllarında giyotinle idam edilmiş.

Cezayir'de Kalan Fransızlar Kimdir?

Başkent Cezayir'in (Algir) Batı yakasındaki Oran ve Tilimsan ve doğudaki Konstantin'de konferanslar verdiğimi söylemiştim.

Tilimsan, Cezayir'deki Endülüs kültürünü ve yaşamını temsil eden bir şehir. Onun yakınındaki Oran ise kıyıda yer alıyor ve İspanyol muasır kültürünün bir zaman çok etkili olduğu bir bölgeydi. Bugün bu izler silindi ama 16'ncı asırda İspanya orayı aldıktan sonra yakınlığı dolayısıyla koruyabildi ve Fransızlar Cezayir'i aldıktan sonra da karakteri İspanya gibi kaldı, bugün artık İspanyol çok az.

'Kurtuluş'tan sonra (1962) Cezayir'de Fransız nüfus da süratle azaldı. Bugün kalanlar yedi yıllık Cezayir Savaşı boyunca ana vatanları Fransa'nın emirlerine ve siyasetine değil, Cezayir halkının kişiliğine ve bağımsızlığına saygı duyan Fransızlar. Gitmemiş, kalmışlar, hatta mücadeleye Cezayir yanında katılmışlar. Cezayirliler de onlarla bir kavim halinde yaşıyor.

Muhteşem Lakin Hakikaten Gizemli Kasbah'ı Tırmanmak

Kasabalarda bir düzen ve temizlik hâkim. Eski eserlere düşkünlük var. Tilimsan'da Romalıların Pomaria dediği bölgede şehir meydanındaki Ulu Cami ve Sidi Hasan Camii'nin civarı birçok Orta Doğu ülkesindekinin aksine oldukça düzenli.

Başkentteki Barbaros Sarayı ve sahildeki Bey Sarayı gibi Garp Ocakları devrinden kalma binalara yerel sanat ve mimariyi iyi aksettirdiği için önem veriliyor. Fakat Cezayir'de üçüncü Napolyon devrinde İmparatoriçe Eugenie'nin isteğiyle tasarlanan semtler, ünlü geleneksel semt Kasbah'ı bir hayli yerinden oynatmış. Yine de belediye sorunları olan iki milyonluk başkent Cezayir'in Kasbah'ı (kasaba demek) muhteşem, göz alıcı binalar ve sokaklarla dolu. Onun korunması Kuzey Afrika'nın tümü için çok önemli.

Kasbah hep Cezayir'in Arap Mağribi karakterini korudu. Fransa buraya ancak ucundan sızmaya çalıştı. Cezayir'in bel kemiği orada yaşamaya ve direnmeye devam etti. Büyükelçilerimizden

Semih Günver'i okuyalım. Bağımsız Cezayir'e ilk o büyükelçi gitti. Ahmed bin Bella döneminden söz ediyoruz. Yönetici elit ve milliyetçiler Türkiye'ye karşıydılar, istikbali üçüncü dünyada; yani bloksuzlar arasında görüyorlardı. O zamanki yönetim Türkiye ve diplomatlarına soğuk davranıyordu.

O günlerde pek çarpıcı sayılmayacak bir olay yaşandı. Donanmamızdan bir firkateyn Cezayir Limanı'nın ziyaret etti. Âdet olduğu üzere sancak ve şeref kıtası bando eşliğinde karaya çıktı. Yürüyüşle şehitler anıtına çelenk bırakılacaktı. Büyükelçi ve askerî ataşe pek gösterişli olmayan biçimde müfrezeyi takip ediyor (Sefirin henüz makam aracı yoktu. Bu nedenle Volkswagen marka aracıyla takip ediyordu). Cezayir'in devlet erkânı ortada yok. Bando refakatinde müfreze ilerledikçe umulmadık bir gelişme, daha doğrusu bir patlama yaşanıyor. Kasbah sel gibi kıyıya dökülüyor "Allah-u Ekber ve viva la Turquie" sloganı ve nümayişi göğü titretiyor. Herkes orada Türkiye'yi hâlâ seviyor.

Turgut Özal'ın en düzgün hareketlerinden biri Cezayir ziyareti sırasında; uzun süre Fransa'yı Cezayir'e karşı desteklemiş olmamızdan dolayı o zamanın dış politikasını açıkça tenkit edip Cezayirlilerden millî meclis önünde özür dilemek olmuştur. Kasbah bazen Cezayir'e bazen hükümetimize yön veren bir bölgedir.

Sahil Kendini Nasıl Koruyacak?

Cezayir'in bir başka önemli sorunu düşen petrol fiyatları. Bu arada yollar yapılmış, fakat ülkenin büyük merkezleri arasında havayolu kullanmak şart. Güneydeki çöl mıntıkası kuzeye doğru yavaş yavaş ilerliyor. Sahil kendisini değişen dünya şartları içerisinde nasıl koruyacak, bu düşünülecek bir konu.

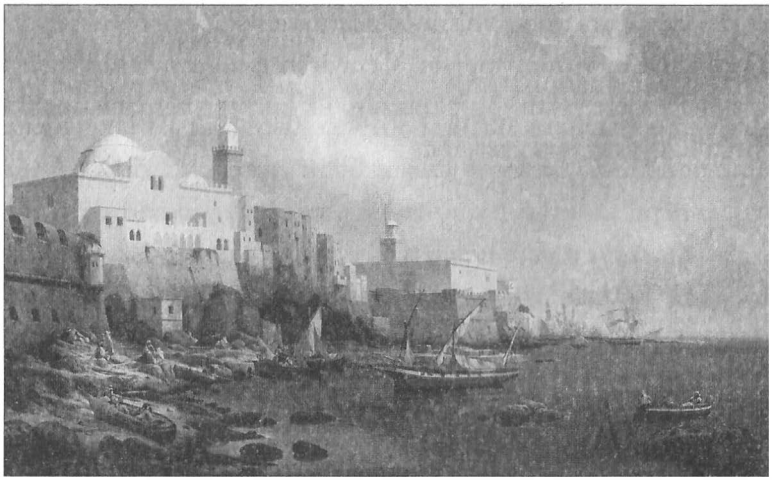
Cezayir'in bir küçük sorunu daha var. Son dört yüzyıllık tarihini incelerken Fransa dönemi tarihçilik açısından bir sorun yaratmıyor fakat Osmanlı dönemi için en büyük engel Türkçenin

kendisi. Son zamanlarda Cezayir Millî Arşivleri'nin girişimiyle Türk arşivleriyle aralarındaki ilişkiler artmış ama asıl sorun Cezayirli tarihçi gençlerin Türkiye'de ihtisas yapmaması.

Kuzey Afrika'nın En Güzel Ortamı

Hem başkentin hem de ülkenin adı Cezayir. Cezayir (Algir) sempatik bir şehir. Konstantin'i Fransızların istilasına rağmen yedi yıl daha savunan Emir Abdülkadir'in heykeli etrafındaki sokakları gezmek, Keçova (Keçiova) Camii'nin etrafında çarşıyı dolaşmak ve oradan Kasbah'ı tırmanmak, tadına doyum olmaz bir gezi. Keçova Camii Fransız devrinde katedrale çevrilmişti. Böyle bir eseri tarihi zedelemeden, her unsuruyla restore etmek ne kadar zahmetli ve sağlam sinir gerektiren ustaca bir iş. Bütün Kuzey Afrika'nın Tunus'taki Zeytinuye Külliyesi ile birlikte en tipik, en güzel ortamı burasıdır.

Cezayir yaz-kış gezilecek, görülecek bir ülke. Şartlar çok rahat değil, yorucu olabilir ama büyük problemlerle karşılaşılacağını zannetmiyorum. Doğrusu başkent Cezayir ve Konstantin

Cezayir Limanı, 1843, Niels Simonsen.

civarındaki muhteşem Roma kenti Tiddis'in harabelerini gezmek (ki burası Roma'nın kuzey Afrika'daki metropolü sayılır), Türkiye tarihini anlamak için de gerekli.

İbn-i Haldun Arapçası Öğrenmek

Tilimsan'da İbn-i Haldun'un ünlü *Mukaddime*'sini tasarlayıp yazdığı medresenin civarındayız. Diğer bir Türk Endülüslü tasavvufun önderi Sidi Ebu Medyen'in çok ziyaret edilen türbesi de burada. İnşallah yakın gelecekte Tilimsan'ın kalabalık öğrenci nüfusu civardaki çölün Arapçasıyla da temas ederek İbn-i Haldun gibi bir Arapçaya sahip olacaklar. Kabil dediğimiz Berberilerin dili ise artık serbest bırakılmış. Cezayir, Fransa'dan önceki geçmişini araştırıyor. Zira Kanuni Sultan dönemiyle 1830 arası tam üç yüz yıl ediyor. Bu üç yüz yılda Cezayir, bugünkünün aksine çok denizci bir devletti. Ülkenin askerî kuvveti buydu ve açıkçası Kanuni Sultan Süleyman döneminden sonra oldukça bağımsız, imtiyazlı bir beylikti.

Fransa'dan gelen yeni bir moda var. Osmanlı kolonyalist döneminden bahseden tarihçiler ortaya çıktı. Maalesef ülke içindeki kaynaklara ve geçmişin bilgilerine dikkat etmeyen bir tarihçilik yanlış yorum yapıyor. Cezayir'in millî arşivleri düzgün. Halkı Türklere yakın. Bürokrasinin, ilk kurtuluş zamanlarındaki kırgınlığı yavaş yavaş geçiyor.

BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ

DÜNYANIN geniş petrol yataklarından birine sahip olan ülkede, tarım yapılabilecek ve göçebelik dışında yaşam sürülebilecek alan yüzde 20'ye bile ulaşmıyor. Çölün tatlı görünümü malum ama bereketli değil ve çöl bereketli arazilerini eritiyor. Ama Cezayir iç savaşı ustalıkla durdurduktan sonra aklı başında bir laik yönetim uyguluyor ve fert başına millî gelir gözle görülür bir şekilde artıyor.

Cezayir Temmuz 1962'de Fransa'dan bağımsızlığını aldı. Bu, o ülkenin tarihinde devlet olarak ilk doğuşu değildir. Aynı adla Batı Akdeniz'de İstanbul'dan uzak bir deniz eyaleti konumunda (Cezayir-i Garb Ocakları) adıyla üç mümtaz eyaletten biri olarak Yavuz Sultan Selim devrinden beri Osmanlı İmparatorluğu içindeydi. Yalnız dikkat edelim, bu Kırım Hanlığı ve Erdel Krallığı gibi yarı müstakil statüde; yani "mümtaz bir eyalet" olarak kurulmuş olması demektir. Mümtaz eyaletlerin merkezin politikasına uygun bir şekilde dış devletlerle elçilik münasebeti bile vardı. Askerî bakımdan kesin bir şekilde merkeze raptedilmişlerdi. İlk beylerbeyi aynı zamanda kaptan-ı deryalığa da tayin edilen Barbaros Hayreddin Paşa'dır. Cezayir donanması aynı zamanda o tarihlerde devletlerin resmî bir yardımcı gücü olan korsan deniz kuvvetini oluştururdu. Burada da dikkat edelim, korsanlık deniz haydutluğu demek değildir. Nitekim Amiral Drake, Kraliçe Elizabeth'in önemli korsan amiraliydi. Merkez devletinin bilgisi ve emirleri dışında başına buyruk hareket edemezler, düşman devletleri istedikleri gibi yağmalayamazlardı.

Fransa'nın Sömürge Dönemi

Resmen 1830 Emir Abdülkadir'in isyan dönemi sayılırsa da 1844'e kadar Cezayir, Fransa'ya boyun eğmedi. Bundan sonra Fransa'nın tam bir kolonizasyonu ve sömürge dönemi başladı. Cezayir'de Fransa'nın sömürgeci ve daha beteri bu ülkeyi ana vatanın bölünmez parçası olarak gören tutumu bir yandan da ana vatanın denizaşırı parçası olarak bellediği Cezayir'in hakiki sakinlerini devamlı dışlaması, kültürlerini ve dillerini saf dışı etmeye çalışması (ki Arapçayı öğrettirmemekte bir hayli başarı gösterdi) yerli halkın aydınlarını ayaklanmaya sevk etti. Bir bakıma Fransız milliyetçilik politikası Kuzey Afrika'nın bu Akdeniz kozmopolitizmine yatkın insanlarına ters bir bilinç kazandırdı.

Çok Kanlı ve Uzun Süren Savaş...

Cezayir Harbi çok kanlı ve uzun sürdü. İsyan her yere yayıldı. Geniş kitlelerin infazıyla sonuçlandı. Bu nedenle Cezayir'de Fransız diline olan bağlılık kadar Fransız tavrına ve milliyetçiliğine de gayet sert ve haşin bir tepki elan devam etmektedir. Zamanlar neyi gösterir, bilinmiyor. Uzak vilayetleri merkez eyaletlerin dışında oldukça müstakil bırakmak, yıllık matbu bir vergi almak, silahlı kuvvetlerini kontrol etmek şartıyla bu statüyü vermek Osmanlı politikasına uygundur. Cezayir uzak bir bölgeydi. Fakat burada yine ilginç bir yapılanma vardır. Cezayir, Tunus ve bugünkü Libya'ya (Trablusgarp) giden yeniçeri statüsündeki kontrolcü kuvvetler klasik Balkan devşirmeleri olmayıp Anadolulu Türk çocuklardı. Mesela zabitlerin lakaplarında da bu görülür. (Tunus'ta Millî Kütüphane eski yeniçeri kışlasıdır ve hücrelerin kapısında odabaşının ismi kazınmıştır. Odabaşlarının kapı üstündeki bu ünvanları şöyledir; "beyliceli", "şişko" vs. gibi.) Bu kul sınıfı ister istemez Anadolu'ya bağlı kaldılar ve ilişkiler 19. asırda bile devam etti. İmparatorluğumuzun büyük amirali ve

reformatör Cezayirli Hasan Paşa veya 19. asrın büyük sadrazamı Tunuslu Hayreddin Paşa bu gibi büyük şahsiyetlerdir.

Soğukluğu Özal Azalttı

Bağımsızlık savaşının en kızgın savaşında Demokrat Parti hükümetinin dışişleri grubu bir çok bilmişlik gösterdi. Kıbrıs politikasında bizi destekler görünen Fransa'yı gücendirmeyelim diye Cezayir'e sırtımızı döndük. Bu Türk halkının umumi anlayışına uygun değildi. Nitekim Cezayir'e giden ilk elçimiz Semih Günver'in hatıratında da görülüyor.[3] Devlet erkânının soğuk duruşuna rağmen Deniz Kuvvetlerimizin birliğinin şehri ziyareti ve abideye çelenk koyuşu, bütün Kasbah'ın destek nümayişine ve alkışına sahne olmuştu. Bu nedenle Özal'ın bizzat oraya giderek, Cezayir Millet Meclisi önünde resmen özür dilemesi manasız bir soğukluğu da azalttı.

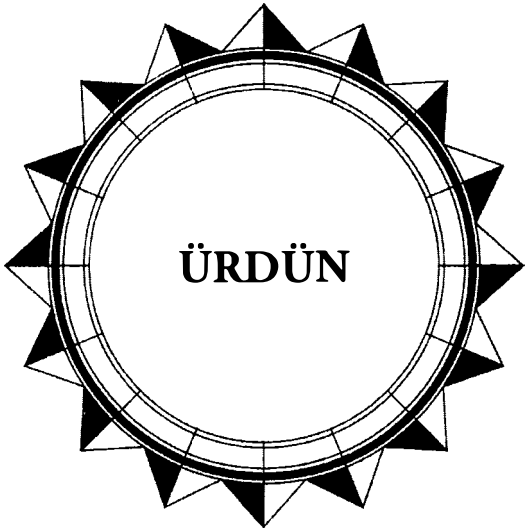
Gençlerine İmkân Sunalım

Bugün Cezayir'de inşaat sektörüyle başlayan bir patlama var. Türkiye aktif rol alanlardan biri. Osmanlı devri eserlerinin restorasyonunda da görev alınıyor. Bunlar yeterli değil. Asıl önemlisi kültür politikasıdır. Cezayir ikinci değil birinci derecede Fransızca kullanır. Aydın sınıflar için Fransızca önde geliyor ama burada da yaş grupları arasındaki fark ortaya çıkıyor. Gençliğin Fransızcayla ülfeti fazla değil ve gittikçe eriyor. Eğitim konusunda problemleri olan bir ülke. Yüksek tahsil konusunda Cezayirli gençlere imkân sunmalıyız. O ülkede lise öğretmenleri halen güçlü. Onlardan da fen derslerinde yararlanmalıyız. Buraya daima ülkeye uyum sağlayan ve Fransızca bilen büyükelçi ve diplomatlar yollamalı. Batı Akdeniz'deki bu güzel ve bize yakın ülkeyle gönül

3 Semih Günver'in hatıratı Dışişleri Bakanlığı mensupları arasında bir edebî şaheserdir.

bağları kurmak alelade bir diplomatik ilişki ve ticari çıkar olarak görülmemeli.

Unutmayalım Mağrib, Maşrık'tan çok farklıdır. Tunus ve Cezayir'e önem vermeliyiz. Anlaşmak için, Fransızca etki ve sempati için diplomatlar ve tüccarlar oraya bilmeli, hiç değilse bu medeniyeti biraz tanımak zorundalar.

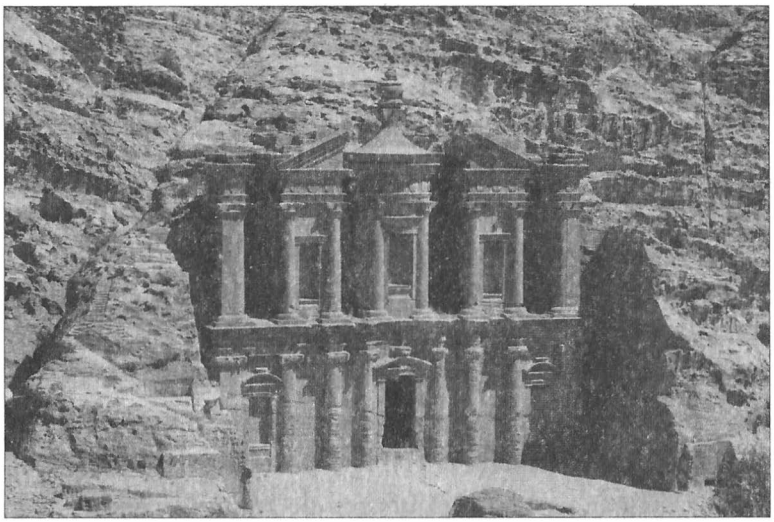
ÇÖLÜN PEMBE KAYALIKLARI ÜZERİNE KAZINMIŞ ŞEHİR: PETRA

ÜRDÜN, Arap dünyası içinde benim en çok ısındığım, hem mazinin izlerini hem modern dünyayı çok dengeli bir şekilde taşıyan hem de iki dünyayı birbirine çok iyi bağlayan bir ülkedir. Nüfusuna baktığımız takdirde (6.5 milyon) yüzde 95'i Müslüman olarak görünür ama bu Müslümanların içinde önemli miktarda Filistinli göçmen, daha ilginci Osmanlı döneminden kalma Çerkezler ve her şeye rağmen ülkenin ve kraliyetin bel kemiği sayılan Bedeviler vardır. Ürdün ordusunun temelini ve kraliyetin muhafız kıtalarını Çerkezler ve Bedeviler üstlenmiştir.

Hicaz demiryolu hattı bugün bile kullanılıyor. 1922'de siyasal kimliği tanınan ve 1946'dan itibaren de Haşimi Ürdün Krallığı olarak bağımsızlığını İngiliz mandasının bitimiyle edinen bu genç

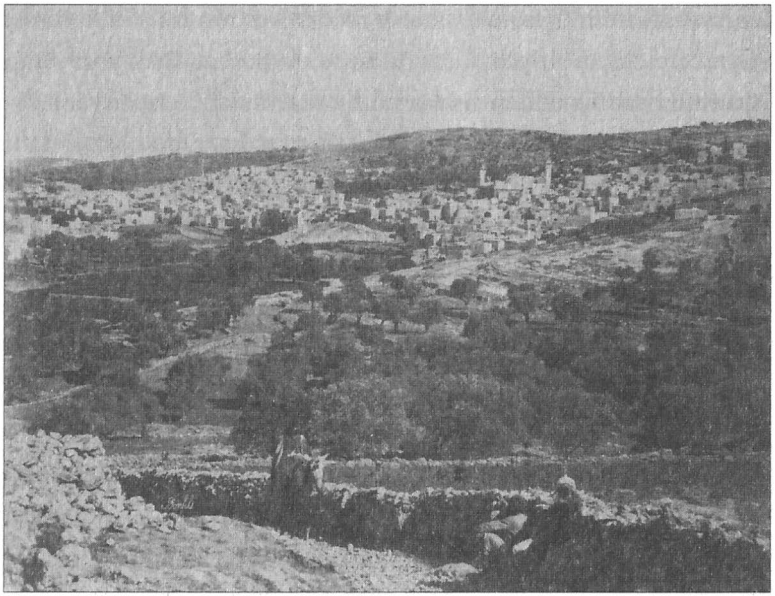
ülkenin binlerce yıllık tarihi ve ananesi bir askerî resmigeçitte bile görülür. Civardaki birçok Arap ülkesinin aksine küçük Ürdün ordusu 1948 ve 1967 savaşlarında daha başarılı oldu. Bu ülkenin yeraltı zenginlikleri de çok cömert değildir. Geniş fosfat kaynakları vardır ama petrol yoktur ve sanayiden gelir getirecek madenler çok bulunmaz. Bununla birlikte Ürdün'ün dış sermayeye açılışı ve işletmecilik zihniyetindeki farklılık özellikle 1990'lardan sonra sağlıklı bir gelir artışına ve bölüşümüne neden olmuştur. İstatistiklere ve sınıflamalara göre Ürdün üst-orta gelir grubunda yer alan ülkelerdendir. Gayrimüslim nüfusa baktığımız zaman sayıları az bile olsa, Hristiyan Ortodoks Araplar, Hazreti İbrahim öğretisini takip eden 5 bin kadar Hanif, az miktarda Yahudi bulunur. Ermeniler ve Kürtler az sayıdaki muhacir gruplardır.

Bu ülkeyi ilk defa 1967 martında görmüştüm. Tek hatta işleyen eski model lokomotif ve sürüklediği vagonlar beni Hicaz demiryolunun anılarına götürdü. Gerçektir, Şam'dan başlayan Hicaz demiryolu hattı Ürdün'de bugün bile kullanılıyor ve

Petra.

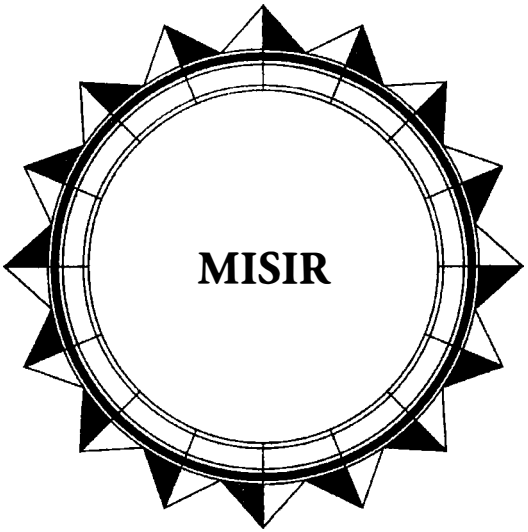
lokomotifin düdüğü ile Osmanlı medeniyetinin bu son kalıntısı "Ben buradayım" diyor. Ürdün'den sonra bu hat artık yok. Arap isyanında tahrip edilen hatlar hâlâ onarılmadı. Arap isyanı Birinci Dünya Savaşı içindeki Şerif Hüseyin isyanıdır. Yazın dahi ortalama sıcaklığın 30'lu dereceleri nadiren geçtiği bu kuru iklimli bölgenin geceleri nefistir. Çölden çok bozkırın hâkim olduğu bu ülkede çöl mehtabı unutulmayacak bir görünümdedir. Kıyıları ise (Akabe) balık ve bitki örtüsü itibarıyla dalgıçların cennetidir. Ürdün bildiğimiz klasik Arapça öncesi Nabati dilinin ve yazısının hükmettiği bir medeniyet merkezidir. Çölün pembe kayalıkları üzerine kazınmış Petra şehri Roma ve Doğu Samî medeniyetinin birlikte nasıl güzellikler yaratmaya kadir olduğunu gösterir. Ben Ürdün'e ilk gittiğimde henüz 1948 sınırları söz konusuydu. Surlar içindeki Eski Kudüs, surların hemen dışındaki Eyyübi Caddesi ve Rockefeller Müzesi, Zeytindağı, Silvan gibi yerleşimler, Halilürrahman (Hebron), Şeria Vadisi, Ölüdeniz ve Jericho Ürdün'e aitti. Bugün olduğu gibi o zaman da Ceraş (Gerasa) harabeleri Roma medeniyetinin satvetini gösteriyordu. Ürdün, Roma medeniyetinin bütün satvetiyle yaşadığı bir topraktır. Aynı şey dört asırlık Osmanlı medeniyeti için de geçerlidir. Yeni kurulan, 20'nci yüzyılın Birinci Dünya Savaşı sonrası ürünü olan bu krallık bazı yönleriyle sanki 1000 yıllık bir devleti anlatıyor. Arap dünyasının iddialı cumhuriyetlerinde görülmeyecek şekilde kanun ve anane hâkimiyeti vardır. Kraliyetin despotizm eğilimi varsa bile bunu sosyal âdetler sınırlar. Anayasal monarşi yani meşrutiyetle yönetilen bu ülkede, meclisin kudreti Ürdün melikinin şahsi yetkileri kadar güçlü değildir. Yargı ise tıpkı 19. yüzyıl Osmanlı hukuku gibi özel hukuk alanında şeriata, borçlar hukuku alanında Mecelle'ye, ceza hukuku alanında karma bir sisteme dayanır. Ama yargının bu renkli yapısı ve dinî azınlıkların kendi içlerindeki hukuki örgütlenmeleri dolayısıyla da ihlali bazı Orta Doğu ülkelerinin aksine kolay değildir.

Halilürrahman (Hebron) genel görünüm, 1860'lar.

Ürdünlüler Arap Dünyasından Farklılar

Benim 1960'larda gördüğüm ve hayranlıkla gezdiğim Ürdün bugün kısmen yok. Lut Gölü'nün batısı, Jericho, Kudüs'ün tamamı artık Ürdün'ün değil, işgal altında. Buna rağmen Ürdün'ün iktisadi yönden kalkındığı, eğitimin geliştiği görülüyor. Kanunların ötesinde, ananenin kadınlara birtakım haklar verdiği anlaşılıyor. Bir taraftan da doğa hâlâ bütün güzelliğiyle korunuyor, tarihî merkezler tahripten uzak. Bazı dallarda Ürdünlülerin Arap dünyasından farklı olduğu anlaşılıyor. Eğitim ve kültür, plastik sanatlar geleneksel müzik kadar Batı musikisinin klasik eğitimi, arkeoloji, tarih gibi dallar arasında bilhassa Osmanlı döneminin bu küçük ülkeden beklenmeyecek kadar ciddi ve ilmi şekilde öğretilmesi ve öğrenilmesi söz konusu.

KAHİRE NOTLARI

MISIR'A gidişimde yaşadığım yorgunluk, hayıflanma ve hüzün daha ayrıldığım gün yerini bir özleme bırakır. Mısır hiç şüphe yok, "Ummü'l-Dünya"; "Çağdaş dünyanın anası" dır. Semavi dinlerden önce eski Mısırlılar öbür dünyayı, mitolojileri ve ölüm ritüelleri içinde geliştirdiler. Dört işlemi ve geometriyi Yunanlardan daha kolay ve pratik yöntemlerle yapıyorlardı. Kimya ilmi adını "Şemya" dan yani Mısır'ın kendi adından alıyor.

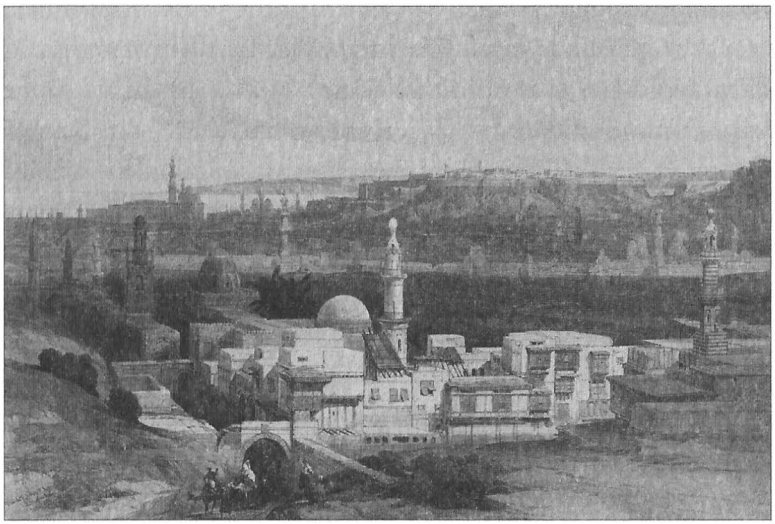
Mısır sağlık kurallarının atasıdır. Hijyen için manikür ve pedikürden tutunuz yiyecek listelerine kadar her şey orada tespit edilirdi. Kadavra üzerinden anatomi bilmek Orta Çağ'ın sonlarında Padova ve Bolonya üniversitelerinin değil aslında Mısırlı rahiplerin işidir. İnançları gereği mumyayı yaparken insan bedenini de incelediler. Romalılar Mısır'ı aldıktan sonra gerçek bir

maliyeye ve devlet olma vasfına kavuştular. Arazi ölçümünü ve vergilendirmeyi Mısırlılardan öğrendiler.

Mısır Dirilmeyi Bilir

Doğrusu Kahire'de kalabalık ve canlı hayat devam ediyor denemez. Halk içeri çekilmiş; bence terör korkusundan değil, parasızlıktan. İşsizlik korkusunun Mısırlıları bile bezdirdiği anlaşılıyor. Dünyaca tanınan bir ihtisas kitapçısı bile "Üç aydır içeri doğru dürüst müşteri girmedi" dedi. Dış dünyanın sıradan turistleri Mısır'a gitmeye hâlâ çekiniyor. Bu manzarayı bir bitiş gibi anlamayalım. Mısır dirilmeyi bilir ve hiçbir zaman ölmez.

Yeni idarenin asayişe dikkat ettiği açık. Operadan şehir parkına ve önemli yollara kadar her yerde tüfekli nöbetçiler var. Kenar semtlerdeki vakalar basit hırsızlık ve soygunculuk olup şehir merkezinde güvenlik geri dönmüş vaziyette. Soyulan Kahire Müzesi'nin Avustralya'da bir mezatta yakalanan eserleri geri getirilmiş. Üniversiteler ve aydın tartışmaları devam ediyor.

Kahire'nin güneyden görünümü, David Roberts, 1849.

Mısır'da en olmadık yerlerde dirilme göze çarpıyor. 1960'lardan beri Zabelye denen bir çöplük bölgesi vardı. Güney Mısır'dan göç eden Hristiyanlar (Kıbtiler) topladıkları çöpü oturdukları bölgeye yani piramitlere yakın Giza'ya getirirlerdi. Cemal Abdülnasır bunları bir emirnameyle Mukattam Tepesi denen kentin mezarlığına yakın bölgeye taşıttırdı. Fakirlik Mısır'da tıpkı zenginlik ve iktidar gibi her dilden topluluklara mahsustur. Mısır'ın Hristiyan halkı da bu ülkenin kadim topluluğu olduğundan bu noktada farklı bir konum söz konusu değildir. Nasıl ki Müslümanlar arasında fakir fukarayı organize eden bazı zümreler varsa Kobt (Kıbti) kilisesinden birtakım din adamları da bu grupları uyuşturucu ve hırsızlıktan uzak bir şekilde yaptıkları işi düzenlemeye sevk ettiler.

Kahire'de çöp toplayıcıları nahoş kokular içindeki mahallelerinde çok katlı binalarda yaşıyorlar. Topladıkları çöpleri bu dünyanın en önemli yeniden dönüşüm mekanizmasına sokuyorlar.

Sebiller ve Mektepler...

Kahire'nin eski mahallelerindeki eski binalar restore edilmiyor değil; 750 yılından kalma İbn Tulun Camii'nin restorasyonu buna bir örnek. Ama etrafına baktığımız zaman bir restorasyon daha ufukta görünüyor. Bab-ı Zuveyle'de (Cin Kapısı'nda) başlayan Muizüddinlah Kahire'nin en pitoresk sokağı; uzun bir yol, etrafı ve yan sapmalar Memluklar ve Osmanlılara ait eserlerle dolu. Napoleon Bonaparte Mısır'ı istila ettiğinde yani 19'uncu asır başında sayıları 700 olan sebilkuttabların (sebil ve içindeki mahalle mektebinin) en iyi örneklerinden biri burada. Bir sarnıcın üzerine kurulan Mehmed Ali Paşa'nın sebili Osmanlılığın bitimindeki son Rönesans'ın örneği gibi. Bu gibi sebillerin yanında çocukların Kuran ve biraz matematik öğrendikleri, yazın serinlikte çalışabildikleri küçük okullar bulunur.

Muhammed Ali sebili en genişi ve burada Mısır'ın Rönesans'ı da başlamış desek abartma sayılmaz. Çocuklar Arapça, Türkçe,

matematik, tarih, coğrafya ve ilginçtir İngilizce öğrenmişler. Bu eserleri restore eden Polonyalı Agnieszka ve Yaroslav Dobrovski çiftinin 20 yıldır yaşadıkları bu şehirde başka çalışmaları da var. Ne var ki fakirlerin göçü ve doğumuyla nüfusu devamlı patlayan Kahire bu gibi restorasyonları devamlı yutuyor.

Mezarlık bölgesinde Hidiv Tevfik Paşa'ya, Prenses Emine'ye, Hidiv İsmail'e ve Abbas Hilmi'ye ait mezarların bulunduğu türbe etrafta yağma edilen ve çöken mezarlık mıntıkasıyla boğuşurcasına ayakta. Prens Abdülmunim'in mezarı yanında, yaşayan vâris Prens Abbas'ın kabri de ayrılmış vaziyette (Prens Abbas'ın annesi Osmanlı prensesi, son padişahın ve halife VI. Mehmed Vahideddin ve Abdülmecid Efendi'nin torunu Neslişah Sultan).

Pitoresk Kahire sokaklarında gezmek çok güzel ama aynı zamanda hüznün ötesinde sinirleri yıpratan, umutsuzluk getiren bir deneyim. Orta Doğu dünyası yerli halkın ihmali ve umursamazlığı, açgözlü yeni zenginlerin ve Amerikan müzelerinin yağmasından ne zaman kurtulacak diye düşünüyor insan. Bamyan'daki Budist mabedi tahrip eden Taliban'a gösterilen haklı tepkinin onda birini bu bölgelere ve bizim ülkemize gözünü diken Amerika'daki ve Avustralya'daki müzelere ve çaldırdıklarını nereye koydukları belli olmayan yeni zenginlere göstermeliyiz. Şüphesiz ki Batı'da da dürüst çalışmaya başlayan müzeler az da olsa var.

AKDENİZ DÜNYASI

AKDENİZ dünyası medeniyetlerin beşiğidir. Doğuda aşağı yukarı kıyıdan birkaç yüz kilometre içeri girdiğinizde; Suriye'nin Ebla kazılarında rastladığınız kültür çevresi, biraz daha doğuya ilerlediğiniz vakit Dicle-Fırat arasında yani adı üzerinde Mezopotamya'da, insanlığın bilinen en eski uygarlığıyla birleşir. Bu bereketli havza Basra'ya kadar uzanır. Güneyinde ise Nil mansabı M.Ö. 5000'den beri bize yazılı bir biçimde kendisini anlatır. Nil'in kaynağını, Mısır'a çıkan General Bonaparte'ın bilim heyetleri bile keşfedememişti. Ancak 19. asrın ikinci yarısında Victoria Gölü'nün kaynak olduğu anlaşıldı. Bu süre içinde tarım buralarda başladı gibi görünüyordu. Oysa araştırmalara göre Anadolu olduğu anlaşıldı.

Akdeniz Çevresine Hükmeden İlk İmparatorluk: Roma

Hiyerogliften Latin alfabesine kadar Akdeniz çevresindeki milletlerin hepsi aynı hece sistemine dayanan fonetik alfabeyi kullanır.

Uygarlıkların ortak yönleri devlet idaresinden, âdetlerden dinî inanışlara kadar uzanır.

Akdeniz çevresi bugünkünün aksine tarihte bir yönetimin, hatta bir ortak dilin kullanımında yaşamıştır. İran Ahamaniş İmparatorluğu ta Hint sınırlarından Anadolu'nun İyonya'sına, hatta M.Ö. 5'inci asırda Atina'yı işgal ettiğine göre Yunanistan'a kadar, oradan Asurya ve Mısır'a kadar hükmetmişti. Basra Körfezi'ne, Roma'nın uzanması mümkün değil. Hatta kuzeyde kalan Cté-siphon (Medâin) her daim Roma'nın dışında geç antik devirde Iraklıların elindeydi. Ama Yemen ve Habeş kıyılarına da zaman zaman hükmettikleri malum. Müslümanların fethine kadar bugünkü Irak aslında İran medeniyetinin elindeydi. İran diller halitasıydı. Eski Pehlevi (bugünkü Farsçanın babası) Ermenice hâkimdi, Yunanca bilinirdi. Ama asıl önemlisi Aramca burada konuşulurdu. Aramcaya, bugün bizde kilisenin adına binaen Süryanice diyorlar. Doğru tabir değil. Aramca M.Ö. 3. asırdan itibaren bütün Fırat havzasında, Suriye ve Filistin'de konuşuluyordu. Hatta Yahudiler İbraniceyi sırf Tevrat ve dinî metinlerde okuryazarlara bırakıp, Aramca konuşurlardı. Bu dili son konuşanlar Güneydoğu Anadolu ve Mâlule gibi Suriye köylerinde Süryani Hristiyanlar ve Müslüman gruplardır. Mardin Midyat yakın zaman kadar böyleydi.

Yunan dili bütün Anadolu kıyılarında en verimli zamanlarını İran satrablarının idaresi altındayken yaşadı. Bu klasik Yunan kolonizasyonu dediğimiz dönem (M.Ö. 5. asırdan itibaren) böyleydi. Güney İtalya'ya bu nedenle "Magna Graecia" denir. Ama Yunanca kıyılardan içeri girmemiştir. Yerli konsüller (Messapiler gibi) bu yayılmaya engel olmuştur. Kısacası Yunanca Büyük İskender'den önce de bilinen bir dildir. Mısır'ın Kobt dili firavunların döneminden Helenistik devre, oradan da Müslümanların fethine ve Kıbti Hristiyan gruplar tarafından, Memluklar devrinin ortalarına kadar konuşulan bir dildi. Bugün sadece kilisede kullanılıyor.

İran Akdeniz'in doğusuna hâkimdi, tabii ki İtalya ve daha batısı onun hâkimiyetinde değildi. Tarihte Akdeniz çevresine hükmeden ilk imparatorluk Roma oldu. Roma başkentindeki Pantheon'da (tanrılar birliği demektir) yer alan Anadolu'nun, Mısır'ın, Yunan ve Roma dünyasının bütün tanrıları bu büyük birliği gösterir. Roma'nın imparatorluk dili Latinceydi. Ama doğuda Yunanca da en verimli ve yaygın dönemini Romalılarla yaşadı. İmparatorluğun doğusunda Yunan diliyle seyahat etmek, ticaret yapmak, hatta yönetmek ve ilim yapmak mümkündü. Bu dil miladın 7'nci asrına kadar da bu vasfıyla yaşadı.

Aramca denen dil M.Ö. 2'nci asırdan çok daha geç devirlere kadar Güneydoğu Anadolu'da, Irak'ta, Suriye ve Filistin'de konuşulur ve yazılırdı. Hz. İsa'nın dahi konuştuğu bu dil, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda önce onu konuşan Yahudi nüfusun İsrail'e göçüyle sonra da yeni Arap milliyetçiliğinin etkisiyle sadece kiliseye kaldı. Akdeniz'in dillerine yerel diller demek mümkün değildi. Bunların her biri bu dilin esas konuşan kabilelerin dışındaki çevrelerde ve gruplarda da yaygın lingua franca ve asıl önemlisi okumuşların bildiği dildir. Yaygındı ve beynelmilel vasfı vardı.

Roma, Iulius Caesar'ın bölgeyi almasıyla imparatorluğa katıldı. Hesabın, geometrinin âlâsını Mısırlılar biliyordu. Helenistik devirde Kadıköylü hekim Herofilos'un Mısır'a göçmesiyle Mısırlı rahiplerin yanında Yunan tıbbı gerçek anatomiyi ve teşhiri tanıdı. (Anatomi aslında Orta Çağ Padua'sının değil eski çağ İskenderiye'sinin beşeriyete hediyesi olan bir ilim ve sanattır. Ama Rönesans İtalya'sı onu okullaştırıp kurumlaştırdı.)

Romalılar gerçek vergilendirmeyi ve maliyeyi Mısır'da öğrendiler ve dolayısıyla gerçek bir imparatorluk oldular. Roma Akdeniz'dir. Muasır dünyanın hukuku da, hâlâ muazzam su kemerleriyle yaşayan mimarisi de, büyük kubbeli anıtları da o imparatorluğun Akdeniz dünyasında bıraktığı mirastır. Beşeriyet eski Yunan'ı da, eski Mısır'ı da, Mezopotamya'yı da o sayede bir

araya getirmiştir. Roma'nın halefi de Akdeniz etrafında büyüyen İslam dünyasıydı.

Türkler Yeni Bir Yüz Kazandırdı

Akdeniz'in çevresinde hiç kimse Roma kadar yaygın yaşayamadı. İmparatorları, filozofları ve mimarları bile ya İspanya'dan ya İllirya'dan (bugünkü Adriyatik, Arnavutluk), Arabistan'dan ve Libya'dan (Septimius Severus) çıkmıştır. Napolyon bu dünyayı birleştiremedi. Mısır'da yenildi ve çekildi. İngiltere'nin hiç de öyle Napolyon'unki gibi romantik ve uçuk idealleri yoktu. Britanya'nın gayet gerçekçi ve faydacı bir yaşam ve idare tarzı vardı. Orta Doğu onun gelişiyle dünyaya hakikaten ters kapıdan açıldı ve bugünkü çıkmaza da saplandı.

Osmanlı kozmopolit yapısı itibarıyla Roma gibiydi. Bütün Kuzey Afrika'yı, Mısır'ı, Orta Doğu'yu, Mezopotamya ve Balkanlar'ı aldı. Fatih'in ordularını İtalya'ya Otranto'ya gönderişi (1480) biten bir nokta oldu. Ama o imparatorluğun ruhunu devam ettiren ve bir Müslüman Roma'sı yaratan son güç Osmanlılardır.

Türkler bu dünyaya tarihin en geç adım atan Akdenizlileridir. Ama büyük ve çabuk bir fütuhatla bu medeniyeti benimseyen ve yeni bir yüz kazandıran tarihî uluslardandır. Kudüs'ü 1516 yılının Aralık ayında Yavuz Sultan Selim aldı. 400 sene sonra bir aralık ayında da çekildik. O günden beri hiç kimsenin Orta Doğu'ya daha iyi bir düzen getirdiğini söylemek mümkün değildir. Hele şu son birkaç yılın olayları içinde ne Suriye'ye gidebiliyor, ne Filistin'de rahat bir ziyaret gerçekleştirebiliyor, ne Mısır'da oturup eğitim ve araştırma yapabiliyor ne de Libya kıyılarında en iyi muhafaza edilmiş Roma şehri olan Septimius Severus'un doğduğu Leptis Magna'nın tadına varabiliyoruz. Beşeriyet tarihinin ilk muhteşem basamağı Mezopotamya'yı görecek cesarete sahip olana aşk olsun. Gelecek yıllarda inşallah yaşadığımız bu dünyayı daha rahat gezip sahiplenebiliriz.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE

TÜRK HALKININ gerek yurt içinde gerek yurt dışında gezileri aslında son 30 senedeki gelişmedir. Bir zamanlar seyahat rehberi kitapları çıkmaya başladı. Tabii bu alanda Batı'daki Almanca konuşan, İngilizce konuşan, hatta turizme geç başladıkları halde Rusça konuşan milletlere göre literatürümüz çok zayıf. Ancak bazı iyi örnekler de var, bunlara zaman zaman değindik. Müsaadenizle size bazı tavsiyelerde bulunmak istiyorum.

Türkiye'yi Tanıyan Buradan Kopamaz

Bundan 30-40 yıl evvel Türkiye'deki insanların birçoğu iki-üç yerden fazlasını bilmezdi. Hatta yurt dışına entelektüel göçte bile bu bilgisizliği nedenlerden biri olarak görüyorum. Mesela Ankara'da doğan, okuyan, meslek edinen gençler dünya çapında bir mesleğe de geçebilirler fakat Ankara ve haydi haydi İstanbul dışında o da

satıhtan görmek şartıyla pek bir yer tanımazlardı. Bu nedenlerdir ki icabında ABD'nin Midwest (orta bölgesi) denen eyaletlerindeki basit ilişkilerden beslenen bana göre oldukça renksiz ve etrafındaki tabiattan başka hiçbir güzelliği görülmeyen yerlerde bayılarak kalmayı tercih edebilmişlerdir. Para ve rahat her şey değildir. Doğduğunuz memleketin havası, kültürel zenginliği sizi cezbedebilir. İtalyanlar İtalya'dan göç etseler bile kolay kopamazlar.

Türkiye'nin güzel tabiatını, zengin kültürel yapısını, adım başındaki ilginçliklerini tanıyan ve seven bir gençliğin buradan kopması pek mümkün değildir. Hatta göçün kendisi bile bu yüzden geçici olabilir. Bu bakımdan size bazı tavsiyelerim var. Bayram tatillerimizi belirli bir bölgede yapalım ve sadece denize girmenin dışında etrafı gezmeyi iş edinelim.

Türkiye'de seyahat her şeye rağmen en ucuz eğlencedir. Gittikçe pahalılaşan restoranlarda, pek de kalınması gerekmeyen lüks otellerde daha çok para harcarız. Ama benim gençliğime göre halen Türkiye'de makul fiyatlara kalınacak basit otel ve pansiyonların sayısı hayli fazla ve bunların fiyatları uygun.

Kaldı ki mesafelerin tıpkı İtalya'daki gibi kısa olması, bu mesafeler içinde çok fazla şeyler görüp yaşamamızı sağlıyor. Bu özellik ve yapıdan bayramlarda istifade edin. Çanakkale'de Behramkale'ye giderseniz etrafı gezmek hiç de masraflı değildir. Marmaris'e gidersiniz ama orada oturup kalmak zorunda değilsiniz; etrafındaki güzellikleri görebilirsiniz, Muğla Karaburun da aynı şekilde. Trakya'dan geçin, Çanakkale ve Gelibolu merkezli yerler de buna dahildir. Tutun ki hiçbir yere gidemediniz. Kırklareli tarafına İğneada'ya uzansanız yeter.

Tatillerde Türkiye için gezi programı yapmak en akıllıca yöntem. Tatilde seçtiğiniz ana üsse göre bazı bölge ayrımlarına gireceğiz. Şayet Çanakkale'de kale civarında kalıyorsanız; Anadolu yakasında Troya, Behramkale civarına odaklanmanızı tavsiye ediyoruz. Bu köşeyi tanımak gerekiyor, sevmek çok kolay.

Alıştığımız Troya kazıları yanında Farelerin Apollo'sunun Mabedi diye (Gülpınar Köyü'nde) bilinen ve restorasyonu başarılı olan anıtı görmekte büyük fayda var. Paşaköy'den Midilli'yi seyretmek ayrı bir zevk. Mesela İmroz ve Bozcaada bayramda gidilecek yerlerden değil. Aşırı kalabalık ve ulaşımı da denizden sınırlı imkânlar verdiği için keyfiniz kaçabilir.

Bu bölgede Gelibolu Yarımadası'nın Kilidbahir ve hemen uçta yer alan kısmı ve Seddülbahir köyleri gezi, denize girmek ve yemek için nadide rastlanan yerlerdir. Gelibolu Yarımadası, üzüm bağları ve buna dayanan sanayi ve restoranlarla ünlendi.

Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakası ise Lapseki'den itibaren kıyıları itibarıyla inanılmaz bir zenginlik veriyor. Şayet yeni açılan tüneli kullanmazsanız Çanakkale'den Balıkesir vilayetine geçiş; yani Küçükkuyu ve Altınoluk gezisi böyle bir ziyaret için en uygunu. Ayvacık kazasının Paşaköy gibi bütün köyleri ayrı bir zenginliktir. Bayramlarda en az uğranması gereken yer ise bugün için Balıkesir vilayetinde bulunan Altınoluk, Edremit ve Ayvalık sahilleri. Buralardaki insan ve araç trafiği bayram tatilleri sırasında tahammül edilmeyecek dereceye ulaşıyor.

Bayramlarda Çeşme ve Alaçatı'dan Uzak Durun

İkinci bölge; İzmir'in Urla kazası Karaburun ilçesi ve Çeşme arasındaki bölgedir. Çeşme ve Alaçatı bayram ziyaretlerinde uğranmaması gereken yerler. Ama Seferihisar'ın kıyıları Ege Bölgesi'nin zenginliklerini, bitki örtüsünü hâlâ görebileceğimiz yerler.

Üçüncü bölge; Muğla ili sınırları içindedir. Bayramlarda Milas kazası, Güvercinlik, Güllük, Muğla'nın kendisi ve doğrudan doğruya Datça varken hiç Bodrum ve Marmaris'e yönelmeyin. Datça'ya giderken Selimiye ve Bozburun'a da uğranabilir. Burası deniz ve yelken için çok müsait. Genellikle Türk turistler karşıdaki Simi Adası'nı tercih ediyorlar. Hakikaten tipik bir Yunan adası. Rodos'a gelince, Akdeniz tarihinin özeti bir ada. Bir

bayram tatilinde Rodos, Midilli'ye veya Sakız'a tercih edilecek kadar rahat ve geniştir. Üstündeki şövalyeler dönemi geç Avrupa Orta Çağ'ının eserleri ve kaleyle Osmanlı dönemi ve daha öncesinin atmosferi yaşanmaya değer, ada merkezinden güneye doğru gitmekle daha ilginç manzaralar çıkarılabilir.

Dördüncü bölge Antalya'nın Çıralı ve Fethiye arasındaki bölgesi. Eğer mutlaka deniz demiyorsanız, Kelebekler Vadisi ve dağ.

Beşinci bölgede Antalya'ya yoğunlaşmayacaksanız Elmalı, Korkuteli, Saklıkent Burdur'un Sagalassos gibi dağ kentleri uygundur. Buralarda Klasik Yunan ve Roma devrinin hoş kalıntıları daha Antalya'dan Elmalı'ya geçerken sol tarafınızdaki Termessos dağ kentini ziyaretle başlar. Türkiye arkeolojisinin ve tarihinin en ilginç noktası buradadır. Üstelik Selçuki devri kervansarayları ve yerleşimlerinin, Akdeniz medeniyeti ile Türklerin nasıl kaynaştığını anlamak için bu kazalara bakmak gerekiyor.

DİYELİM Kİ yaz sonu geliyor. Okullar açıldı açılacak. Çocuklu aileler geri dönüyor. Üniversiteler ise her zaman olduğu gibi ekim ayı başlarında faaliyete geçecek. Üniversite gençliği için bulunmaz bir zaman. Mali yükü az, hareket kabiliyeti çok yüksek bir gezi düşünebilirler. Türkiye tıpkı İtalya gibidir. Yakın mesafelerde inanılmaz tarihî zenginliklere ve tabiat harikası köşelere elan rastlanabiliyor. Bunların arasındaki ulaşım da artan fiyatlara rağmen henüz normal ödeme düzeyinde.

Yeterince Kullanılmayan Büyük İmkân: Müzekart

Bütün ülke sathına yayılan yüzlerce müzemiz Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı olduğu için buralara giriş "müzekart" ile makul düzeyde. Engelli ve 65 yaş üstü vatandaşlarımıza ise ücretsiz. Bu kartla istediğiniz müzeye istediğiniz kadar girebilirsiniz. Üstelik

de iyi ve tasdikle hazırlandığı için kimlik yerine geçiyor. Oysa yurttaşlarımız bu olanağı henüz yeterince kullanmıyorlar. Bize müzelerin pahalılığından şikâyet ediyorlar; pahalı değil ucuz bile. Mevcut turist akınını göz önüne alırsak daha da artırılmasını düşünmelisiniz; vatandaşlık imtiyazından yararlanırız. Çünkü Kültür ve Turizm Bakanlığı müzekartı bir kararname ile Millî Sarayları da içeriyor, hatta bazı özel müzeler de buna katılmaya başladı.

Memleketimizin her yerinde pahalı oteller olduğu gibi otellerin şimdi çok şikâyet ettiği özel pansiyonlar da var. Bu pansiyonların kontrol edilmesine evet, fakat son tedbirlerle aşırı vergi uygulanmasına karşı çıkmamız lazım. Mevcut düzen yeterlidir. Türkiye'nin konaklama ihtiyacını mücessem otel bloklarıyla karşılayamayız. Bu tip oteller usulsüz olarak tabiatı tahrip ediyor ve çevre kirliliği yaratıyor. Bunu önlemek için otel yapımına izin vermemek yerine insanlarımızın hesaplı otel, pansiyon tercihini desteklemek durumundayız. Eylül ayında gezeceğimiz yerler en başında tabii ki Ege ve Akdeniz'dir. Antalya'nın batısı ve Muğla civarı sayısız harabelerle ve romantik görünümlerle kaplı. Antalya'nın doğusundan İskenderun'a kadar ise antik dünyanın önemli merkezleri görülür. Henüz Orta Anadolu'nun önemli Hitit merkezi Boğazköy, Alacahöyük, Van civarındaki Urartu merkezleri, Ahdamar gibi Orta Çağ Ermeni katedralleri de iklim bakımından gezmeye müsaittir. Türkiye eylül ve ekim aylarında yaşaması ve gezmesi kolaylaşan bir yer çünkü iklimin normalleşmesi yanında kitle turizmi de oldukça hafifliyor.

İstanbul'un Zenginliğini İstanbullu Bilmiyor

Hiçbir yere gitmezsek bile İstanbul'u ele almalıyız. Suriçi İstanbul'dan başlayalım. Birinci bölge, Unkapanı Köprüsü-Yenikapı arasındaki hattı aşarken rastladığımız eserlerdir. Pammakaristos

– Fethiye Müzesi, Pertevniyal Camii'nin doğusunda kalan yerler son derece ilginç, Yenikapı'da keşfedilen Theodosius Limanı, Aksaray'daki camiler, Fenari İsabey Camii - eski adıyla Lips Manastırı Kilisesi ve Fatih Semti'nde Kıztaşı'ndan; yani Marsianus Sütunu'ndan başlayan Fatih civarındaki külliye, Atik Ali Paşa Camii gibi yerler, Hırka-i Şerif, sur dibi kalıntıları, Kariye Camii, Yedikule civarı sadece meşhur eski eserlerin değil, sokak sokak görülecek eserlerin ve güzelliklerin bulunduğu yerler. Bu sokaklar artık değişiyor. İstanbul'un zenginliğini maalesef çoğu İstanbullu bilmiyor.

Geçelim Beyoğlu tarafına; İstiklal Caddesi'nin sağında ve solundaki eserleri insanlar gezmeye başladı. Sıcakta zor ama eylül-ekimde nefis semtlerdir. Geçelim Üsküdar'a; hiç değilse iki pazarın içi eşsiz bir yerdir. Boğaz turları cabası. Hızımızı alamadık, Bursa'ya geçtik. Gitmesi kolay gelmesi kolay. Size buradaki bir hafta geçirin de demiyorum, bir gece kaldınız mı iki günde dünyayı görürsünüz. Çanakkale'den başlayarak Akdeniz'e doğru inebilirsiniz.

Bütün bunların hepsi yapılacak şeyler. Hele eylül ayında Kapadokya'nın güzelliği anlatılamaz. Gündüzleri sıcak geçse de geceleri püfür püfür esen bir yer. Eylül ve ekim ayları için Kapadokya dinlenilecek bir yerdir. Antep ve Urfa her zaman için bu mevsimde görülmesi gereken yerler. Üstelik bu iki şehir değişiyor. Birtakım eski eserler korunuyor, restore ediliyor. Şehirlerin belediye hizmetleri ve dış görünümleri her on senenin içinde fark ediyor. Antep'te yeni açılan müzeler, kalenin restorasyonu, çarşının yeni düzeni, bu iki şehrin etrafındaki harabeler, tabii ki Mardin ve civarındaki Midyat'ın zanaatkâr özellikleri ile mimari düzeni, üstelik de uzun süren terör devrinin üstünden normal bir hayata dönmüşken en kolay gezilip görülecek ve insana çok şey öğretecek yerler. Yaz sıcağından sonra bahar aylarında yaşanacak yerler diye tarif edebiliriz.

Pahalılık Lafları Gözünüzü Korkutmasın

Artık Türkiye'de gezi rehberleri basılıp yayımlanıyor. Hiçbir şey olmazsa internetten şehirler hakkında esaslı bilgi alabilirsiniz. Bunları dosyalayıp gezelim. Katiyen pahalılık lafları sizi ürkütmesin. Çok istisnai yemek, lokanta vs. aramazsanız pazarlardan aldığınız meyve, sebze, çeşitli peynirle gününüzün bir kısmını geçirebilirsiniz. Yemek Türkiye'de lokantaların dışında da karşılanabiliyor. Nihayet Anadolu'nun lokantaları da İstanbul ve İzmir gibi pahalı değil.

BİR ŞEHİR NASIL GEZİLİR?

- Bir şehri ilk defa görüyorsanız, bir dakika bile dinlenmeyeceksiniz.
- Yürüyeceksiniz. Gençseniz ve bir şehirde gönlünüzce yürümüyorsanız orayı gezdiğinizi söyleyemezsiniz.
- Bir şehre ilk defa gidiyorsanız çok yoğun bir program yapacaksınız, illaki yorulacaksınız.
- O şehir hakkında her fırsatta okuyacaksınız, hatta şehri gezerken bile okuyacaksınız. Yirmi saat geziyorsanız mesela, iki saat okuyacaksınız. Gezi sırasında okuyacaksınız. Rehber de bulduysanız, programınızda olmasa da üşenmeden gidip bakın.
- Harita bakacaksınız, fotoğraf çekeceksiniz, not tutacaksınız.
- Müzeleri gezeceksiniz ama mutlaka çarşıya-pazara da karışacaksınız. Bunları görmeden o çevreyi tanıyamazsınız.
- Güvenliği hesaba katarak şehri gece de gezin. Gece, bir şehrin güzelliğidir.

HAYATIMDA Gaziantep'in bir yeri var; 1966'nın temmuz ayından beri Gaziantep'e belirli aralarla uğrarım. Bunların sayısı uzun veya kısa ikametlerle yirmiyi geçiyor. İlk gördüğüm imparatorluğun artığı canlı ve kocaman Halep vilayetinin ikinci derecede önemli sancak merkezi olan yer, bir sınır şehri haline dönüşen bir merkezdi. Lakin daha 19. asırda modern sanayinin bazı dallarına geçen, yerli yabancı eğitim kurumlarının gelişme gösterdiği bir yer olduğu için doğrusu bu konumunda dahi canlılığını koruyabildiğiydi.

Şehir Yapısını Koruyor

Bugün Gaziantep ağır göç alan yerlerin başında gelir. Buna rağmen gerek şehirde inşaat kalitesinin ve asıl önemlisi klasik Antep yapısının oldukça iyi bir şekilde korunduğu göze çarpıyor. Yerel zanaatlar eski durumunu muhafaza edemese de tespitler

yapılıyor, tedbirler alınıyor ve çöküntü önleniyor. Yukarı Mezopotamya bir kazı bölgesidir. Doğrusu bizim sadece Zeugma ile tanıdığımız Antep'in arkeolojik zenginlikleri bununla bitmiyor. Zeugma Müzesi yanında Gaziantep Arkeoloji Müzesi pedagojik bakımdan iyi düzenlenmiş öğretici bir müze. Panoramanın modern tarihe geçiş için iyi uygulandığı bir yer. Bazı eski semtler blok halinde başarılı restorasyondan geçiyor ve kullanıma açılıyor.

İlginç bir şehir; cuma namazından çıkan cemaatin yerleştiği civardaki kahvede, talebelerin ve çalışan hanımların da katıldığı bir sohbet hatta müzik yapılabildiğini bile görürsünüz. Bölgenin ziraatı geliştirilebiliyor. Besnî gibi eski bir Antep kasabası (yeni Adıyaman) kendini korumuş. Şu kadarını söylemek lazım. Bu hatta gördüğüm bütün şehirlerde imar düzeni, binaların kalitesi hele Eskişehir merkez ve kazalarında belediye hizmetlerinin mükemmelliği, kültürel atılım ne Ankara'yla ne de İstanbul'la mukayese edilebilir. Ankara kendini son iki yılda müthiş geliştirmeye başladı. Bu hissediliyor. Eskişehir şu anda Türkiye'de belediyenin çok önemli işler başarabileceğini gösteren bir yer.

Kültür Merkezine Dönüşüyor

Yıllar evvel Sivrihisar çöken, hüzünlü Orta Anadolu kasabasıyken bugün belediye başkanının ve hemşehrilerinin gayretiyle bir sanat ve kültür merkezi oldu. Kasabanın eski konaklarının her biri bir müze, kültür merkezi, bir turizm merkezi haline dönüşüyor. Aksaray Sultanhanı dünya çapında bir halı onarım merkezi. Eski Aksaray ise Orta Anadolu Orta Çağ'ından çıkmış bir sanayi merkezi haline dönüşmekte.

Antep'te belediye borçlarını çoktan sıfırladı. Şehrin merkez ilçeleriyle büyükşehir arasında önemli bir uyum var. Bu politika kişiliği bakımından örnektir.

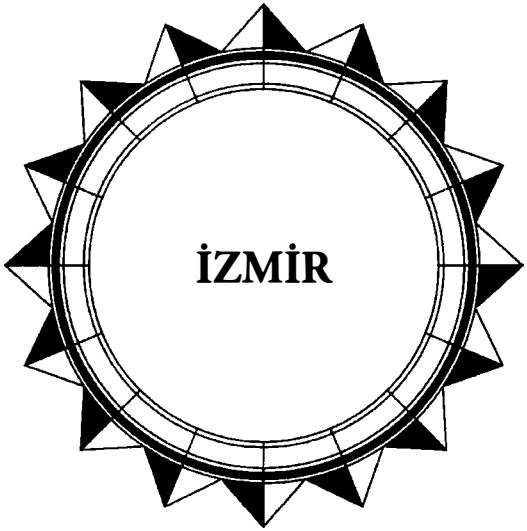
Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırlarındaki en önemli merkezlerinden biri olan Zeugma Antik Kenti.

Çilekeş Metropol İstanbul

İnsan gönlünde bu takdiri duya duya Marmara sınırlarına girdiğinde bir hüzne kapılıyor. Zavallı İstanbul. Türklerin ve Orta Doğu, Balkan dünyasının büyük başkenti. İnsanların oturduğu binaların sadece fiyatı pahalı, kalitesi o nispette düşük. Belediye hizmetleri tam anlamıyla ne zaman düzelecek? Bütün ulusal kurumların bu şehri desteklemesi gerekirken faaliyetleri baltalanıyor. İstanbul'dan İzmir'e kaçış bir kurtuluş değil. Hiç değilse Suriçi İstanbul'u düzenlemeye başlasak...

Bu Rekabet Korkunç Bir Hale Geldi

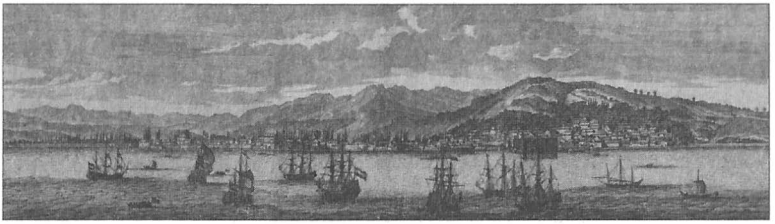
Merkezî hükümetle İstanbul Belediyesi arasındaki çatışma, bir rekabet ve ucuz siyasi manevra alanı olmaktan daha korkunç bir duruma geldi. İnsanlar evlerine gidemiyor. Ortalıkta taksi diye birtakım tekelci kuruluşların saldığı sorumsuz bir esnaf grubu var. Canlarının istedikleri yolcuları alıyor, istemediklerini almıyorlar. İstanbul'da ev almak, yabancılara mülk satma kurallarının dışına çıkarılmalıdır. Zira artık insanlar Orta Doğu'dan gelen lüks tüketim akımıyla rekabet edemez hale düştü. Büyükşehirle merkezî hükümet şehirdeki birkaç bin taksiye söz geçiremez haldedir. Unuttukları bir şey var; halkla en yakın temasta oldukları/olacakları ve not alacakları alanlardan biri ulaşımdır.

TÜRKİYE'NİN RENGİ

İZMİR, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aydın vilayetinin merkezî noktasıdır. 1912'ye kadar kapladığı alan itibarıyla ancak muhteşem Selanik vilayetiyle mukayese edilebilirdi. İkisi de Ege'nin incisiydi; imparatorluğun dışarıya açılan kapısıydı.

Selanik'in farkı Balkanlar'ın içinde olması, Avusturya ve Rusya gibi barut fıçısına dönüşmüş, kendisi de etrafı ateşlemeye hazır imparatorluklara yakın olmasıdır. Selanik coğrafi ve etnik yönden Makedonya'nın başkentidir ve içindeki etnik grupları saymak için iki elin parmaklarını kullanmak gerekir. İzmir'in ise Batı dünyasına açıklığı daha sınırlı ve Şarklı olup Anadolu'yla teması daha fazladır. Osmanlı'nın Aydın vilayeti ise bugünkü Manisa, Uşak, Denizli ve Muğla'yla birlikte bütün İzmir'i içerir; yapıları itibarıyla renkli ve gösterişli, içindeki toplumların

İzmir, 1698.

birbirleriyle iletişimi açısından daha dengeliydi. Hristiyan Rumlarla Yahudiler arasında her Pesah Bayramı'nda, çıkardıkları çatışma ve Yahudi mahallelerine saldırı dışında Rum nüfusun da fazla olay çıkardığı görülemezdi.

Facialara Sebep Oldular

1900'lerde Rumeli'den ve ardından adalardan gelen göçmen kitlesi bile beklenildiği gibi bir gerilim yaratmadı. Bereketli topraklar herkesi doyurdu ki kitlelerin birbirleri hakkındaki kanaatleri açığa çıkmaktan çok örtülü olarak hayata devam ettiler. Yine de bazı yazarların söylediği gibi (Paradise Lost - Giles Milton) "Kayıp Cennet" lafını kullanmak yanlış. İzmir etnik grupların yaşamı açısından hiçbir zaman bir cennet değildi. Mütareke günlerinde bu gerilim daha da arttı. Zenginliklerden istifade edenler doymadı. Venizelos'un akıllı bir seçimle gönderdiği vali Aristeidis Stergiadis Türklerle Rumlar arasında adil bir idare yaratmayı daha makul bulmuşken yerli Rumlar bu tavra pek sıcak yaklaşmadılar. Aynı zümre valinin Levantenlerin menfaatine daha çok çalıştığını söyledi ki Stergiadis'in Levanten cemaate mensup insanlar arasında bir çay partisine katıldığını dahi söylemek mümkün değildir. Batılı askerî güçlerin zırhlıları körfezde beklerken karaya çıkardıkları, Dünya Savaş'ında en az yıpranan taze Yunan kuvvetleri şehire bir asayiş ve güven

getirmekten çok, daha ilk anda facialara sebep oldular. İşgal tecrübesi olan bir memleket değildi. Üstelik İoannis Metaksas gibi akil ve yetenekli kurmayların "Sakın çıkmayın" tavsiyesi hilafına Ege'nin işgaline başladılar.

İzmir, İstiklal Savaşı'nda milliyetçiliğin sadece siyasi ideoloji ve hissiyatında değil, örgütlenmede de çok yaygın olduğu bir bölge oldu. Zengin toprak, orada yaşayan kârlı çıkar; giden için aynısı söylenemez. Helen nüfusun Yunanistan'a yönelen küçük Asya göçü sosyal facia yarattı. İzmir ise geçirdiği sıkıntılara rağmen kalkınmasını sürdürdü.

Yaşam Tarzları Özgün

Bugün şehrin nüfusu ve hele bu nüfusa yakından bağlı olan civardaki mamur ilçe ve kasabaları da ilave edersek İstanbul'dan sonra ikinci kalabalık bölgedir. Nüfusun devamlı artışı problemler yaratıyor. İzmir Türkiye'deki sanayinin gelişme hızına uymuyor. Buna üzülmenin gereği yok; çünkü sanayi aşırı büyüme gösterse ve hele İstanbul'u takip etse, yurdun ve bütün Akdeniz coğrafyasının bu mamur beldesi ve bölgesi de harap olurdu. Çevre problemlerinden geçilmezdi. Bugün bile yeterince sorun vardır. İzmir halkının kendine özgü bir zarafeti, bir tatlı yaşam tarzı var. İktisaden sıkıntılı dönemlerde hayatın rengini korumayı bilirler. Son zamanlarda gelen göç bu havayı değiştiriyor. İç göçün yarattığı yeni İzmir ve bölgeler İzmir'e intibak konusunda isteksiz veya gecikmeli. Dış göç ise halledilebilir problem olmaktan çıkmıştır. İzmir'de 170 bin Suriyeli göçmen var. Resmî rakamlara göre bunların 150 bini geçici koruma kapsamında, tahminen 20 bin kadarı geçici koruma kapsamı dışında. Memleket içindeki sığınmacı göçlerinin kayıtlara geçmediği ve bu göçü yapanların talimatların aksine bilgi vermediği biliniyor.

Yirmi Yılda Çok Değişti

Göçmenlerin yaşadığı merkez semtler Basmane, Tilkilik, Agora'nın civarı görülmemiş bir renklilik içinde. Bu renk her zaman kozmopolit kültürün kendisinden beklenen tatlılık ve neşeyi getirmiyor. Merkez Konak ilçesi çevresinde yani Alsancak'la Göztepe arasında öyle bölgeler var ki suçluluk oranı ve şekillerine Türkiye'nin başka yerinde rastlamak zor. Bizim neslimiz için İzmir büyük bir liman şehri de olsa aynı zamanda Ege'nin sıcak bir konaklama yeriydi. Âdeta kendi evimizin bulunduğu bir mahalle gibiydi. Uzun gezilerden gelip İzmir'de oturanlar, İzmir'de konaklayanlar, batı Anadolu turu yapan mihmandarlar orada sıcak bir yuva bulurlardı.

İzmir'de kamusal kurumlar derin ihmal altındadır. Temsilî kurumlar, vilayete bağlı idari birimler, bilhassa sayısı hayli yüksek olan fahri konsolos ve başkonsolosluklar (bazıları büyükelçi rütbeliler) ve bu rütbelilere karşı da Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nı temsil eden, iyi ilişkileri kuran Türkiye Cumhuriyeti'nin İzmir'deki mesul temsilcisi olan büyükelçinin ofisleri sıkıntı içinde çalışıyor. Halka hizmet veren sağlık ocakları, okullar, maliyenin ofisleri için de bu ihmal söz konusudur. Bu konunun birinci derecedeki mesulü onlarca yıldan beri hükümetlerin İzmir bütçesine ayırdığı miktar, ikinci derecedeki sorumlusu ise tabii ki İzmir'in kendidir. Zengin bir şehrin ve bölgenin iş insanlarının devletin işleyişine katkısı söz konusu değildir.

EGE TARİHİNE IŞIK TUTUYOR

AYVALIK dediğimiz kasaba bir yarımada ve iki adadan oluşur. Lale Adası ve Cunda yakın zamana kadar ilçe merkezinden iki küçük boğazla ayrılmıştı. Bugün hepsi köprü vasıtasıyla birleşmiştir. Cumhuriyet sonrasında Cunda Adası'ndaki Rumların Midilli'ye ve Girit Adası'ndan gelen mübadillerin buraya yerleştirilmesiyle ilginç bir kültürel yapı oluştu. Girit mutfağı Cunda ve Ayvalık mutfağını zenginleştirdi. Mesela, Cunda enginarı mübadillerle gelmiştir.

İki adanın tarihini çok eskilerde aramayalım. 18'inci yüzyılda bile birtakım haydutların yaşadığı boş yerlerdi. Kilise bu bölgeye, başıboş nüfusu etkilemek ve arazinin bereketinden yararlanmak için gelmiş gibi görünüyor. Adadaki Agios Dimitrios (Selina veya Ayışığı) Manastırı'nın her halükârda ilk restorasyon tarihinin 1765 olduğu saptandığına göre, bu manastırın kurucularının

doğrudan doğruya Halkidiki Yarımadası'ndaki Aynaroz manastırlarından gelen keşişler olduğu da bilinir.

Ortodoks manastırlarının bazıları tıpkı Avrupa'da Orta Çağ'daki Benedikten rahipleri gibi ziraat ve diğer zanaatlarla uğraşan çalışkan keşişlerden oluşuyor. Bu sayede etrafı da kontrol eder ve kalkındırırlardı. 1865 yılında bu klasik manastır 19'uncu yüzyıl modası olan Bizantino-Morik üslupla yeniden inşa edildi. 1915'te hemen hemen terk edildi. 1922'de de son rahip ayrıldı. Mübadele devrinde Selanik'ten gelen bir aileye verilen manastır binası ve zeytinliğin zamanla bu aile tarafından da terk edildiği anlaşılıyor.

Ayvalık'ta son yıllarda eski kiliselerin, ayazmaların, hatta katedralin ve Ayışığı Manastırı'nın restorasyonu, bizim memleketin şanı için olumlu bir gelişmedir. Rahmi Koç'un büyük kilise, ayazmalar ve müze tesisindeki rolünü takdir ve teşekkürle karşılamak lazımdır. Çünkü benim bildiğim kadarıyla Balkanlar'da hiçbir eski caminin Türk kurumlarından başka hiç kimse tarafından restore edildiğini söylemek mümkün değildir.

Ayışığı Manastırı'nda Midilli-Ayvalık ekseninde zeytin, zeytinyağı, zeytincilik, üzüm bağcılığı ve şarapçılık üzerine tarih seminerleri yapılıyor. Mimari yönden restorasyon kadar tarihin değerlendirilmesi de söz konusu.

Prof. Evangelia Balta bizim Osmanlı tarihçileri arasında Yunanistan'la ilgili vesikaları taramakta ve Karamanlıca dediğimiz Ortodoks Anadolu Oğuzlarının edebiyatını yayımlamakta önde gelen bir bilginidir. Türk tarihinin önemli sorunlarını ele aldı. Mesela "Eğriboz (Euboeia) Adası Tahrir Defterleri", "Karamanlı Edebiyatı Üzerine Araştırmalar" (İş Bankası Yayınları) bence en çok bilinmesi gereken iki eseri.

Ayvalık ilginç bir biçimde Osmanlı Ege tarihinin araştırma ve öğrenilmesine yönelik merkezlerden biri haline geliyor. Şehirler illa nüfusla ya da liman etkinlikleriyle büyümez. Mevcut zenginliği kullanmak ve kültüre yönlendirmek şehri daha çok yaşanır hale getirir.

ESKİŞEHİR

UMUT VEREN ŞEHİR

EĞER BÜYÜK şehirlerimizdeki keşmekeşten bunalıyorsanız umutlarınızı kazanmak için bir turizm şehri olmaya başlayan Eskişehir ve civarını tanımalısınız.

İmparatorluk tarihimizin, cumhuriyete geçişimizin ve bugüne kadarki Türkiye'nin, Türk toplumunun geçirdiği değişimleri burada gözlemek ve izlemek mümkün. Osmanlı İmparatorluğu bu topraklarda doğup büyüdü. Geçen asırlarda bu bölgeye Ertuğrul Livası denirdi.

Özellikle 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Balkanlar'dan ve Kırım'dan göç edenlerin yerleştiği bir bölgeydi. 1890'larda demiryolu buraya ulaştı; buradan Ankara'ya ve Konya'ya uzandı. Hat boyunda yerleşenler bu demiryolu sayesinde hayat buldular

ve 1890'lı yılların başından beri İstanbul'un tahıl ihtiyacı, Avrupa'ya kadar uzanan tiftik ticareti bölgeye canlılık getirdi.

Sokak Siyaseti Hiç İltifat Görmedi

1920-1922 yıllarında zor günler geçirildi ama Eskişehir bir tür demiryolu savaşı olan Kurtuluş Savaşı'nın merkezlerindendi. Demiryolu işletmesinin önemli bir kavşak noktası ve idare merkeziydi. Tahıl Türkiye'nin temel üretimiydi. Zirai teknolojinin geliştiği alanlardan biri Eskişehir'di. Bu durum sağlıklı bir çiftçi sınıfını ortaya çıkardı.

Denebilir ki 19'uncu asrın ikinci yarısından itibaren bu ülkede üç bölge ziraatın getirdiği zenginlikle atılım yapmıştır: Ege Bölgesi, Çukurova, Eskişehir-Ankara yöresi. Başka mekanizmalar da işledi. Her köyün okumuş gençleri toprağın aşırı parçalanmasını ve fakirleşmeyi önledi. Devlet sınai yatırımlarını yaptı ama özel sektör ve orta sınıf girişimciler de onu izledi. Bununla birlikte, 1960'ların başında dahi, mütevazı hayat yaşayan, Odunpazarı'nın eski evlerinde veya Muttalip Caddesi'nin çevresinde kireç badanalı orta avlusu ve etrafında göz göz odalarıyla tipik Anadolu ve Balkan Türk köylerinin havasını taşıyan bir şehirdi.

Lisesi ve ticaret yüksek mektebi eskidir. Birçok Anadolu şehrinin aksine burada kültürel faaliyetlere düşkün bir gençlik vardı. Ankara'daki tiyatro çevrelerinde varını yoğunu, harçlığını ortaya koyarak tiyatro kuran gençlerden söz ediliyordu. Yani genç Yılmaz Büyükerşen ve arkadaşlarından…

Yeşil Alanlar Arttı, Yeni Mekânlar Ortaya Çıktı

Sanat öne çıkarılmaya çalışıldı. Kahvehanelerde rahatsız edilmeden oturan kızlı erkekli üniversite gençliği için pub'lar kuruldu, şehirde tiyatrolar açıldı, müzikhollerin ve salonların sayısı

artırıldı. Bugün kıymetli ilan edilen bunaltıcı sözde kentsel dönüşüm sessizce ve ölçüyle yapıldı.

Anadolu'da tramvayı ilk önce Eskişehir tanıdı. Taşan veya yazın kokan Porsuk Çayı düzen altına alındı; üstü kapatılmadı, aksine Venedik'teki gondollar taklit edildi, şehrin yeşil alanları artırıldı, insanların buluşacağı ve vakit geçireceği mekânlar, restoranlar ortaya çıktı. Şehirde konferanslar, oda müziği konserleri, senfonik konserler, hatta opera temsilleri bile veriliyor, misafir tiyatrolar turnelerinde mutlaka uğruyorlar.

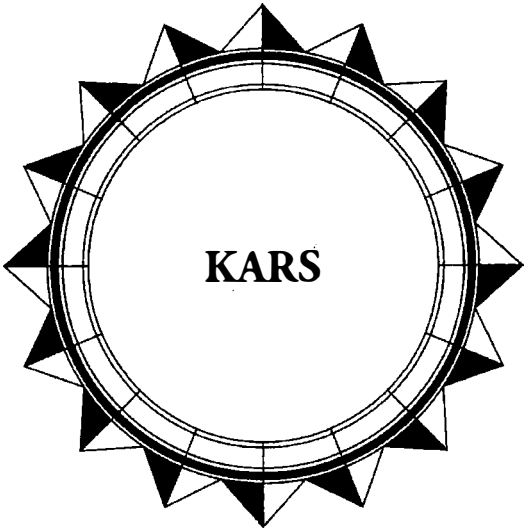
Eskişehir gençliği bir üniversite şehrinde yaşıyor. Ama bu üniversite şehri sadece talebe sayısıyla bu ünvanı almıyor, zira iki üniversitedeki öğrenci sayısı komşu vilayetlerdeki öğrenci sayısının çok altındadır. Daha iyi imkânlarla, daha çok öğretim üyesiyle üniversite gençliği öğretim görüyor ve şehir onları eğitmeye hazır. Elbette mükemmele daha yol var ama öbür taşra üniversiteleriyle karşılaştırılamayacak bir düzgünlük var. Büyükerşen, Eskişehir'in dönüşümünü temsil eden bir sanatçı, üniversite profesörü ve belediye başkanı olarak ismini tarihe kazıdı.

Eski Merkezde Dönüşüm Dikkatli Yapılıyor

Şehrin eski merkezi Odunpazarı canlı, çekici bir şekilde restore edilmiş. Yeni alanlarda imar düzenine dikkat ediliyor. Eski merkezde dönüşüm dikkatlice yapılıyor. İlk bakışta gördüğümüz yeşil, düzenli büyüyen, insanı betonla bunaltmayan şehir insanları ve üniversite gençliğini tanıdıkça daha başka yönleriyle ortaya çıkıyor; yenilenen ve sağlıklı büyüyen şehir, yeni bir şehirli kitlesi ortaya çıkarmış.

800 bin nüfuslu bu şehirde ne iç göç tahribatı ne şaşkın görünen öğrenci gençlik ne de işsizliğin yarattığı bunalım göze çarpıyor... Burada yeni bir insan tipolojisinin, yeni bir profilin ortaya çıktığı görülüyor. Bu büyükşehrin ve diğer belediyelerin dikkatiyle ortaya çıktı.

Büyük şehirlerle bağlantı, etrafı kontrol edebilme ve şehrin bizzat kendisinin yaşanır bir yer haline dönüşmesi tam bir başarıdır. Eğer büyük şehirlerimizdeki keşmekeşten yaka silkerek ümitsizliğe düştüyseniz, umutlarınızı kazanmak için Eskişehir ve civarına göz atmanızda fayda var. Çünkü gelişme inanılmaz; Eskişehir turizm şehri olmaya başladı ve geleceğin Türkiye'si böyle şehirlerle donanır diye umutlanabilirsiniz.

ANİ HARABELERİNİN SESLENİŞİ

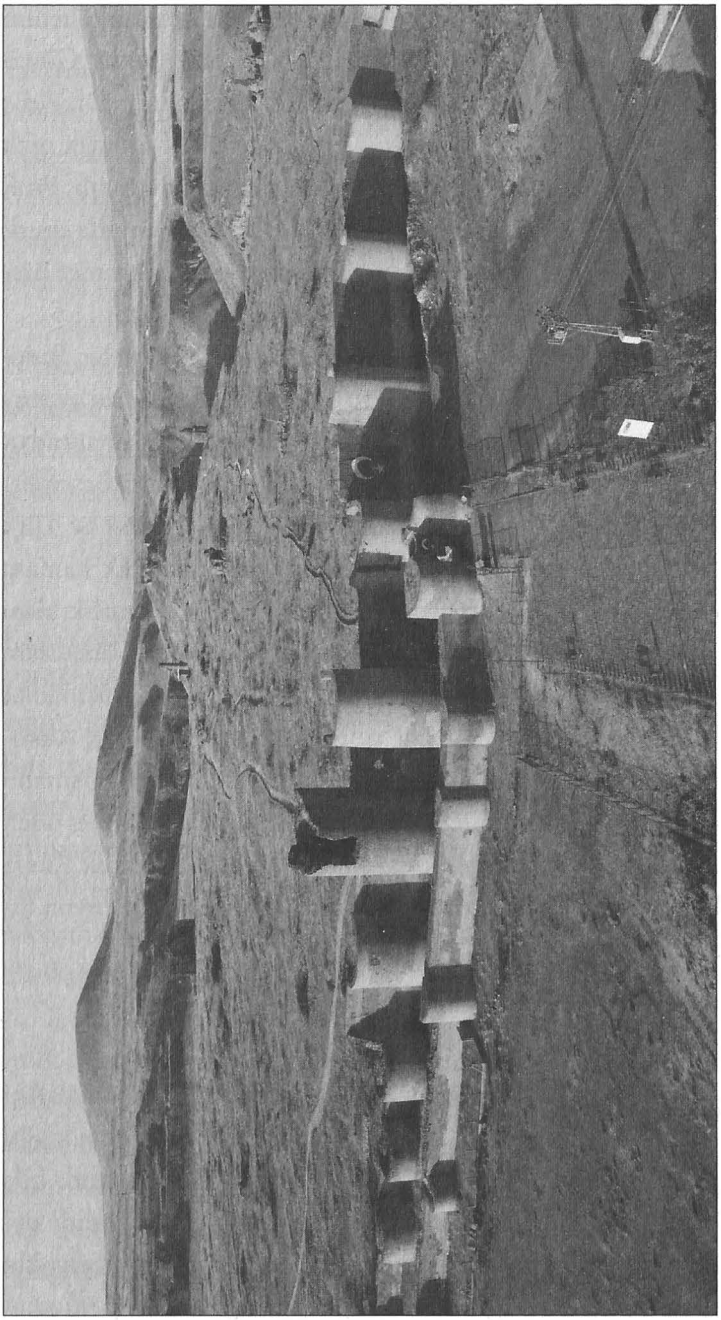
KARS VALİLİĞİ himayesinde Serhat Kalkınma Ajansı'nın yürüttüğü 'Tarihî Kimliği ile Kars Kenti Projesi' faaliyetleri kapsamında, İstanbul Arkeoloji Müzelerinin misafirperverliğiyle Ani şehri kazıları üzerine toplantılar yapıldı ve beş gün süren bir fotoğraf sergisi düzenlendi.

Uzun bir dönem, Soğuk Savaş yıllarında iki blok arasında bırakın ziyaretçileri, kazı heyetlerinin girişi bile problemdi. Herhangi bir ziyaretçinin karşı taraf için uygunsuz görülen hareketi sınır bölgesi idarecilerinin nota teatisine sebep olurdu. Turist gruplarının oraya götürülmesi pek arzu edilmezdi. Tam Arpaçay'da Ani şehrinin yanında turistlik tesislerin kurulması istenmiyor, bunlar hâlen alınması gerekli tedbirlerdir ve isabetlidir.

İpek Yolu'nun Buluşma Noktası

Kars merkezle Ani harabelerinin arası 40 kilometredir. Pekâlâ gidilip gelinir. Artık iki ülke arasındaki münasebetler eskisi gibi değil. Karşısı Ermenistan'dır. Ani şehri arasında Arpaçay'ın meydana getirdiği kanyon vardır. Kanyonun ötesinde Orta Çağlardaki şehrin nekropolü (mezarlığı) yer alır. Bu tarafta ise önemli eserler vardır. Şehrin surlarının kalıntıları açıkça görülüyor. Suriçi alan meskûn değil ve aslında sınır karakolu olduğu için taş eserlerin yağmalanması da mümkün değil. Aşağı yukarı Orta Çağ'ın erken dönemlerinde bazı küçük sülaleler ile 9. yüzyıl başlarında Bagration hanedanının burada hükümferma olması şehrin gelişmesini engellememiş, birçok eser yapılmış; 1064 yılında Sultan Alp Arslan'ın gerçekleştirdiği Anadolu'daki bu ilk fetihle birlikte Selçukiler zamanında da sanat, kültür ve mimarlıkta yeni eserler yapılmış. Yani Bagration hanedanı zamanında Doğu Anadolu için bir dinî merkez olan Ani bir gerçek, lakin sadece bu rolüyle izah edilemez.

Ani; Kafkasya, İran ve Anadolu arasındaki İpek Yolu'nun buluşma noktasıdır. Şehrin surlarının kapıları ve kiliselerinin sayısı hâlâ arkeologların kesin raporlarını bekleyen, daha doğrusu kazıların sonuçlarını bildiren raporlara bağlı. Fakat şurası bir gerçek; Doğu Anadolu Kars yaylasının müthiş güzel mistik görünümü içinde bir yer. Surlar muhtemelen Anadolu'daki yayla şehirlerinde en başta Boğazköy'de olduğu gibi yoğun bir yerleşimden çok; yarı tarımsal, yarı ticari ve askerî yerleşme ihtiva eden anıtların çok olduğu, yerleşmelerin yoğun olmadığı bir görünüm vermektedir. Daha evvelki kazılar umumiyetle yüzeyseldir; yani yüzey arkeolojisi dediğimiz türe girer. Yüzey arkeolojik araştırması için o zamanki kürsü asistanı Prof. Gönül Öney'in 1960'larda Ankara'da Alman Dostluk Cemiyeti'ndeki konferansını hatırlıyorum. Çoğumuzun oraya gitme imkânı yok gibiydi. Fakat birkaç yıl sonra rehber kursuyla Ani'ye gidebildik. Zaman zaman

Ani Tarihî Kenti.

uğradığım bu şehrin romantik görünümü her seferinde benim ruhumu yeninden fethetti. 1904-1917 arasında ünlü Gürcü kökenli Rus bilim adamı Nikolai Marr, 1944'te Prof. Dr. Kılıç Kökten, 1964-1967'de Prof. Dr. Kemal Balkan ve nihayet ufak bir restorasyon çalışmasıyla Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı, Prof. Dr. Yaşar Çoruhlu ve Prof. Dr. Fahriye Bayram zamanında sınırlı kazılar yapılmıştır. 2009 yılından beri Doç. Dr. Muhammet Arslan'ın çabalarıyla kazı ve koruma çalışmaları yoğunlaştı.

Ani şehrinin içinde 4. yüzyıldan beri başlayan kiliseler, Şadadoğlu Menûçehr gibi Selçuklu devrindeki vassal beylerin yaptırdığı cami vardır. Bu dönemler arasında Bagrationlar zamanından kalma kiliseler bölgenin sanat tarihi açısından çok etkin örneklerdir. Son kazılarla gün yüzüne çıkarılan Selçuklu eserleri ise Türk sanatı açısından son derece kıymetlidir. Mescit, büyük hamam ve büyükçe bir Selçuklu kümbetinin de olduğu mezarlık alanı bunlardan sadece birkaçıdır. Bu eserler Anadolu'daki Türk-İslam mimarisi için ilk örneklerdir. 1064'ten beri Büyük Selçuklular ve arkadan Gürcüler, Moğollar ve nihayet Karakoyunlu, Akkoyunlu gibi Türkmen devletleri ve 16. yüzyıldan beri Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü bölgede 1878 Berlin Kongresi'nden sonra kırk yıl kadar Rusya Çarlığı kaldı. Bu sürede Çarlık Rusya burada kayda değer bir yüzey değerlendirmesi ve restorasyon faaliyetinde bulunmadı.

Kazılar Süratle Devam Etmeli

Hiç şüphesiz ki ilişkileri kopuk iki dünyanın sınırında olmak Ani için hem bir koruma hem de tabiatın tahribine açık olmak gibi bir sorun yarattı. Ama şahsen benim ilk gördüğüm zamanda bile Ani'de askerler beklerdi. Türk tarafının yaptığı kazılar süratle devam etmeli. Ani'deki Ermeni kiliselerinde eski İran'ın, Selçuklu döneminin izleri var.

Binaların dıştaki ikonografik rölyefleri insanları hayran bırakıyor. Ziyarete açık. Ani'de bir Urartu hâkimiyetinden söz ediliyor. Urartular için son yıllarda yapılan kazılarda çıkan yazılı belgelerdeki çivi yazısı tabletlerin okunup çözülmesiyle, bu dilin muasır Çeçenceye çok yakın olduğu öğrenildi. Bu durumda Ani'de Urartu hâkimiyetinin çok köklü izler bıraktığını düşünmek şu anda pek delillendirilemez.

Şimdilik göze batan eserler etrafında bir kazı faaliyeti var. Kuşkusuz bilinen surlarının içindeki bütün mıntıkanın çapraz taraması sonucu başka türlü yerleşmeler de ortaya çıkacak ve Ani göz alan güzel bir tarihî gezi alanı olacak. Lüzumsuz yerleşmelerle bölgenin etrafı dejenere edilmesin, panorama korunsun.

Kars Gelişiyor

Kars şehrinin turistik yapısında bir gelişme var. 1950'lerde, 1960'larda Çar Rusya'sının garnizon şehri gibi bir görünüme sahip olan bölge bir hayli değişim geçirdi. Bugün 19. yüzyıl Rus işgalinden ki, dört yıl sürdü. Brest-Litovsk Antlaşması'na kadar 1918 yılı ve daha evvelki Türk devrinden kalma binaların restorasyonu ilerliyor. Şehrin turistik bakımdan gelişmesinde Ani Örenyeri'nin korunmasının büyük rolü var. Türkiye topraklarının devirler ve uygarlıkları bakımından en ilginç sentezinin barındığı bir bölge.

Kars hâlâ bir hayvancılık merkezi. 1950 ve 60'lardaki renkli etnik yapısı malum, Rusça ve Almanca bile konuşulurdu. Bugün artık yok ve unsurları değişen bütün bölge gibi pek de olumlu olarak değerlendiremeyeceğimiz mimari değişiklikler de söz konusu. Ama Orta Çağlar kadar modern Türkiye ve Türkiye tarihi için de çok önemli bir bölge olduğu açık ve Kars bölgesi hem ilginç coğrafyası ve iklimi, hem kırsal faaliyetleri, hem de ilginç şehircilik örneği olarak Türkiye için mühim.

Aynı Tip Mimarinin Kalıntıları

Rus işgali sırasında Kars ve Ardahan'da yapılan binaları Orta Rusya ile karşılaştırmak mümkün değil. Çünkü kâgir taş yapılı binaya önem verilmiş. Bunlar daha çok Kuzey Avrupa'da Baltık üslubunda uygulanmış ve Ruslarla birlikte Kars'ta yeni bir sanatsal ve mimari anlayışa bürünmüş. Bu binaların kullanımı ve ısıtma sistemi çok değişik. Devlet binalarında tuhaf bir şekilde o tarihteki Milano Brera Güzel Sanatlar Akademisi mimarlarının izleri görülüyor. Kars'taki devlet yapısıyla Tuna vilayetindeki Vidin ve Rusçuk'taki Osmanlı devlet yapılarından kalan eserler arasındaki benzerlik daima dikkatimi çekmiştir. Çünkü ikisi de aynı tip mimarinin kalıntılarıdır.

Kars, Rusya için ileri bir karakoldur. Bir garnizon şehri. Onun için oradaki yapılaşma ve muntazam planlamayı Rusya'nın eski şehirlerinde görmek pek kolay değildir. Daha ziyade Baltık'ta ileri karakol şehirlerini andırır. Demiryolu doğrudan Tiflis'e bağlı geniş kadranlı Rus demiryolu hattıydı. Ancak 1989'dan sonra bu bölgenin demiryolu vasıtasıyla Türkiye'ye bağlantısının kurulması düşünüldü ve şimdilik ticaret kadar turizme de çok yarıyor. Kış turizmi öne çıkmaya devam ediyor.

ANADOLU'NUN KAVŞAK NOKTASI

AKSARAY mazide büyük ve muhteşem Karaman (Konya) Eyaleti'nin önemli bir sancağıydı. Daha sonra Konya'nın önemli bir kısmı Niğde vilayeti haline gelince, Aksaray'dan "Niğde Aksarayı" diye bahsedildi. Aslında Karaman, Anadolu'daki en önemli beylikti. Batıdaki Osmanlı'nın, tarihî ve coğrafi şartlar ve liderlerinin fevkalade seçkin insanlar, komutanlar olması dolayısıyla kat ettiği gelişme Karaman'ı gölgede bıraktı. 15. asırda Büyük Fatih Sultan Mehmed'in Osmanlı topraklarına kattığı bir yerdir. Hiç kolay edinilmiş bir hâkimiyet değildi; Karamanlılar her zaman Anadolu'daki üstünlüğü kendilerine ait görürler ve bu durum literatürde bile görülmektedir.

Şurası bir gerçektir; Karaman halkının bugün de gösterdiği sınai gelişme, bölgedeki diğer vilayetlerde görülmüyor. Aşağı

yukarı vilayet nüfusunun büyük kısmı kenttedir. Kırsalda da eğitim olanakları, ziraat ve dokumacılık gibi sanatlar turizmin gelişmesine yardım ediyor. Zirai sanayinin artık ihraç safhasına geçtiği bir gerçektir. Aksaray bu alanda Konya ile birlikte üretim ve ihracat safhasına dahi geçiyor. Buğday siloları örnek verilebilir fakat buna karşılık yeraltı su kaynaklarının çok hoyratça kullanıldığı ve gelir getiren yonca ziraatının bunda başlıca neden olduğu görülmektedir.

Halıcılıkta Dünya Markası

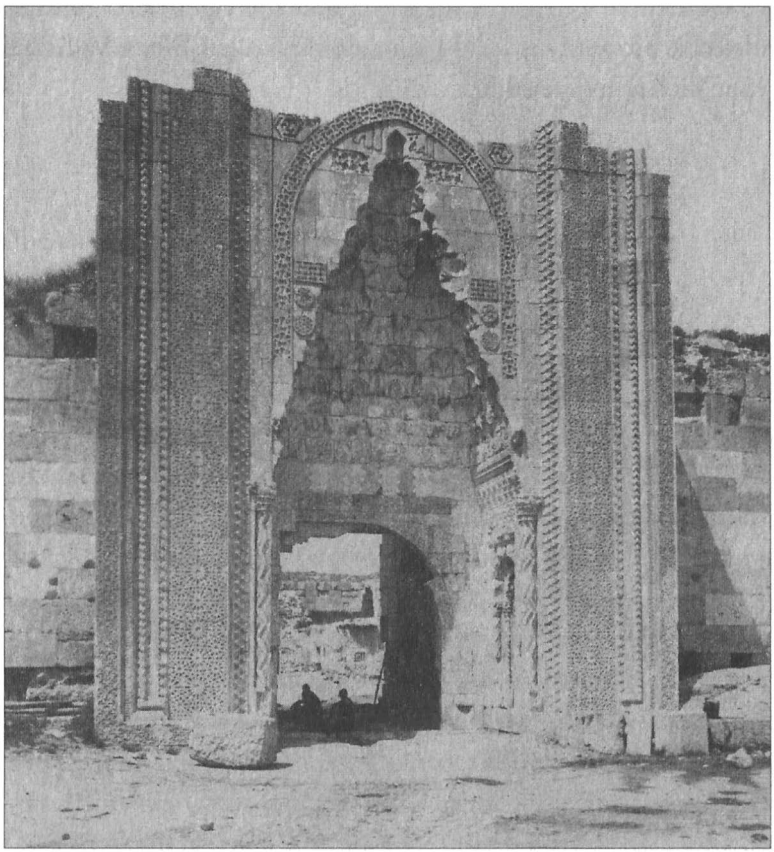
Aksaray'ın kendine has özellikleri de vardır. Türkiye'deki halı dokumacılığının gerilemesine direnen bir bölgedir. Kıymetli halıların tamirinde dünyada öncülerdendir. Avrupa ve Amerika pazarlarına hitap etmektedir.

Şehir Anadolu'nun kesişme noktasındadır. Ankara'dan Adana'ya ve Konya'ya gidişin kavşak noktasındadır. Kendine özgü tesisler vardır. Orta Anadolu'nun en eski, yol kavşağındaki seçkin restoranı, servisi ve yemekleriyle Ağaçlı Restoran, bu bölgededir. Otel inşasında gelişme kat etmişlerdir. Bunu tarih gösteriyor. İran'dan Akdeniz'e ulaşan kervan yollarının Konya'ya en yakın noktasındaki Büyük Sultan Hanı Aksaray'dadır. Sultan Hanı'nı 1965'te ziyaret eden ünlü İtalyan restoratör; "Yapılış tarihi neydi?" diye sordu. Cevap, "1229". Ünlü profesör bunun üzerine "O tarihte İtalya'da böyle bir eser yoktu", dedi.

Alâeddin Keykubad'ın Anadolu imarında göze çarpan eserler yığınıdır. Nitekim Roma İmparatorluğu'nun getirdiği Pax Romana'dan (barış ve dolayısıyla refah ve düzen) sonra Bizans döneminin karmaşası bu devirde durdu. Rum Selçukluları da dediğimiz, yani Roma ve Anadolu Selçuklu Devleti (her ikisi de Roma adını taşıyor) ta İkinci Dünya Savaşı'na kadar Anadolu'da refah ve güvenliği sağlayan önemli bir devletti. 1946'dan sonra bütün Anadolu gibi Aksaray da ilerlemeler kaydetti.

Diğer Şehirlerden Farklı

Şehirde dikkate değer bir öğrenci nüfusu var. Şehir sakinlerinin diğer İç Anadolu şehirlerinden farklı yönleri var. Tarihle, siyasetle ilgilenişleri başka, toplumsal hayatta önemli bir farklılaşma ve gelişme söz konusu. Bir konferans için gittiğim Aksaray'da, ki 1960'ların başından beri tanıyorum, yine bir gelişme gördüm. Şehrin mimarisinin de görece olarak iyi korunduğunu söylememiz gerekir. Gerek Ulu Cami ve gerekse diğer eserler, türbeler yeterince korunabiliyor, restorasyonuna dikkat ediliyor. Vilayet

Sultan Hanı Kervansarayı.

ve belediye yöneticileri bir restorasyon ve korumacılık mantığını aksettiriyorlar.

Aksaray halkı yeni fethedilen İstanbul ve Rumeli'nin yeniden iskânında kullanıldı, yani biraz zorla yerleştirildi. Dolayısıyla Karamanoğlu İbrahim Bey zamanında çok gelişen bu beyliğin halkı 16. asırda doğrusu biraz da devletin merkezi İstanbul'a, Osmanlı zihniyetine ve yorumuna karşıydılar.

1985'ten beri bu vilayet merkezinin Orta Anadolu'nun kuraklığı ortasında kaydettiği gelişme dikkate değer. Uzun yaz günlerinde memleketin güney ve güneydoğusuna geçenlerin, Kayseri ve Göreme'ye gidenlerin Aksaray'a dikkatle eğilmeleri, 14 kilometrelik bir yürüyüş hattı haline dönüştürülen Ihlara Vadisi'ne yönelmeleri tavsiye edilir.

TÜRKİYE'NİN İTALYASI

SAFRANBOLU Türkiye'nin İtalya'sıdır. Sakinleri baba konaklarında ve evlerinde oturmayı bir asalet ve görkem sorunu olarak ele alırlar. O yüzden de o çevrenin içinde bugünlere kadar ulaştılar. UNESCO 17 Ağustos 1994'te burayı dünya varlığına dahil etti. Lütfen fazla tahrip etmeden Safranbolu'yu bol bol gezmeye çalışalım.

Eski Kastamonu vilayetinin en güzel yerleşme bölgelerinden biridir. Hoş Kastamonu vilayetinin içindeki yerleşmelerin içinde oldukça değişim geçiren Sinop (bugün aynı özellikte değil), il merkezinin kendisi, İnebolu, Çankırı'nın Belören Köyü gibi pitoresk (resimsi) yerleşmelerin sayısı hiç de az değil.

Burayı ilk olarak 1964 yazında Turizm Dairesi Başkanı Mukadder Sezgin'in tertiplettiği grubun içinde envanter için ziyaret

etmiştim. Envanter Zonguldak'ta yapılıyordu. İlin en ilginç kazası da burasıydı. 4-5 gün kaldım. Şehirde daha avukat yoktu, baro kurulmadığı için dava muakkipleri vardı; ilginç insanlardı. Böyle ilginç tiplerden birisi de Cinci Hanı'nın müsteciriydi. Adı galiba İbrahim Efendi'ydi. Han tamirat görmemişti ama kullanılıyordu. Hayat Orta Çağ şehirlerindeki gibiydi. Hamam da aynı şekilde kullanılıyordu. Kaymakamlık "Kale" denen tepedeki hükümet konağındaydı. Sonra orası yandı veya yakıldı. Sebebini bilemem. Bir ara Anadolu'da birçok yerde tapu ve nüfus daireleri yangın geçirdi. Ama konaklar hep ayaktaydı.

Mistik Havasıyla Güzel

Harap olan sadece bu vadinin üstündeki "Bağlar" kesimidir. Maalesef büyüyen Karabük'ün konut ihtiyacını karşılamak uğruna ekserisi gitti. Fakat Karabük Üniversitesi'nin yerleşkesi de bu kesimde. Kıranköy (Kiren Rumca kızılcık demek oradan geldiğini söylediler) yani Kiren kentle birleşip aslında hoş bir gezi ve eğlence bölümü olmuş. Kim ne dersin üniversite şehri değiştiriyor. Partilerin dışında her gün halkla iç içe olan başkanlar beni çok ilgilendiriyor. Anadolu'da böyle kasabalar var. Sivrihisar gibi, Denizli Buldan gibileri; saymakla bitmez.

Bir toplantı yaptık. İlgi büyüktü. Safranbolu'da şikâyet edilecek nokta turizmin yaratmak istediği tahribattır. Bu gibi bölgelerde turistik denen yatırımları yapanlar genellikle bölge dışından insanlardır. Şehrin ruhunu anlamıyorlar. İtalya ve İspanya gibi ülkelerden farkımız bu. Yabancı yatırımcı turizm için hiç uygun bir tip değildir. Bu yerlinin uygun olduğu anlamına gelmez ama ikincisi hiç değilse laftan, sözden, tenkitten anlar.

UNESCO'nun 17 Ağustos 1994'te burayı dünya varlığına dahil edişi hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğuracak bir olay. Aç gözlü sermayeyi çeker, mesken ve arsa pahalığına artırır. Bunlar tedbir alınacak konulardır. Safranbolu mistik

havasıyla, güzel... Çok yakın tarihlerimize kadar Anadolu'da dericiliğin ve deri sanayisinin merkeziydi. Üretimi Bartın üzerinden Rusya'ya ulaşırdı. Açıkçası zengin bir merkezdi. Meyveciliği verimliydi, fakirlik gören şehirlerden değildir.

1912'den, Balkan faciasından beri de Batı Trakya'dan göç edenlerle yerlilerin uyumlu ortamında özgün bir kültür ortaya çıktı. Cemil İpekçi, Leyla Gencer ve Türker İnanoğlu bu bölgenin çocuklarıdır. Cinci Hanı kadar Pir Âli Paşa Camii ve diğer Osmanlı eserleri de şehre güzelliğini kazandırır.

Tahrip Etmeden Gezelim

Esnaf çarşıda hâlen çalışıyor. Binaların restorasyonuna dikkat ediliyor. Şehrin güneyle; yani Ankara yoluyla dolayısıyla Ankara ile irtibatı çok fazla. Ankara ahalisi son zamanlarda değişti. Hafta sonlarını AVM'lerde değil Beypazarı'nda, Safranbolu'da, Güdül'de, Çam Koru'da geçirmeyi tercih ediyorlar. Bu da şehre bir canlılık kazandırıyor.

Antik Paflogonya'nın; yani Osmanlı Selçuk devrinin İsfandiyaroğlu bölgesinin ve geniş Kastamonu'nun kültürü içinde şehri ele alan yazarlar var. Tarih güzel yazılıyor. Bunları değerlendirmek gerekiyor. Lütfen fazla tahrip etmeden Safranbolu'yu bol bol gezmeye çalışalım. Bazı seminerleri, konserleri burada tertipleyelim.

SAFRANBOLU

Yaz ve sonbaharda rahatlıkla gezeceğimiz ve eski şartların çok değiştiği bir bölge... Osmanlı İmparatorluğu döneminde Sinop, Kastamonu ve bugünkü Zonguldak aynı vilayetin parçasıydı. Hatta Zonguldak'ın adı geçmezdi bile ama burada, Safranbolu'da (Zağferanbolu) önemli eserler vardı. Gezimize Sinop'tan başlayalım... Sinop Kalesi'ni, şehirde kalan tekkeleri gördükten sonra Batı'ya seyahat edelim. Ayancık, ormanın içinde, sempatik bir kasaba. Oradan Kastamonu'ya geçiyoruz. Kastamonu merkezini gezmek en aşağı üç günümüzü alacaktır. Lise binasından camilerine, Şabanözü kazasındaki türbeye... Hemen merkez civarındaki Kasaba Camii dediğimiz ahşap, orijinal anıt Beylikler dönemi için önemli bir mirastır. Çandaroğlu Emir Mahmud Bey zamanındandır. Uzak Kaşgar'daki camilerle benzerliği dikkate değer. Kastamonu'nun nefis orman yolları yapıldıktan sonra Cide üzerinden artık yolu olan Kurucaşile ve Amasra'ya ulaşırız. Amasra'dan dönerken Safranbolu yolunu tercih edebilirsiniz. Bir zamanların bu sakin kasabası, pek uğrak bir yer olmayan ama hâli vakti yerinde (âsûde-hâl ve mağfur'ul bâl denen yerlerden) şimdi turizme açılmış vaziyette. Safranbolu'yu görmeyen Türkiye coğrafyasını, Anadolu tarihini tanımış sayılmaz.

Anadolu'ya Işık Tutan Bölge

1963 NİSANINDA Kapadokya'ya adım attım. Kuşkusuz tek başına değildim. O tarihte Mukadder Sezgin, Basın-Yayın Turizm Bakanlığı diye bilinen kurumun Turizm Dairesi Başkanı'ydı. Dairesinde hademe dahil on dokuz kişi çalışıyordu. Bu kadrolarla bazı şeyleri değil, hiçbir projeyi gerçekleştirmesi mümkün değildi. Halbuki projeleri vardı. Pratik bir adamdı. 1960'lı yılların kıtlığı içinde turizm işlerini hiç değilse başkent çevresinde düzenlemeye kalktı ve bunda da başarılı oldu.

İlk iş eleman bulmaktı. Kendi memurlarıyla bu işi yapamayacaktı; sayıca yetersizlerdi. Bazıları da lisan bilmiyordu. Başkentteki iki üniversitede okuyan o da yetmedi yabancı dil bilgisi olan lise öğrencilerini de bir "amatör tercüman-rehber kursuna" aldı. Amatör lafı yaş sınırını ortadan kaldırıyordu. Ciddi bir lisan

imtihanı yapıldı. Kurs başladığı zaman programın daha ciddi olduğu anlaşıldı.

Bakanlığın Polonya asıllı Türk vatandaşlarından Edwin Rizi gibi her şeye koşuşturan bir memuru vardı. O da bazı kursları yüklendi. Arkeologlardan da gelenler oldu. Ama asıl önemlisi Mukadder Bey Tahsin Özgüç, Ekrem Akurgal gibi hocaları hatta Katharina Otto-Dorn'u bir konferans için ayarlamıştı. Sanat tarihinin yükü yine Gönül Öney'deydi; güzel ve bilgili bir asistan kızdı. Entelektüel bir ailede yetişmişti. Sevgi Soysal, Devlet Opera ve Balesi'nin ilklerinden Duygu Yener (Gürer Aykal'ın eşidir) onun kardeşleridir.

Dünya İle Temas Ediyorduk

Ankara içinde geziler yapılıyordu. Akşam kursları çok iyi geçmişti. Doğrusu meraklı olduğumuz arkeoloji ve sanat tarihi gibi dallarda bilgi edinmek zevkli geliyordu. Hafta sonu Ankara içindeki eski eserler görüldü. Bunların bazılarını tesadüfen tanıyordum. Bazılarını hiç görmemiştim. Çoğu Ankaralı, eski Ankara'nın içinde neler olduğunu bilmezlerdi, bugün de henüz medeni bir rakama ulaşamadık.

Nihayet mart ayı geçtikten sonra nisanda yurt içi geziler başladı. Bunlar ilk anda belli bir alandaydı. Konaklama imkânımız olmadığı için Alacahöyük ile Boğazköy'e, Göreme'ye, Gordion'a, Konya'ya gittik. O zamanın Konya'sını görmek büyük bir şanstı. Pek tabii asıl büyük kazanç Göreme. Aksaray kavşağından sonra şose yolla ulaşılan Ürgüp ve Göreme'nin bizim literatürden tanıdığımız bacaları vardı ama mekteplerde bacaların dışında en hafif bir bilgi verilmeyen kaya kiliseleri, manastırlar hepimizi büyülemişti. Nevşehir ve Ürgüp Selçuklu medeniyetinin ve geç Roma'nın (Bizans) kaynaştığı yerlerdi.

Anadolu'nun zenginliklerine ilk bakışımızın çok yüzeyden olduğu anlaşılıyor. Zaten Türkiye'nin uç noktalarına ulaşmak bu

mütevazı programda yoktu. Nitekim sonuç geldi. Hazirandan itibaren Ankara'nın her yerine "Tourist Information" tabelaları asıldı. Tunali'daki bakanlığın alt katı enformasyon merkezi olarak düzenlendi. Talebeler orada enformasyon hizmeti veriyordu. Gelen turist orayı mutlaka buluyordu. Ankara'daki kalabalık elçilik mensupları ve o tarihte daha kalabalık sayıdaki Amerikalılar da.

Broşürler basılmıştı. Bu broşürleri hazırlayanlar turizm dairesinin elemanlarıydı. Hakçası çok güzel broşürlerdi. Doğru ve kısa bilgiler veriyorlardı. Bütün Türkiye için çıkarılmaya başlandı. O tarihte Türkler vatanlarını tanımak için Ernest Mamboury, Thomas Schröder, Guide Bleu ve Karl Baedeker'in baskılarına müracaat etmek zorundalardı. İlk defadır ki Türkiye'de geniş bir öncü rehber kitap ortaya çıkacak gibiydi.

Doğrusu yaptığımız işlerden çok keyiflenmiştik. Ankara gibi İstanbul'un aksine dış dünyaya kapalı görünen bir başkentte dünya ile temas ediyorduk. Hatırlıyorum, lise birinci sınıftaydım. O yılın sonunda eylül ayında ne yapıp edip Bursa, İzmir ve Burdur üzerinden Antalya'ya gittim. Bu gezi için rahmetli annemle epey mücadele ettik. Ama Türkiye henüz bakirdi. Nitekim o bakir Antalya ve Alanya'yı sonraki yıllarda aynıyla bir daha görmem mümkün olmadı. Antalya-Alanya gezisini ikinci sene okulun turizm kolunda, oralarda tertiplediğim bir geziyle sağladık. Rehber öğretmenimiz kimyacımız Osman Bey'di. Efes'i ve Bergama'yı görmüştüm, Selçuk'a bakmıştım. İzmir'den demiryolu ile ulaştığımız Selçuk kasabasından Efes Harabeleri'ne tırmanmak ayrı bir keyifti. Bugün o lüksün, o dönemin çok uzağındayız. Her şey artık motorize oldu. Bu harabeleri gezmenin de tadı kaçtı.

Kapadokya'da turizm rehberlerine bir konferans verdim. Uzun yıllar önce ayak bastığım bu toprakta eski bir tercüman, rehber, mihmandar olarak bölgeyi anlatıyordum. O tarihte otel yoktu. Sadece Turizmkent bir Tusan Hotel inşa etmişti. Ortahisar'da bir pansiyon vardı. Nevşehir'de alışılmış kasaba otelinin dışında pek bir şey yoktu. Birkaç sene içinde hepsi gelişti.

Oraya her sene birkaç tur yaptıkça bölgeyi daha çok tanıdım; ucu bucağı olmayan bir yerdi.

Kaya kiliselerini gezenlerin sayısı çok azdı. Bugün binlerce insan geziyor. Doğrusu buna pek sevinemiyorum. Anlayan da anlamayan da orada. Bu yalnızca yerli turistler için değil yabancılar için de söz konusu.

Sınırlama Uygulanmalı

1977 yılında Kremlin'in Genel Müdürü dört uzmanıyla beraber Ahmet Taner Kışlalı'nın bakanlığı döneminde Kışlalı'nın davetlisi olarak geldiklerinde, onlara kısmen mihmandarlık yaptım. Bakanlık danışma kurullarındaydım. Rusya'ya önem veriyorduk. Genel Müdür Mihail Petroviç Sovyet bürokratlarına has bilmiş tavrıyla âdeta direktif verir gibi doğru şeyler söyledi: "Ben Kremlin'in müzelerini bile haftanın her günü açmam. Bazıları bir hafta dinlenir, bir hafta açık kalır. Sebebi aspirasyon-nefes. Freskler nefese tahammülü yoktur. Siz nasıl oluyor da buraya bu kadar insanı sokuyorsunuz?" Hakikaten dar kaya kiliselerinin tarih boyu geçirdiği, insanlar tarafından yapılan fiziki tahribattan daha fazlasını bekliyordu. Zaman ve nefes. Bu konuda artık tedbir alındığını görüyoruz ama alınmayan bir tedbir var. Bu bölge kiliselerine sadece ziyaretçi kontenjanı tespit edilerek girilmesi ve herkese açık tutulmaması. Kesinlikle sınırlamanın uygulanması gerekir.

Kapadokya o zaman da çalışkan insanların bölgesiydi. Nevşehir, Türkiye'nin en büyük kamyon filosuna sahipti. Kayaların içindeki depolar birtakım sebze ve meyvenin depolanıp uygun bir mevsimde yüksek fiyata satılmasına müsaade ederek bir servet getiriyordu. Haklarıdır. Bölgenin çocukları cin gibiydi. Her aileden birkaç kişinin bürokrat olması ananeydi. Yavaş yavaş Avanos'un klasik çanak çömlek üretimi seramiğe dönüştü. Bugün Kapadokya artık otellerin ve seramik atölyelerinin bulunduğu bir bölge haline geldi. Venessa Seramik önemli bir atölye ve

ihraç malı üretiyor. Bazaar 54'te yöresel halılar elan dokunuyor, iyi örnekler var. Başarılı bir üretim noktası.

Avanos çok değişmedi. Aynı ustalar kendilerini geliştirdiler. Artık testi, çanak, çömlek gibi o zamanın Türkiye'sinde aranan özelliklere sahip meta yerine seramik ve porselen üretimine geçtiler. Şahane parçalar ortaya çıkıyor. Avanos, Kızılırmak'ın civarında demir bakımından zengin çamuruyla bu sanayiyi döndürmeye devam ediyor.

Bölge ile ilgili rehber kitaplar çıkıyor. En son elime sevgili meslektaşımız Mustafa Uysun'un "Kapadokya'nın Kutsal Sanatı" kitabı geçti, oğluna ithaf etmiş. Baba oğul ikisi de rehberdi. "Rehberdi" diyorum çünkü oğul Emin Uysun Adıyaman'daki depremde İsias Otel'de hayatını kaybedenler arasında. Görüyorum ki mihmandarlık bir meslek olarak aile içinde kuşaktan kuşağa geçen bir meslek haline geliyor. Her şeyin ırsi olanı iyidir. Bunun da devam etmesi gerekiyor. Ajwa, Azerbaycanlı bir şirket ve sanat galerisi gibi. İyi bir inşaatta, eserlerle döşeli. Bölgede otellerin rastgele yerlerde kurulmaması, bilhassa kayaların kullanılmaması gerekiyor.

Tabii Çevre Korunmalı

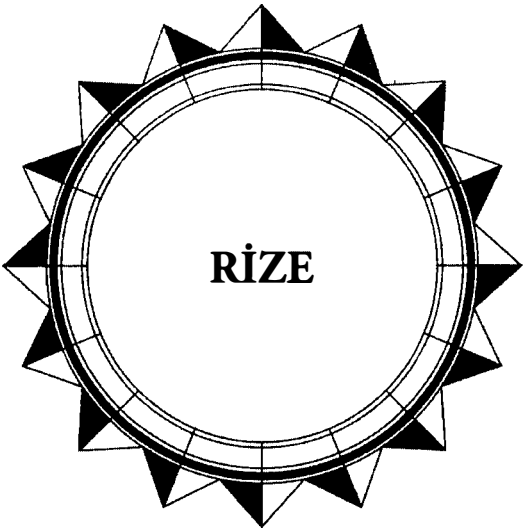
Ürgüp canlı bir şehir haline geldi. Fakat burada bir sınırlama gerekiyor. Fazla tabela var. Otel sayılarını da bölgelere göre sınırlamak gerekiyor. Mustafapaşa, Sinasos-Soğanlı bölgesi Kapadokya'daki Helenik mirasın kalıntısı bir şehirdir. Fakat çok ilginçtir; Ürgüp'teki otokton (eski yerleşik) Hristiyanlar Karaman'daki Hristiyan Türklerdir; daha doğrusu idiler. Mübadelede bölgeyi terk etmek zorunda kaldılar. Yanlış politika… Bunu eserlerinde de görmek mümkün.

Bölgenin insanı ilk anda çok bilmiş bir girişimcilikle dağa tepeye otel yapmaya kalktı. Bugün bunun kontrol altına alınmasına çalışılıyor. Başarı derecesi nedir bilemiyorum. Şehirler

değişiyor ama galiba kontrol altına alınan bir şey var. Temiz havayı, yaz akşamlarının serinliğini önleyecek, ortadan kaldıracak bir kirlenmeye rastlamak mümkün değil. Ayrıca Kapadokya üniversite bölgesi oldu. Aksaray, Nevşehir'de ve Mustafapaşa'daki Kapadokya Üniversitesi ile hatırı sayılır bir öğrenci kalabalığı var.

Maalesef bölge turizm şirketlerinin doldurduğu şişirme ziyaretçi sayısını karşılayacak durumda değil. Bir zamanlar hepimizin rahatça girdiği Floransa'daki Ufizi hatta Duomo ve Vatikan müzeleri dahil büyük müzelerin hepsinde kontenjan uygulaması başladı. Türkiye'deki müzelerle ünlü ve tahribe karşı da çok hassas olan Göreme Vadisi'nin çoktan böyle sıkı bir kontenjana tabi olması lazımdı. Aynı şekilde Ayasofya da böyle bir eserdir.

Şehir çok ilginç bir büyüme içinde. Nevşehir yarı yarıya köyde oturan çiftçilerin kışın oturdukları apartmanlarla dolu. Yani mevsimlik metropol büyüyor. Bölgenin nüfusunun çok arttığını söylemek mümkün değil. Turist sayısında da kontrol sağlanırsa gelecek buranındır. Ama tabii çevrenin korunması en önemli nokta. Bu bölgenin tarihi Anadolu'ya ışık tutuyor.

KARADENİZ GEZİLERİ

SON KARADENİZ gezim çarpıcı izlenimlerle dolu. Rize'de Çamlıhemşin, Pazar ve merkez ilçe gibi yerlerde hayatın evvelce gördüğüme göre daha fazla değiştiğini gördüm. Kadınlar daha çok ticari hayatın içindeler. Okullaşma oranı kırk yıldır yüksek. Aslında Rize'de genç kızların yüksek tahsile katılma oranı 1960'larda bile etrafa göre yükselmekteydi; bu yavaş gelişme hızlandı.

Rize Pazar'dan Yusufeli'ne gittim. Anadolu'nun en ilginç coğrafyası, bitki örüntüsünün (flora) en ilginç olduğu yer. Yusufeli'nin zeytinleri bile meşhurdur. Ne var ki dar sahalarda yapılan bu zeytincilik baraj dolayısıyla eriyor. Baraj civarın su ihtiyacını birkaç on yıl için karşılayacak ancak bu arada fauna ve florasını tahrip edecek. Ekolojik yönden kaçınılmaz bir gelişme! Anadolu'da

elektrik enerjisi ve sulama sisteminin daha az zararlı faaliyetlerle gerçekleştirilmesi lazım.

Ortada Yusufeli Yok

Çoruh kıyısındaki Yusufeli'nin yeni yerleşmesine baktım. Binalar modern, herhalde mali bakımdan taşınanlara çok fazla yük olmamış ama ortada Yusufeli diye bir şey yok. İnsanların birbirlerine gidip gelmeleri için tepeleri aşmaları lazım. Yeni ilçenin merkezi nerede, bulmak mümkün değil. Hiç görülmeyecek ve tehlikeli manzaralarla karşılaştım. İnsanlar tepeden tepeye gitmek için açılan tüneller ve viyadükleri kullanıyor. Gelecekteki trafiğin yanında bu yayılımın ne kadar sakıncalı olduğu anlaşılıyor; bir şehrin halkı birbirlerini böyle bir sistemle mi bulacaklar? Demek ki yerleşim sorunu iyi etüt edilmemiş.

Karadeniz uç bölgesi bizim için hayatidir. İnsanların buradan göç etmemeleri gerekiyor. Oysa göç gerilemiş, zayıflamış fakat tamamıyla durmuş değil. Çetin coğrafyada gelişmeyi sağlamak hiç de kolay bir iş değil. O bakımdan insan, siyasi partilerin günlük programlarının mekanizması dışında partilerin üzerinde uzlaşma sağladığı millî bir kalkınma ve gelişme programının ne kadar önemli olduğunu anlıyor.

Rize halen çay ziraatıyla tanınıyor. Halbuki insanları arayışa başlamış. Zihni Derin'in ziraat müdürlüğü zamanında Rize'ye getirilen çay bir heyecan yaratmıştı. Devletin sübvansiyonuna dayanan bu tarım bölgede bir canlılık ve iktisadi destek yarattı. Ama Türkiye halkının içtiği çay evvelce Hindistan alt kıtası ve Seylan'dan geliyordu. Bugün de bu zevk ve keyfe dönülüyor.

Artık aranan çay zevki gümrük duvarlarını zorluyor. Rize'nin çay ekimi bu gelişime ne kadar dayanır; bu bir soru. Fakat bir şeyi unutmayalım, Rize'nin dağları çay bitkisiyle donandığı vakit güzelim narenciye bahçeleri yok oldu. Karadeniz'in mandalinaları

yani hakiki satsumalar bütün dünyada bulunamayacak bir tada ve kokuya sahiptir.

Batum'daki mandalina bahçelerinde meyvelerin tadına baktığım zaman daha iyisinin Rize'de olduğunu söylemişlerdi. 1980'li yıllardı. Oysa Rize'de böyle bir şey görülmüyordu. Birkaç bahçede ve ziraat müdürlüğünün alanında bulunuyormuş. Çok güzel, nefisti. Rize'yi asıl zengin edecek ve şöhrete kavuşturacak tarım budur. Bir an önce toprağı asıl bitki örtüsü ve tarımına döndürmemiz lazım.

Betondan Ahşaba Geçiş

Çamlıhemşin'den sonraki Rize manzaraları; bilhassa Yusufeli kuraktır. Tabii baraj suyunun burayı yeşillendireceği açık. Bir güzel gelişme daha gördüm Rize'de, betonlaşmanın yerini yavaş yavaş ahşap montaj evler almaya başlamış. Bu gelişme devam ederse bölge yerleşim bakımından bir hamle yapabilir. Rize ise her zaman yeşildir. Ama bu yeşilin çay bitkisiyle değil gerçek ağaçlarla olması tercih edilir. Galiba havada bilhassa hissedilen ağır nem de bu şekilde azalabilir.

Rize'de Arabistan'dan gelen Arapların toprak alması ve yerleşmesi Trabzon kadar ölçüsüz değil. Galiba bölgenin yağmurlu olması bunu önlemiş. Tabiatın önlemesine maruz kalmadan iktisadi mekanizmalarla idarenin ve halkın bunu önlemesi gerekir. Yabancı yerleşimi ister siyasi göç, ister iktisadi göç, isterse lüks tüketim sınıfların özenmesiyle olsun kontrol altında tutulmalıdır. Çünkü birçok Akdeniz ülkesinde ve okyanuslarda görüldüğü gibi yerli halka çok zor zamanlar yaşatılıyor.

ZEUGMA'NIN RAKİBİ ÇAYCUMA MOZAİKLERİ

ZONGULDAK'IN Çaycuma ilçesi, Kadıoğlu Köyü'nde bulunan Roma villası ve mozaikler haber konusu. Çaycuma, Filyos Çayı'nın ağzında art ülkeyle Karadeniz üzerinden bağlantı kuran bir bölge. Bu çayın etrafında bir yandan Bartın (Parthenios) ve Amasra (Amastris), bir yandan Çaycuma, 19. asırda bile Rusya ile ticaret yapılan yerlerdi. Roma eski çağda sulhun yaygınlaştığı, hatta şehirlerin etrafındaki surların anlamını yitirdiği bir imparatorluk, hatta hakkıyla Pax Roman (Roma Barışı) adını kazanan bir düzene sahipti.

Tüketimin Fışkırdığı Yer

Küçük Asya kıtası her bir yanıyla hem kazanan tüccarların hem bereketli toprağın ürününü devşiren lordların, büyük orduların

ve idarenin başında oturan yöneticilerin haklı veya haksız elde ettikleri kazançlarla, bütün imparatorluk çapında tüketimin fışkırdığı bir yerdi. Zeugma'nın tüccarları, eski ordu generalleri ne kadar zenginlik elde edip villalarının mozaiklerini, mezarlarındaki lahitleri Roma'daki sanatçılara ısmarlıyorlarsa, bu bir ölçekte Karadeniz'in Paflagonya, yani eski Kastamonu eyaletinde de söz konusudur. Paflagonya eyaletinin insanları zenginiyle, fakiriyle edebiyat konusuydu. Bugünkü Taşköprülüler ve Kastamonuluların fakir köylü ve zanaatkârlarından sarımsak kokulu Paflagonlar diye bahsediyorlar. Ama Roma kültürünün Karadeniz uzantısıydı aynı zamanda...

Zeugma'yla Yarışacak Düzeyde

Sinop'tan ve Amasya'dan da coğrafyacılar ve tarihçiler bile çıkıyor. Hekimlerin yurduydu. Nihayet Zeugma mozaikleriyle yarışacak bir mozaik bahçesi daha bulunmuş. Konular hep aynı; mitoloji. Mitolojinin içinde Akhilleus, Troyalı Hector, Tanrıça Kibele ve Tetis. Zeugma'dan Ephesos'a, Ephesos'tan Çaycuma'nın yeni buluntularına kadar benzer şeylere rastlanıyor. Bunlar üzerinde kazılar acaba yavaş mı gidiyor yoksa ilgilenilmiyor mu? Arazi sahipleri devlete yakınmaktan çekiniyor. 2018'de hazırlanan koruma çatısı projesi halen yapılmadığı için, üzeri basit bir örtüyle kapatılarak korunmaya çalışılan eserler kaybolma ve çalınma tehdidi altında.

Paralel bir haber; Birleşik Krallık'ta Kasım 2021'de Rutland'taki çiftçiler Brian Naylor, Jim Ervin, Leicester'ın belediye idaresini ve bölgedeki üniversiteleri bahçesinden haberdar ediyor. Bulunan mozaiğe eşsiz diyorlar. Ve malum abartmalar, ana rapor çıkmadan bütün bu bölgelerde nadir rastlanacak konular ve teknik ibaresi var. Mühim olan galiba objenin kendinde değil,

Zeugma'yla yarışacak bir mozaik bahçesi, Çaycuma'daki Kadıoğlu Mozaikleri.

bulan insanda. Eski eser ve eski eseri koruma bilinci yüksek insanlar; Roma devrinden beri zengin, işlenmiş bir bölgede yaşamaktan iftihar ediyorlar ve buluntuları koruyorlar. İsrail'dekiler kendi dedelerinin vatanındaki tarihi, kültürel izleri arayıp bulmakla iftihar ediyorlar. Âdeta bir kültür askerinin uyanıklığıyla işin korunmasına bakıyorlar. Bu bilinç memleketimizde yok. Daha doğrusu acaba bundan ne vururuz zihniyeti, derhal iyi niyetleri ve merakı da yok edecek kadar vahşi.

Bir An Evvel Korunmalı

Demek ki Batı Karadeniz bölgesinde böyle bir zenginlik var. Zonguldak dediğimiz yer, antik Paflagonya (sonra Osmanlı Kastamonu'su) eyaletindedir. Şu anda bile Amasra (bugünkü Bartın, Amasra) bu bölgededir. Tarihî katmanlar Atina'nın koloni çağından Roma'ya, Roma'dan Selçuklu ve Osmanlı'ya kadar uzanıyor. Millî sanat eserleri kadar Karadeniz kolonilerine hükmeden Cenevizlilerin de, yani İtalya'nın en parlak evlatlarının da kalıntıları var. Bütün bunların bir an evvel envanterinin tespiti, korunması ve kaçakçıların tahripkâr kazılarından evvel ilmi kazıların başlaması lazım. Buna gerekli fonları yaratmak hiç güç değil. Bu kadar arkeoloji bölümü açılmış, her birinden birkaç talebe, dayanıklı uzmanın da süresiz kazıları yürütmesi mümkün.

500 KİLOMETRELİK DOĞAL ŞAHESER

LİKYA YOLU; Antalya'nın Adrasan ile Muğla Ölüdeniz arasında kalan mıntıka ve doğal yoldur. Bu yolun önemli bir kısmı antik dünyada Likya diye adlandırılır, son yıllarda yoğun turizm ve daha beteri yoğun yerleşime yönelmektedir. Beterin de beteri var. Antalya'nın doğu sahillerini, Belek'i berbat eden vandal kitleyi, turizm ve heyula oteller de sahilleri kapatmışken bu menhus eğilimi önlemek gerekiyor; tabiat dostlarının çığlıklarına aldırmayanlar Likya bölgesine de el atıyorlar.

Böyle Yerleri Korumalıyız

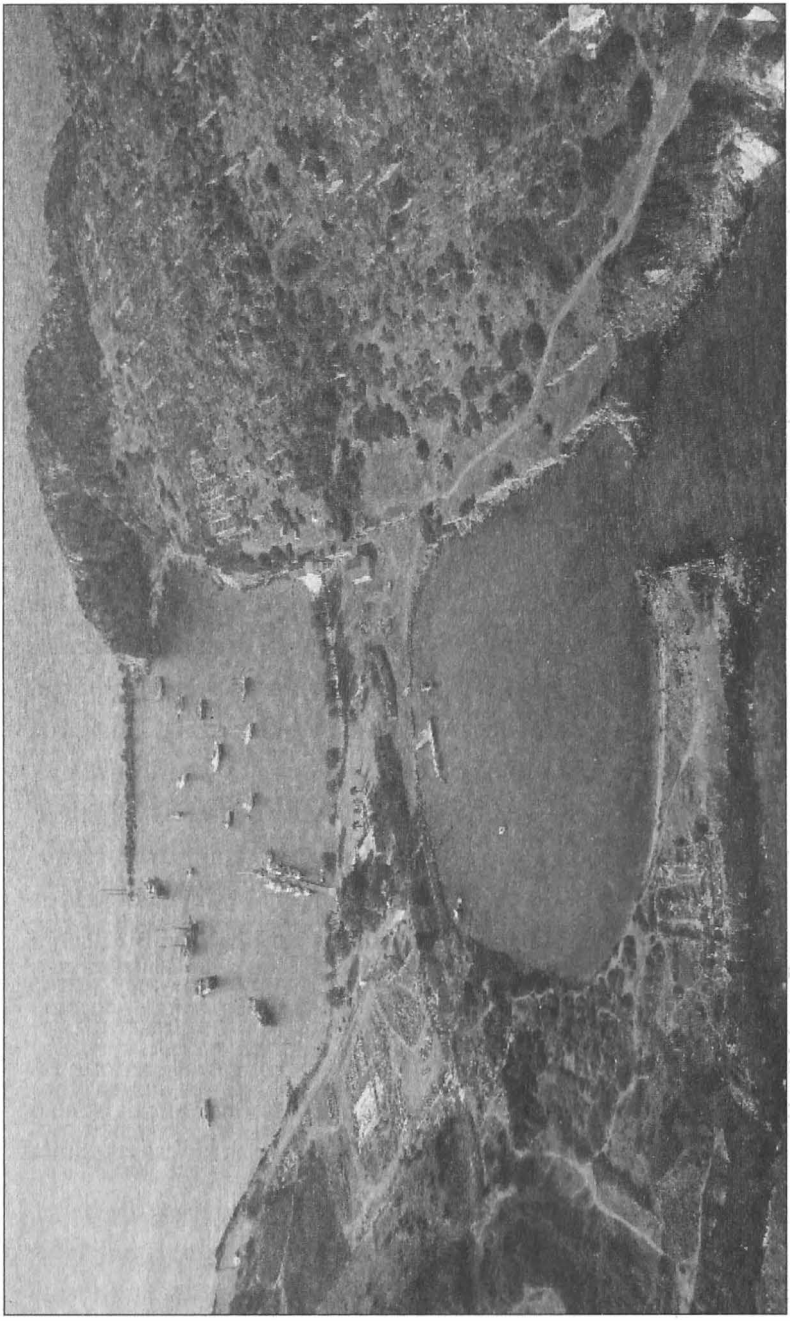
Bu konuda yazanlar var; Baki Karaçay'ın yazısı mesela. Otellere verilen kıyıları tespit etmiş, hepsi de jeolojik bakımdan, bitki

örtüsü yönünden ve körfezlerin güzelliği olarak da en ilginç yerler. Bunları kitleye kapatmanın hangi ahlaka sığdığı tartışılır. Dünyalılar dünyanın zenginliklerini ve özelliklerini her yerde koruma devrine geçtiler. Acaba buraları kurtarmak için de Londra, Paris, Berlin'deki protestocuların girişimine mi muhtacız? Küçük Asya'nın doğasını Avrupalı çevreciler bizim adımıza koruma yolundalar. Çukurova'nın çöplerinde olduğu gibi İngiltere halkı çöp dökme işini protestoya başladılar. Biz ise az sayıda uzman ve çevrecinin dışında gaflet uykusundayız.

Kamuya açık kıyı politikasını her zaman tekrarladığım gibi solcular değil, İspanya'da General Francisco Franco getirdi; mükemmel de yürüyor. Kıyının çok gerisindeki oteller hiçbir şekilde kıyıya tesis kuramıyor, herkes kıyıdan gelip denize giriyor, şezlongunu kuruyor, havlusunu serip yatıyor. En mütevazı bütçe bile kıyının ancak 300 metre uzağından başlıyor.

Özgün Bir Tarihi Var

Likya tarihte özgünlüğü ile tanınan bir bölge. Öyle bir çırpıda Helen dünyasına ithal edilecek bir yer değil. Dili çok eski ve halen milattan önce 3000'e kadar giden kalıntılar yanında, dilin kendi de var. Klasik dünya filologları için çetin bir konu. Aydınlanma felsefesinden ve Montesquieu'nun yazılarından beri Likya dikkati çekmiştir. Çünkü bölgedeki birçok şehrin meydana getirdiği bir ortak federasyon ve parlamento burada yer almaktadır. Patara'da bu parlamentonun kalıntıları görülüyor. TBMM ve Millî Saraylar da bunu tanıdı. Bölgedeki kazıları Prof. Dr. Cengiz Işık ve ekibi yapıyor. Doğrusu yazın sıcağı dışında nisan, mayıs, eylül, ekim hatta kasım aylarında nefis yürüyüşlerin yapılacağı bir yer. Denize her zaman girilir. Bu demek değildir ki açıkgözler istedikleri yere çirkin oteller yapsınlar ve kıyıları kapatsınlar.

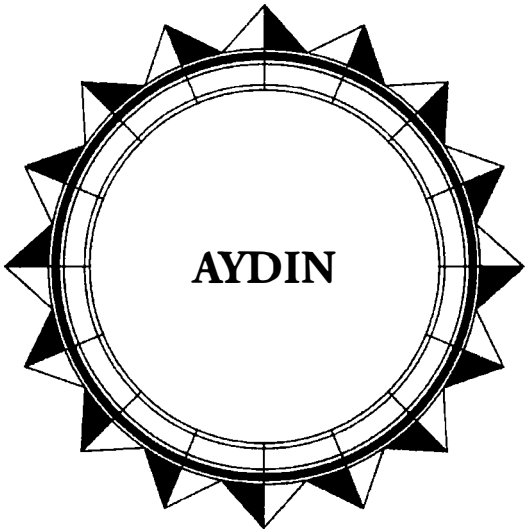
Knidos Antik Kenti.

Trafiğe Kapatılmalı

500 kilometrelik bir yolu Akdeniz'in en güzel manzaralarını seyrederek kat edebilirsiniz. Hatta bu anlamda sınır Muğla'daki Knidos harabelerine kadar uzanır. Yürüyüş yolunun trafiğe kapatılması gerekir; sadece yaya olarak bisiklet ve bunun gibi araçlarla gezilebilmelidir. Antalya ve Ölüdeniz arasında aşağı yukarı on yıldır bir maraton koşusu yapılıyor. Yazın nemi ve sıcağı dışında insanların gerçekten Anadolu'nun 3000 yılını, en canlı eserlerini Myra'da amfitiyatroda olduğu gibi görebilecekleri, Gelidonya Feneri'nde denizi seyredecekleri ve hemen her koyda denize girebilecekleri bir bölgede bu hunhar otelciliğin nedenini anlamak çok güçtür.

Tarihle Tabiat İç İçe

Türkiye'de kolay para kazanmanın yolu; hazine aramak gibi kanunsuz yollara da gitmektedir. Bunun gibi turistik yatırımlar da kitleleri çileden çıkaran bir tahripkârlığa yöneldi. Bu bölgede, hele kıyılarda otel ruhsatı verilmemesi gerekir. İç kısımlarda çevreyi işgal etmeyen küçük otel ve yerleşmeler yeterli tutulmalı. Koylardaki tekne trafiğine dikkat edilmelidir. Kirliliğin en önemli unsurlarından biri son zamanlardaki sorumsuzca tertiplenen ve yürütülen tekne gezileridir. Bilhassa Fethiye bölgesinde Teke Yarımadası'ndaki kral mezarlarının her biri, ayrı bir değerli hazinedir. Unutmayalım, ta İran'dan başlayan kervansaray zinciri de Fenike havzasına kadar uzanıyor. Türkiye tarihinin antik devirlerden yakın zamanlara kadar yoğunlaştığı; tarihî eserlerle tabiat güzelliklerinin iç içe yaşadığı istisnai bir bölge; ancak istisnai kurallar, dikkatli bir idare ve şuurlu bir vatandaş kitlesi sayesinde ayakta kalabilir.

PRİENE ANTİK KENTİ

AYDIN'IN Güllübahçe mevkisinde antik Priene dediğimiz şehir yer alır. Doğrusu sadece İlk Çağ'daki Küçük Asya'nın değil bütün Akdeniz dünyasının en sempatik şehirlerinden birisidir. Antik nüfusunun beş veya altı bin kişiyi geçtiği düşünülemiyor. Fakat yapılaşması itibarıyla Miletoslu mimar Hippodamos sisteminin hemen hemen ilk uygulandığı, birbirini kesen caddelerden ve dörtgen bloklardan oluşan sevimli bir planı vardır. Deli zeytin ağaçlarının ve Akdeniz bitkilerinin arasında mermer şehir eşsiz bir resim oluşturuyor.

Halen taş döşeli caddeleri, ara sokakları, Helenistik dönem evleri ve avluları, şehrin kanalizasyon sistemi ve su kanalları görülebilir. Arada şehrin meydanında bir taşın üstüne bir ustanın kazıdığı çöpten bacaklı adam figürleri ve isimler bizimle bağ

kurar. Her daim sakin; en önemlisi ziyaretçisi izdiham halinde olmayan bir şehirdir.

Mykale'nin Eteğinde

Milattan önce 5. asra kadar ovada bir yerleşmeydi. Muhtemelen alüvyon getiren nehrin tıkanmasından, sivrisinek ve bataklıktan dolayı üste Mykale Dağı'nın hemen eteğine çıktı. Bugün kazıların yapıldığı bölgenin adı Mykale (Samson) Dağı'nın eteğinde bir çıkıntı gibidir, dağ arkada bir kitle halinde uzanır ve ovaya bakar.

Priene'yi arkeolojiyi sevmek isteyenlere, bu dünyayı merak edenlere tavsiye ederiz. İlk başta bütün ciddi ayrıntılı eserler gibi arkeolojiye, bir eski şehre nüfuz etmek de kolay değildir. Bilhassa çocukların ve gençlerin bu şehri gezdirilmeleri tavsiye ediliyor.

Bereketi Sürüyor

Genel olarak bu şehrin ahalisi eskiden dinî kült olarak Atina kökenlerine bağlıydı, yani koruyucu tanrıçası Athena'dır. Nitekim Atina mabedi kendini gösterir. Milattan önce 7. asırda ilk arkaik yerleşimden sonra özellikle Delfi'den gelenlerin burayı kurduğu söyleniyor. Zeus, Demeter (Anadolu'da bu tanrıça çok sevilirdi) diğer kültlerdir.

Roma devri çok rahat bir şekilde geçirilmiş. Daha doğrusu bir sulh dönemi demek olan Roma'da şehirde hem mimari kalıntılar hem de hayatın inkişafı bakımından fazla tahripkâr değişiklikler yok. Nitekim ana kurumlar, mesela beş bin kişilik tiyatro veya Bouleuterion (meclis binası) veya Agora'nın ve kutsal alanın konumu bunu göstermektedir.

Priene, her köşesinde eski çağ insanıyla yenisi arasında bağlantı kuracak bir özellik gösterir. Bereketli ovanın bereketi çok sarsılmamış, ekoloji ve çevresi bugün de devam ediyor.

Hakan Hoca'nın İşi Zor

19. yüzyılda önce Carl Humann, ardından Theodor Wiegand'ın kazdığı bu şehirde kazılar artık Uludağ Üniversitesi hocaları tarafından yapılmaktadır. Bilindiği gibi kazıyı yapan hocamızın adı Prof. Dr. İbrahim Hakan Mert'tir ve heyet de onun kürsü arkadaşlarından oluşuyor. Hakan Hoca'nın işi zor. Sadece tarihin toprak altına gömdüğü sempatik şehri korumak için kazı yapmıyor. Aynı zamanda bu ünlü şehri korumak zorunda.

Priene on iki tane şehirden oluşan İon Federasyonu'nun üye şehirlerinden biriydi. İlginçtir bu şehirlerden biri kıtada değil, Samos ya da Sisam Adası'dır. Klasik tarihin tanıdığı Bias gibi bilge adamlardan biri Priene yurttaşıydı. Miletos gibi büyük bir kültürel merkezin yakın komşusuydu.

Hakan Hoca bugün Theodor Wiegand'ın yaptığı kazıları da düzenlemekle meşgul. Zira bütün 19. yüzyıl klasisistleri gibi Wiegand da anlaşılan Bizans'ı pek sevmezdi. Bulunan Bizans kalıntılarını bir yere yığmış, tasnifi yok. Bunların hepsinin tasnifi yapılacak. Kazılar hiç de kolay ilerleyemez çünkü devletin verdiği bütçe makul değil, makulün de altında. Kesinlikle kültürel kurumların desteğine ihtiyaç var. Yani Türkiye'nin aydınları ve bağış yapacakların alicenaplığı sadece Afrodisyas ile sınırlı kalmamalı, İlk Çağ'ın bu önemli ve sevimli şehri Priene'ye de aynı desteğin gösterilmesi gerekir.

Kozmopolit Halkı Var

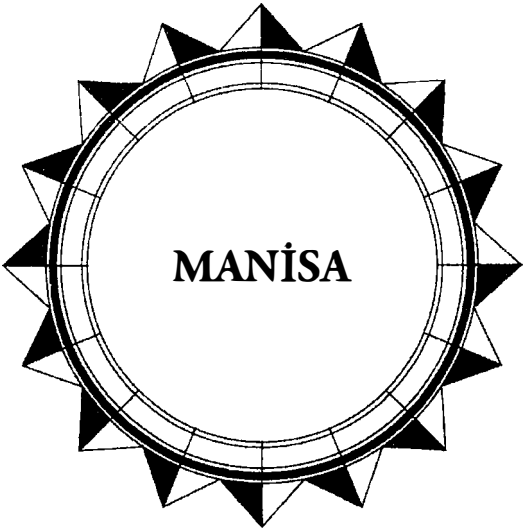
Priene'nin etrafında eski çağ Küçük Asya'sının başka önemli bir merkezi var: Miletos. Hiç şüphesiz ki İonya felsefesi döneminin parlak merkezi ve Küçük Asya'nın Efes'ten sonraki en önemli metropollerinden biri. Kozmopolit bir halkı vardı. Her köşesi gibi büyük tiyatroda da bu gözüküyor. Büyük tiyatrodaki abone usulüne göre kiralanan sıralardan birinin üzerinde "Judeon

Simeon" yazıyor, demek ki şehirde paralı tüccar Yahudi sınıfı da vardı. Bu mabedin yıkılışından evvelki dağılımdır. Miletos'un âlimleri son zamanlara kadar kendini göstermiştir. Unutmayalım Ayasofya'nın iki mimarından biri de Miletosludur ve İsidoros'tur. Bugün bu şehirde kazılar devam ediyor ama gezilmesi Priene kadar çekici değil ve yorucu. Her zaman için şehrin ne olduğunu anlamak isterseniz Priene'ye bakmanız gerekiyor.

Komşusu Didim

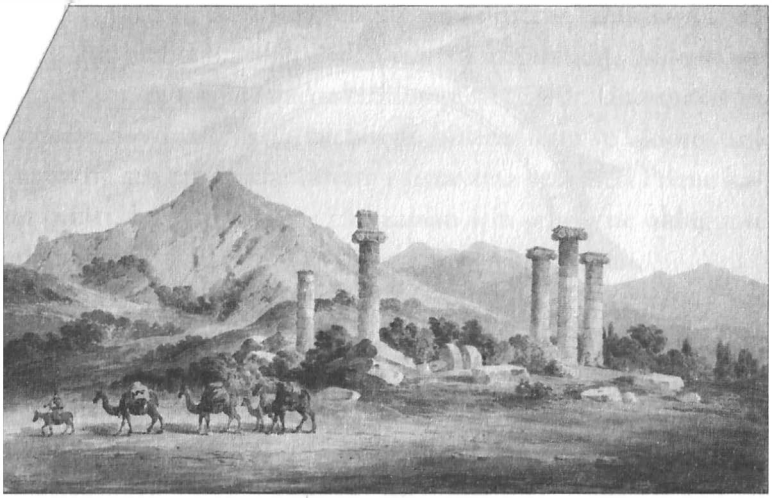
Priene'nin etrafındaki bir önemli merkez de Didim'dir. Didim, Apollon Tapınağı ve Apollon Kâhinleri ile meşhurdur, bir kült merkezdir. Bir eşi sadece Lübnan'da, Baalbek'teki Jüpiter Mabedi'dir ama bu daha göze çarpan bir bina.

Bu Ege zenginliğinin ortasındaki şehirler saymakla bitmiyor. Ancak bunların içerisinde en önemlisi, göz alıcısı ve gençlerin eski çağ eğitimi için gerekli olanı Priene'dir. Bu şehri gezmek, ara sıra orada dinlenmek, Söke-Milas üzerindeki bu yolda bir mola vermek, günün manasını artırabilir. Yaz tatillerinde yapılacak tatlı bir gezidir. Priene'yi incelemek eski çağ tarihinin karanlıklarını bizim zihnimize yansıtır ve o şehri kurtarmak ve yeni kazılacak yerleri dünyayı açmak bizim için bir yurttaş idraki olmalıdır. O takdirde yardımlarımızı bekliyor...

YANIK ÜLKE KULA

YAZ SONU gezilerinin en uygun zamanı Ege Bölgesi'ndekilerdir. Tarihî ve coğrafî bakımdan ilginç bölgeler ve noktaların hepsi Ege'de yer alır. Burada kaydedilecek bir rota hiç şüphesiz ki İzmir'den çıkarak Salihli yoluyla İzmir, Salihli, Kula'yı takip etmektedir. Sardes Harabeleri bu güzergâhtadır. Hiç şüphesiz İlk Çağ'ın Helenistik hatta Helen öncesi döneminden başlayarak Roma devri sonuna kadar en renkli merkezlerindendir. Lidya gibi bir zenginlik İran İmparatorluğu'nun da iştahını ve bu bölgeye yerleşmesini celbetti. Şahlar şahı Kiruş (Kyros) ile zenginliğin, ağababalığın sembolü sayılan Krezus, (Kroisos, şarklılar Karun der), 'Karun hazinesi', 'Krezus serveti' gibi deyimlerin nedenidir. Bu bölgede İran ve eski Yunan medeniyetinin kaynaştığını görürsünüz. Fakat hiç şüphesiz Yunan öncesi Anadolu'nun kalıntıları arkeolojik bakımdan

Sardis Antik Kenti'nde bir kervan.

her kazıda sesini yükselterek yeryüzüne çıkıyor ve birbirlerinin yerini alıyor. Bütün mesele yapılacak kazılar ve kazılardan elde edilen malzemenin filolojik yönden değerlendirilmesidir.

Bu yola Cumhuriyet devrinin yetiştirdiği iki büyük bilim insanımız başlamış sayılıyor. Dünyanın üzerinde durdukları bu âlimlerin birisi ordinaryüs Profesör Ekrem Akurgal, diğeri Hititoloji'nin önde gelen isimlerinden merhum profesör Sedat Alp Hoca'dır. Onların yazdıklarını okumak Türkiye'deki tarih meraklıları için bir farz.

Bölge volkanik kalıntının renkliliğine sahiptir. Meyve ve sebzenin zenginliği 'Yanık Ülke' denen Kula'nın civarında açıkça ortadadır. Kula'nın kendisi de Osmanlı Batı Anadolu'sunun en tipik yerleşimlerinden biriydi. Bugün dahi bütün ihmale ve çekişmeye rağmen bunu haykırıyor. Hem de sadece binalarıyla değil içindeki yerleşik halkla da. Daha eski şehrin içine girdiğinizde rastladığınız ilk sokak ismi bu özgünlüğü veriyor. Yörük Hasanların Halil Ağa Sokağı gibi. Sokağın biraz ötesinde Zabunlar Konağı gibi bir isimle karşılaşıyorsunuz veya Şahanların

Gazi Mehmet Çavuş Sokağı. Burada yanık taşlardan yapılmış bir ev var. Kenan Evren'in doğduğu ev diye müze şeklinde düzenlenmiş. Hepsinin kendine göre renkli görünümleri var. Bilhassa Zabunlar Konağı'nı Anemon Şirketi restore ederek turizme açtı. Konakların ve sokakların adı bir görüşü güçlendiriyor. Türk şehrinde mahalle, ailenin ve sülalenin yerleşimi etrafında düzenlenir. Küçümsenmeyecek bir istisna hiç şüphesiz ki 1293 (1877-78) ve Balkan Savaşı'ndan sonra Batı Anadolu'yu dolduran Rumeli muhacirleri ve bunların bazılarının oluşturduğu mahalleler, hatta kasabalardır. Buralarda aileler sülaleleriyle birlikte buldukları yere yerleşmişler veya köy halinde kendilerine verilen toprağa, tıpkı Çerkes kabilelerinde olduğu gibi yerleşmişler.

Kula Anadolu'nun en karakteristik ve pitoresk ilçelerinden biri... Anadolu'nun İtalyanların deyimiyle Turchia veya Turcomenia ismini taşıyıp dönüşümünü ifade ediyor.

İNDEKS

A

Abhazya 48, 57, 58, 59, 60
Adriyatik 66, 67, 79, 137, 218
Afganistan 19, 24, 162, 163
Ahmet Yesevi Üniversitesi 28
Akdeniz 9, 10, 24, 48, 53, 63, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 88, 119, 120, 122, 130, 136, 174, 188, 189, 191, 203, 204, 205, 215, 216, 217, 218, 223, 224, 226, 227, 237, 252, 267, 276, 277
Akmescit (Simferopol) 48, 50
Aksaray 227, 232, 251, 252, 253, 254, 260, 264
Akyar (Sivastopol) 48, 49, 50
Alaçatı 223
Ali Gapu Sarayı 165
Allahverdi Han Köprüsü 183
Almanya 61, 98, 106, 107, 125, 126, 128, 143, 144, 177
Almatı 25, 28
Alpler 110
Altay Dağları 27
Altınoluk 223
Altın Orda 35, 37
Alupka 48
Aluşta 48
Amasra 120, 121, 258, 269, 272
Amerika 33, 60, 92, 102, 108, 129, 130, 131, 132, 142, 144, 156, 178, 193, 214, 252
Anadolu 8, 9, 10, 28, 42, 43, 51, 52, 59, 121, 135, 144, 149, 154, 156, 157, 158, 162, 166, 180, 204, 215, 216, 217, 222, 223, 226, 228, 232, 235, 238, 240, 242, 243, 246, 248, 251, 252, 253, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 264, 265, 276, 278, 281, 282, 283
Angara Tepesi 49
Ani 8, 245, 246, 247, 248, 249
Antakya 154
Antalya 17, 224, 226, 261, 273, 276
Antwerp 97, 98, 99, 100
Aris Nehri 29
Arnavutluk 142, 218
Art Nouveau 99
Artuklu Camii 108
Asya 9, 10, 16, 17, 19, 20, 26, 37, 43, 50, 79, 86, 121, 129, 156, 161, 176, 180, 237, 269, 274, 277, 279
Atina 74, 77, 216, 272, 278
Avrasya 10
Avrupa 4, 6, 10, 22, 24, 26, 42, 43, 62, 64, 65, 66, 67, 81, 83, 86, 89, 90, 97, 98, 100, 101, 103, 107, 114, 116, 125, 128, 129, 136, 139, 142, 143, 144, 145, 146, 156, 172, 224, 240, 242, 250, 252
Avustralya 39, 102, 158, 212, 214
Avusturya 6, 10, 90, 91, 92, 98, 109, 110, 111, 112, 113, 122, 151, 235
Ayışığı Manastırı 240
Ayvacık 223
Ayvalık 75, 223, 239, 240
Ayvazovski Müzesi 53
Azerbaycan 21, 22, 23, 24, 27, 163, 164, 170, 179, 181

B

Bab-ı Zuveyle 213
Bahçesaray 48, 50, 52, 53, 56
Bakü 22, 23, 24
Balkanlar 6, 10, 52, 53, 140, 143, 144, 145, 218, 235, 240, 241
Barcelona 65
Başkurdistan Cumhuriyeti 33
Batı Şeria 158
Batı Trakya Müftülüğü 136
Behramkale 222
Belçika 67, 97, 98, 99, 100, 112
Beyoğlu 62, 116, 127, 227
Beyrut 7, 53, 185, 188, 190, 192, 193, 194, 195

Birleşik Krallık 102, 270
Boğaz 118, 227
Boğdan 51
Bombay 162
Bonn 114
Bosna 4, 142
Bozen (Bolzano) 110, 111
Britanya 86, 97, 102, 103, 108, 129, 130, 218
British Museum 106, 108
Brüksel 97, 100
Budapeşte 92
Bulgaristan 36, 52, 74, 87, 135, 136, 143, 144, 145, 146, 151
Burdur 224, 261
Bursa 69, 227, 261

C-Ç
Cahit Sıtkı Tarancı Evi 69
Cebel-i Lübnan 186, 187, 190, 194
Cenevizliler 55, 120, 122
Cenova 6, 52, 53, 78, 120, 121, 122, 123
Cezayir 77, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206
Cezayir-i Bahr-i Sefid 77
Cezayir-i Garb Ocakları 203
Cide 258
Ctésiphon (Medâin) 216
Culfa 164, 183
Cuma Mescidi 176
Cunda Adası 239
Cünye 185, 186, 190, 193, 195
Cüyu Köprüsü 183
Çanakkale 89, 222, 223, 227
Çaycuma 8, 269, 270, 271
Çetinje 140
Çimkent 25, 28, 29
Çin 17, 29, 37, 39, 42, 43, 126, 130, 193

D
Datça 223
Denizli 235, 256
Dinyeper 50
Doğu Trakya 136
Dolmabahçe Sarayı 53
Dresden 6, 125, 126, 127, 128
Dubrovnik 66, 71, 137

E
Ebla kazıları 215
Edirne 69
Edremit 223
Eflak 51, 53, 54
Ege 8, 75, 76, 77, 79, 83, 121, 223, 226, 235, 237, 238, 239, 240, 242, 280, 281
Eğriboz 74, 75, 76, 240
El-Ezher 33
El-Hamra Sarayı 61, 64
Elmalı 224
Erbil 150, 151
Erdebil 173, 174
Erdel (Transilvanya) 51, 53, 54, 151, 163, 203
Eski Diyarbakır 69
Eskişehir 232, 241, 242, 243, 244
Eyyübi Caddesi 209

F
Fellini 114
Fergana Vadisi 15, 25
Filibe 143, 144
Filistin 11, 149, 154, 157, 158, 159, 174, 188, 216, 217, 218
Finlandiya 93, 94, 95, 96, 151
Flamanlar 67, 100
Flandres 98, 100, 112
Floransa 92, 107, 112, 114, 183, 264
Fransa 61, 73, 98, 100, 123, 126, 154, 156, 193, 194, 198, 199, 200, 202, 203, 204, 205

G
Gabrovo 143
Galata 120, 122, 123
Galata Kulesi 120, 122
Galile (Celile) 154
Gaudi 65
Gaziantep Arkeoloji Müzesi 232
Gelibolu 222, 223
Ghent 98, 99
Gianicolo 116
Girit 76, 78, 79, 80, 85, 122, 239
Granada 64, 71
Gran Teatre del Liceu 65
Güney Tirol 109, 110, 111
Gürcistan 57, 58
Gyeongju (Gyonju) 41, 43

H
Habele 158
Hacu Köprüsü 183, 184
Halep 11, 71, 154, 155, 192, 231

Hansaray 52, 53, 56
Harezim 16
Hebron-El-Halil 11
Helen-Roma kültürü 157
Hicaz 153, 207, 208
Hindistan 10, 131, 162, 165, 266
Hive 10, 16, 17, 19, 20
Hofburg Sarayı 92
Hollanda 97, 98, 99

I-İ

Irak 149, 150, 151, 161, 216, 217
İber Yarımadası 70
İngiltere 54, 86, 97, 102, 103, 108, 218, 274
İpek Yolu 17, 41, 42, 43, 246
İran 7, 10, 15, 19, 21, 22, 23, 24, 37, 42, 76, 123, 151, 156, 158, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 197, 216, 217, 246, 248, 252, 276, 281
İsfahan 7, 10, 17, 71, 158, 161, 163, 164, 165, 172, 174, 176, 177, 178, 182, 183, 184
İskoçya 101, 102, 103
İspanya 10, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 82, 100, 101, 112, 131, 199, 218, 256, 274
İstanbul 16, 33, 51, 52, 56, 69, 79, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 141, 151, 177, 179, 193, 203, 221, 226, 227, 228, 232, 234, 237, 242, 245, 254, 261
İstiklal Caddesi 62, 227
İtalya 10, 22, 42, 43, 48, 63, 67, 71, 73, 76, 83, 102, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 118, 120, 122, 123, 139, 170, 174, 183, 184, 216, 217, 218, 222, 225, 252, 255, 256, 272
İyonya 79, 216
İzmir 53, 74, 193, 223, 228, 234, 235, 236, 237, 238, 261, 281

K

Kahire 7, 33, 106, 108, 119, 188, 211, 212, 213, 214
Kahire Müzesi 108, 212
Kandiye 80
Kapadokya 227, 259, 261, 262, 263, 264
Karaburun 222, 223
Karadağ 139, 140, 141, 142
Karadeniz 8, 47, 48, 50, 53, 57, 59, 60, 121, 144, 265, 266, 269, 270, 272
Kars 245, 246, 249, 250
Kasaba Camii 10, 19, 258
Kasbah 199, 200, 201, 205
Kastamonu 10, 19, 255, 257, 258, 270, 272
Kaşan 7, 161, 172
Katalunya 6, 65, 66, 67, 68, 100, 101, 112
Kataro (Kotor) 141
Kavak Meydanı 165
Kazakistan 15, 25, 26, 27, 28, 29, 30
Kazan 5, 27, 31, 32, 33, 34, 35, 96
Kazan Tataristanı 27, 96
Kazan Üniversitesi 31, 33, 35
Kazlıçeşme 69
Kazvin 171, 182
Kefe (Feodosia) 48, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 120
Kerkük 7, 149, 150, 151, 152
Kıbrıs 85, 86, 87, 88, 122, 144, 205
Kırım 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 117, 120, 121, 127, 144, 203, 241
Kiklad Adaları 76, 77
Kobt (Kıbti) kilisesi 213, 216
Kongo 99
Konya 42, 144, 241, 251, 252, 260
Kore 41, 42, 43, 44
Korkuteli 224
Kos (İstanköy) 83
Kubadabad yazlık sarayı 43
Kudüs 4, 11, 192, 209, 210, 218
Kula 8, 281, 282, 283
Kunsthistorisches Museum (Sanat Tarihi Müzesi) 92
Kurtuba 19, 62, 64, 71
Kurtuba Camii 62
Kurucaşile 121, 258
Kuzey Anadolu 121
Küçük Asya 10, 79, 86, 121, 269, 274, 277, 279

L

Lattakiya (Lazkiye) 154
Libya 204, 218
Liguria 123
Likya Yolu 8, 273, 274
Limni 76
Litvanya 54, 55, 127
Lord Elgin 106
Lübnan 11, 53, 74, 154, 156, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 280

Lübnan Şiileri 156
Lütfullah Camii 182

M
Macaristan 54, 109, 122, 151
Malta 82, 85, 189
Manisa 235
Mardin 11, 108, 216, 227
Maria Callas 135
Marie Theresa Meydanı (Maria-Theresien-Platz) 92
Marki Johann Pallavi 122
Meran (Merano) 110, 111
Meryem Ana Kilisesi 69
Mesa 78
Mescid-i Şah 172, 183
Meşrutiyet Müzesi 180
Mezopotomya 154
Mısır 19, 66, 82, 86, 106, 108, 117, 123, 145, 149, 154, 156, 162, 166, 174, 188, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 218
Midilli 75, 76, 223, 224, 239, 240
Moğolistan 36, 37, 38, 39, 40
Molla Lütfullah Camii 182
Monteverdi 111, 112
Moskova 4, 28, 34, 50, 54, 58
Moskova Lomonosov Üniversitesi 50
Muğla 82, 222, 223, 226, 235, 273, 276
Muhammed'ül Emin 186
Musul 149, 150
Mykale (Samson) Dağı 278

N
Nablus 7, 157, 158, 159
Naksos 76, 78
Nakş-ı Cihan Meydanı 177
Nazarbayev Üniversitesi 28
Neapolis 157
Niccolo Paganini 120
Niğde 144, 251
Nikaragua 60
Niksiç 141
Nil 215
Nur Sultan Nazarbayev 34

O-Ö
On İki Adalar (Dodecanese) 76, 77, 83,
Orta Asya 9, 10, 16, 17, 19, 20, 26, 50, 156, 161, 180
Orta Avrupa 125
Orta Doğu 9, 24, 136, 149, 150, 151, 156, 159, 170, 178, 190, 191, 192, 194, 195, 199, 209, 214, 218, 234
Ölü Deniz 11
Özbekistan 10, 15, 16, 19, 25, 28, 162, 163

P
Palau de la Música 65
Pammakaristos–Fethiye Müzesi 226
Parthenon Müzesi 106
Patrikhane 77, 136
Peç 141
Pera 116, 120
Persepolis 169, 171, 172
Pertevniyal Camii 227
Petra 7, 207, 208, 209
Picasso 65, 68
Pini di Roma (Roma çamları) 115
Pirgi 78
Piva Manastırı 141
Polonya 54, 126, 127, 260
Po Ovası 112
Portici-Laubengasse (Revaklı Yol) 112
Priene 8, 277, 278, 279, 280

R
Reconquista (Yeniden Fetih) 63
Rockefeller Müzesi 209
Rodos 6, 76, 78, 79, 81, 82, 83, 223, 224
Roma 6, 92, 105, 106, 108, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 122, 132, 153, 157, 158, 176, 191, 197, 202, 209, 215, 216, 217, 218, 224, 233, 252, 260, 269, 270, 272, 278, 281
Roma'nın merdivenleri (Le scalinate di Roma) 115
Romanovlar 47, 48, 50, 139
Romanya 52, 151
Rönesans 70, 107, 111, 112, 113, 174, 176, 213, 217
Rusya 4, 10, 17, 21, 22, 26, 27, 31, 33, 35, 36, 37, 47, 48, 49, 50, 60, 85, 94, 95, 96, 127, 129, 144, 156, 159, 178, 197, 235, 248, 249, 250, 257, 262, 269

S-Ş
Safranbolu 255, 256, 257, 258
Sagalassos 224
Sakız Adası 78
Saklıkent 224
Saksonya 125, 126, 127, 128
Salvador Dali 65
Samos Adası 74, 76

San Antuan Kilisesi 127
Saraybosna 137
Sayda 186
Semerkant 10, 18
Sevilla 61, 64, 70, 71
Sibirya Ormanları 38
Sicilya 85
Sidi Hasan Camii 199
Silvan 209
Simi (Sömbeki Adası) 83, 223
Singapur 193
Sinop 17, 121, 255, 258, 270
Sinop Kalesi 258
Sisam 74, 78, 279
Sivrihisar 232, 256
Soçi 48
Stephan Katedrali 92
Sultaniye 10, 171
Suriçi 69, 116, 226, 234, 246
Suriye 67, 74, 86, 149, 153, 154, 156, 158, 159, 174, 184, 186, 187, 215, 216, 217, 218
Şam 11, 17, 153, 154, 192, 208
Şiraz 7, 161, 171, 172

T
Tahran 7, 10, 23, 161, 171, 179, 180, 181
Taht-ı Cemşid 168, 171
Tanrı Dağları 27
Taşoz 76
Tebriz 7, 10, 17, 22, 171, 173, 174, 179, 180, 181, 182
Tebriz Üniversite Müzesi 180
Termessos 224
Tilimsan 197, 198, 199, 202
Toledo (Tuleytula) 6, 64, 69, 70, 71, 72
Tonyukuk Anıtı 38
Topkapı Sarayı 4, 42, 43, 53, 56, 126
Trablusşam 154, 186
Trabzon 69, 120, 267
Trakya 135, 136, 151, 222, 257
Trastevere 116
Trieste 114
Troya 222, 223
Tsarigrad 117
Tuna Boyu 87, 144
Türkistan 25, 28, 29
Türkiye 8, 9, 10, 11, 16, 21, 24, 28, 29, 34, 37, 42, 43, 57, 59, 60, 62, 69, 72, 73, 74, 76, 77, 80, 83, 85, 86, 87, 91, 96, 108, 122, 123, 135, 136, 143, 144, 145, 146, 150, 151, 152, 156, 170, 176, 178, 179, 181, 186, 197, 200, 201, 202, 205, 221, 222, 224, 225, 226, 228, 232, 235, 237, 238, 241, 242, 244, 249, 250, 252, 255, 258, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 276, 279, 282
Türkmenistan 42, 162, 163

U-Ü
Uffizi Galeri 107
Ukrayna 49, 50, 151
Ulanbator 38, 39, 40
Urmiye Gölü 180
Uşak 235
Uzak Asya 37
Uzak Doğu 41, 43
Ürdün 74, 149, 154, 159, 207, 208, 209, 210
Ürgenç 16
Ürgüp 75, 110, 260, 263

V
Valonlar 99
Vatikan 116, 264
Venedik 66, 67, 75, 76, 78, 80, 112, 114, 118, 121, 122, 137, 141, 183, 243
Venezuela 60
Via Appia 115
Via Veneto 116
Viyana 4, 6, 26, 90, 91, 92, 95, 97, 107, 110, 114
Viyana Üniversitesi 4, 26, 90
Votivkirche (Votiv Kilisesi) 92

W
Walter Leitsch 26

Y
Yalova 135
Yalta 48, 49, 54
Yedi Ada Cumhuriyeti 137
Yesi 25, 28, 29
Yezd 7, 11, 161, 172, 177
Yudea 154
Yunan Adaları 6

Z
Zerdüştî 166
Zeugma Müzesi 232
Zeytindağı 158, 209

"Türkiye'nin güzel tabiatını,
zengin kültürel yapısını, adım başındaki ilginçliklerini
tanıyan ve seven bir gençliğin buradan kopması pek mümkün değildir.
Hatta göçün kendisi bile bu yüzden geçici olabilir. Bu bakımdan Türkiye'ye
dair yazılarımı özel bir bölümde topladık. Umarım sizleri güzel mevsimlerde
harekete geçirecek ve ülkemizin zenginliklerinin farkına varacaksınız."

İLBER ORTAYLI

Bir ülkeyi bütünüyle gezmenin, bir şehri en kendine mahsus özellikleriyle tanımanın, sokaklarda kaybolmanın, esnafla sohbete dalmanın zevki giderek hayattan çekiliyor. Bunların ardında iktisadi sorunlar ve teknoloji bağımlılıkları olduğuna şüphe yok. Diğer taraftan insanlar bugün eskisi gibi haritalardan ve şehir monografilerinden de beslenmiyor. Böyle olunca da yapılanın adı seyahat değil, turistik gezi oluyor. Oysa seyahat etmek, yaşam görgüsünü en çok besleyen faaliyetlerden biridir. İnsan yeryüzünü arşınlarken dünyayı, tabiatı, diğer canlıları, geçmişten bugüne miras kalan eserleri okumaya, keşfetmeye çalışır. Böylece kendini de yeniden tanımaya başlar. Başkalarının hikâyelerini bilmek, kişiye kendi hikâyesini bilme noktasında büyük kapılar açar.

İlber Ortaylı, fötr şapkasının içinde hem tarihçi hem de seyyah kimliğini taşıyor. Elinizdeki kitapta Ortaylı; Asya'dan Avrupa'ya, Balkanlar'dan Orta Doğu'ya kadar adımladığı pek çok ülkenin ve şehrin izini sürüyor. Zihniyle çektiği fotoğrafları bilgisiyle harmanlayıp, şehirlerin geçmişten günümüze taşıdıkları kıymeti yeniden ortaya koyuyor. Okurunu köprülerden kalelere, şehir meydanlarından çöllere, sahillerden çarşılara kadar gezdirirken, başladığı yere, yani Türkiye'ye geri dönüyor. Ülkemizin her mevsim gezilecek yerleriyle birlikte bambaşka bir gezi rotası sunuyor. Bu rotanın izini sürmeye talip olan okurlar için tarih ve coğrafya iç içe geçiyor, keşfetmek yeniden anlam kazanıyor.

Gel Dünyayı Keşfedelim, okumaya ve seyahat etmeye tutkun herkesin başucundan eksik olmayacak bir kitap olmasının yanı sıra; bir tarihçinin, bir gezginin, meraklı bir kimsenin dünyayı nasıl yorumlaması gerektiğine dair de rehber niteliği taşıyor.

Kronik
kronikkitap.com kronikkitap
ISBN: 978-625-6774-77-3
9 786256 774773